Ephemerides Sacrarum Disciplinarum
Theologicae - Philosophicae Facultatis
in
Universitate Lituana

ΣΩΤΗΡ

Religijos mokslo laikraštis

II
(1925)
(dviem dalim)

Leidžia
Lietuvos Universiteto
Teologijos-Filosofijos Fakulteto
Teologijos Skyrius

KAUNAS 1925

Turinys—Summarium.

(visų metų) (totius voluminis).

Česnys, B., Nikeos sinodas ir ὁμοούσιος dogma (nebaigta)
Synodus Nicaena et definitio ὁμοούσιος (continuatur) 1—104

Koppers, W., Budizmas pagal kultūros ratų mokslą. Naujas problemos nušvietimas
Buddhismus sub luce doctrinae quae circulorum seu complexuum culturarum designatur. Quaestionis nova solutio proponitur - - - - - - - - - - - - - 105—120

Klameth, G., Sumerų-akadų paralelės su bibline priešistorija
Textus sumerici et accadici cum historia biblica antiquissima comparati - - - - - - - - - - - - - 121—144

Döller, Joh., Trivienis Dievas (Del Ditlef'o Nielsen'o knygos)
Trinus Deus (Analysis libri: „Ditlef Nielsen, Der Dreieinige Gott in religionshistorischer Beleuchtung") 145—152

Walk, L., Milano „Religinės Etnologijos Savaitė" 1925 m.
Relatio de „Hebdomade Ethnologica" Milani habita a. 1925 - - - - - - - - - - - - - - 153—179

Dovydaitis, Pr., Hugo Grotius kaip religijos žmogus
De religioso animo Hugonis Grotii - - - - - - 180—196

„ „ Iš mokslininkų gyvenimo ir darbų (tęsinys)
Notae de vita operibusque eruditorum (continuatio) - 197—200

„ „ Theodor Koch-Grünberg - - - - 197—198

„ „ Friedrich von Hügel - - - - - 198—200

aucun 91-221

Nikeos sinodas ir ΟΜΟΟΥΣΙΟΣ dogma.

Studija 1600 m. (325–1925) Nikeos jubilėjui paminėti

Parašė Prof. Dr. B. Čėsnys, Kaunas.

Įžanga: Nikea senovėje ir nūdien: mūsų studijos uždavinys.
I. Bažnyčia ir Romos imperija Nikeos dienomis.
II Arionizmas iki Nikeos sinodo.
III Nikeos sinodas ir jo simbolis.
IV Ομοούσιος ir jo tradicinis pagrindas.
Užbaiga: Amžinoji Nikeos nutarimo reikšmė krikščionių pasauliui.

Įžanga.

1. Nikea senovėje. — Šaunus, turtingas, puikus buvo senobinis Nikeos miestas IV šimtmečio pradžioje, — vienas įžymiausių Mažosios Azijos pusiaužiemiuose. Kai aname amžiuje Konstanciaus laikotarpiu rašytasis „Pasaulio išdėstymas“ vadina Bitiniją „stebinančia“ jos miestų atžvilgiu [1]), tas pagyrimas, greta Nikomedijos, pirmon eilėn pritinka Nikeai.

Pasipuošusi daugybe didžių ir stilingų rūmų, paskendusi žaliuojančiuose parkuose ir žydinčiuose soduose, apsupta derlingų laukų gausos, pramoninga ir didžiapirkliška Nikea (Νίκαια) linksmai vainikavo didelio Askanio ežero rytinį krantą. Šiuo gražuoliu ežeru, suimtu iš dviejų pusių į aukštų kalnų rėmus ir nusitiesusiu toli į vakarus, ir dar ištekančia iš to ežero tuo pačiu vardu trumpa upe, miestas jungėsi su jūrėmis, su poetingąja Propontimi (Marmaros jūrėmis).

Nikea buvo svarbus mazgas didžiųjų Romos vieškelių tinkle, kurio gijos nuo pajūrių buvo apipynusios Mažąją Aziją, dingdamos tolimuose Kapadokijos kalnuose ir Tauro masyvuose. Anais laikais tokie vieškeliai atstojo mūsų geležinkelius ir turėjo neapsakomai didžios reikšmės, ypač tokiam kraštui, kaip Bitinija, kuri buvo transito tiltu tarp Azijos šalių ir Europos.

Dėl patogios padėties susisiekimo atžvilgiu, Nikeoj judėjimas buvo labai žymus. Per stiprius, iš stambių akmenų sudėtus tvirtovės vartus dažnai žengė karingi legionai, žygiavę iš vakarų ir šiaurės į pusiausalio provincijų gilumą arba grįžtą iš ten atgal. Dar dažniau traukė per miestą pirklių karavanai iš Azijos gilumos, beslenką per šią patogią tranzito vietą į Nikomediją ir toliau — į Bizantiją ir į Pontus Euxinus (Juodųjų jūrių) pajūrius šiauren, arba Askanio paežeriais vakaruosna į Kios'o uostą prie Proponties.

Laimingi Nikeos gyventojai savą miestą monetose praminė „auksiniu miestu“ (χρυσέα πόλις), o save — tokio miesto piliečius — išdidžiai vadina „didžiausiais“, „tauriai gimusiais“, „pirmiausiais Ponte ir Bitinijoje“. Jie buvo karštai įsitikinę, kad Strabonis visai teisingai buvo jų miestą pavadinęs „Bitinijos motina, Bitinijos metropoliu“. Nikea noru titulavosi „pirmuoju provincijos miestu“. Beroda, krašto vyriausybės centras, kaip senesniais

[1]) Expositio totius mundi et gentium: Geographi Latini minores, ed Al. Riese, Heilbr. 1878, 117 psl.

LTSR va st. respubl. bibliotek

Bitinijos karalių laikais, taip ir Romos viešpatavimo dienomis, būdavo daugiausia Nikomedija, o tik retkarčiais ir neilgam Nikea. Tat su Nikomedija lygintis buvo per sunku; šioji ypač pralenkė savo seną rivalę, reformatoriško imperatoriaus Diokleciono dienomis tapusi vyriausia visos imperijos būstine [1]). Tačiau ir Nikeai kartais prisieidavo būti cezario vietininko būstine, o kartais, kaip šit 325 metais, teko garbės būti laikina didžiojo imperatoriaus rezidencija. Ir čia buvo erdvus valdovo palatium [2]), arba οἶκος βασίλειος, su kuriuo mes toliau nekartą susidursime.

Tiesą sakant, ir ilgoka Nikomedijos, kaip sostinės, supremacija neįstengė galutinai užgesinti Nikeos lenktyniavimo norų, — lenktyniavimo, kurs jau truko amžius. Nikea mokėjo išgauti, kad joje būtų pastatytas didingas Diokleciono paminklas, vaizduojantis jo pergales kovose su germanais [3]). Šis miestas puošėsi ir švytravo nebe nuo vakar. Antrojo amžiaus pradžioje po Kristaus gimimo, Trajano vietininkas Bitinijoje ir Ponte Plinius Jaunesnysis rado mūsų miestą puikioje padėtyje. Iš jo susirašinėjimo su valdovu (epist. 39) žinome, kokį grandiozinį teatrą buvo užsidėję tada pasistatyti Nikeos piliečiai. Dar nebaigtas, tas teatras jau prarijęs 10 milionų sestercijų. Tais laikais jie pradėjo statyti naujus rūmus savajam gymnasion'ui, nors kitą, gana įstabų, buvo turėję jau nuo senų laikų. Tik už keleto metų prieš Kristaus gimimą didis helenų geografas Strabonis savo dvyliktose knygose iškelia nuostabų Nikeos miesto planą, o taip pat ketverto didžiųjų gatvių susikirtime vyraujantį visam miestui aukštą gymnasion'ą. Tačiau Nikeos istorija siekė daug anksčiaus už Strabonio laikus. Tas miestas figuruoja jau Aleksandro Didžiojo papėdinnkų kovose, nors Nikeos vardą galutinai gauna jisai truputį vėliau — nuo pergalėtojo Lisimacho žmonos Nikės (apie 300 prieš Kr.).

Nikea turėjo nepaskutinėje vietoje savo vardą ir helenų mokslo bei kultūros istorijoje. Strabonio liudijimu, nikietis buvo garsusis Hipparchas, vienas įžymiausiųjų graikų astronomų, gyvenęs dar Bitinijos nepriklausomybės laikais II šimt. prieš Kr. Nikeos sūnus buvo ir istorikas Cassius Dio'nis, kurs, pasiekęs labai aukštų laipsnių valstybės tarnyboje ir įgiįęs istorijos rašytojo garbę, 222 m. po Kr. grįžo į savo gimtąjį miestą ir čia baigė garbingo gyvenimo dienas. Nebeminint kitų, ne tiek įžymių vardų, ir sakytieji pavyzdžiai pateisina nuomonę, kad senovės heleniškoji Nikea klestėjo ne tik turtais ir gražia statyba, bet ir protiniu gyvenimu ir jog jai pavyko tapti iki tam tikro laipsnio kultūriniu Bitinijos centru. Drauge tai buvo ir religinis šalies centras.

Krikščionijoje Nikea pirmaisiais trimis šimtmečiais nebuvo pasižymėjusi nieku ypatingu. Jos bažnytinė istorija iki IV šimtm. pradžios yra

---

[1]) Lactantius, Liber de mortibus persecutorum, cap. 7 (Migne, Patr. Latina, t. 7, col 206) nuostabiu piktumu mini šį Diokleciono žygį, nenorėdamas imti galvon suprantamų strateginių ir politinių reformatorians sumetimų.

[2]) Jog imperatoriaus rūmų (palatia, ta basileia) būta ne vien sostinėse, bet ir kituose įžymiuose miestuose, galima suprasti iš Eusebius. Vita Constantini l. I. c. 15.

[3]) Vieną išlikusių to paminklo nuotrupų atvaizduoja Osk. Wulff, Die altchristliche Kunst, Berlin 1913, 166 psl.

visai nyki. Seniausiam laikui sutinkame šv. Andriejaus Apaštalo legendą [1]), o paskiau — keletą Diokleciono laikotarpio kentėtojų vardų su trumpais jų kančios paminėjimais [2]).

2. Nikea nūdien. — Nikeos miesto senobinis puikumas išnyko nuo to laiko, kai miestas pateko į Osmanų rankas (1330 m.). Nūdien išdidaus miesto vietoje randame tik menką nuskurusį turkų sodžių, kurs, susitraukęs į negausingų namų krūvą, spokso į iš tolo jį supančią seną mūrinę sieną su daugel bokštelių, žeklinančių miesto ribas senovėje. Šio liūdno turkų miestelio vardas yra Iznik arba Is-nik: spėjama, iškraipytas žodis εἰς Νίκαιαν.

Jei Nikeos praeityje tik tiek tebūtų buvę, kiek iki šiol esame suminėję, vargiai bevertėtų rašyti apie ją specialinę studiją. Juk yra buvę ir daugiau heleniškų miestų, ne mažiau puikių kaip Nikea ir susilaukusių taip pat liūdno galo, ir nematoma reikalo juos ypatingu būdu minėti bet kokiomis jų sukaktuvėmis. Nikeos dalykas yra kitoks. Nors ir paskutiniai jos pėdsakai dingtų smėlyje, krikščionių širdys negalėtų užmiršti to vardo ir tos vietos. Ypač šiemet viso krikščionių pasaulio mintys lekia Nikeos linkui ir stipriau sujuda milionai širdžių prisiminę dabar tą vardą. Tik jaudina mus dabar kas kita, nekaip dingusioji to senobinio miesto estetinė, strateginė, ekonominė ar panaši vertybė,—ne buvusieji jo portikai, rūmai, parkai ir vieškeliai. Jaudina mus daugiau nekaip epokinis kitoniškos rūšies dalykas: be galo didis krikščionijos istorijoje įvykis, niekad neišgaištančiu gyvu turiniu, vis nustatąs šimtams milionų protus ir širdis, nulemiąs tų milionų ž.nonių įsitikinimus, galvojimą, jausmus, nusistatymus ir pasiryžimus. Tai—dalykas, įvykęs Nikeoje lygiai prieš šešioliką šimtmečių. Manau apie pirmąjį bendrą visatinosios krikščionių Bažnyčios vyskupų susirinkimą, pirmojo išpažinusio krikščionių tikėjimą imperatoriaus dienomis, ir šio susirinkimo paskelbtąjį mūsų tikėjimo išpažinimą. O tame išpažinime buvo iškilmingai aptarta pagrindinė to tikėjimo tiesa. — Trejybės dogma, ir visulabiausiai—Dievo Sūnaus dogma.

3. Mūsų uždavinys. — Taip didžios sukaktuvės raginte ragina, spirte spiria atsiliepti įvairių Bažnyčios disciplinų atstovus: kaip Bažnyčios istorikus taip ir jos teisių istorijos atstovus, bet gal visulabiausiai—teologus dogmatikus ir dogmų istorijos atstovus. Kadangi Lietuvos padangėje man tenka garbė atstovauti ir dogmatinei teologijai ir dogmų istorijai, tai laikau savo malonia pareiga šias jubilejines sukaktuves pagerbti ilgėlesne Nikeoje aptartosios dogmos studija, tuo labiau kad mūsų tevynės literatūroje šis dalykas tebėra beveik nepaliestas.

---

[1]) Einant legenda, Evangeliją Nikeai paskelbęs pats Apaštalas Andriejus, savo didžia stebuklų galia priversdamas piliečius įtikėti tiesai. Piktosios dvasios esą rytų vartuose (taigi prie svarbiausio vieškelio) varginusios praeivius. Ateinąs Apaštalas. Jam besiartinant piliečiai esą nujaučia atvykstant išgelbėtoją; jie išeina jo pasitiktų nešini alyvų šakelėmis ir šaukdami: „Mūsų išgelbėjimas yra tavo rankose, Dievo žmogau"! Apaštalas padaręs, ko jie iš jo laukę, tuo būdu patikrinęs krikščionybei pergalę, ir tuoj davęs pirmą šiam miestui vyskupą. — Ši legenda savo dabartiniu pavidalu gali priklausyti IV ar III šimt. Cfr Lipsius, Apocryphe Apostelgeschichten, I, 366 seqq., pas Vic. Schultze, op. cit., 315.

[2]) Plačiau apie Nikeos miestą žiūr. Victor Schultze, Altchristliche Städte und Landschaften. II Bd., 1. Hälfte (Gütersloh 1922, 239—243, 309—325 psl.

Kas nežino, kaip dogmų istorija yra glaudžiai susijusi su visos Bažnyčios istorija? Jau tik nebereikalo dogmų istorija kartais vadinama tam tikra Bažnyčios istorijos dalimi. Kiek platesnės istorinės dogmų studijos yra neįmanomos be pagilintos bendrų istorijos apystovų apžvalgos. Mums rūpimuoju atveju, artimasis istoriškas akstinas, pastūmėjęs Bažnyčią prie nikeiško simbolio ir definicijos, buvo arionizmas. Betgi pats visatino Nikeos sinodo faktas istoriniu atžvilgiu tapo galimas tik delto, kad toje gadynėje realizuota nauji Bažnyčios ir valstybės santykiai; kitais žodžiais sakant: del to, kad anuo laiku iš pagrindų pakitėjo Bažnyčios padėtis Romos imperijoje.

Todel mes savo studiją pradedame nuo apžvalgos bendresniojo istorinio fono, nušviesdami krikščionijos padėtį Romos imperijoje prieš Nikeos laiką ir Nikeos dienomis. Paskum, per naujai gimusio arianizmo sūkurį einame į pačią ὁμοούσιος nikeišką definiciją, ir pagaliau į tradicinį to aptarimo pagrindą.

I. Bažnyčia ir Romos imperija Nikeos dienomis.

1. Netikėtas reginys Nikeoje 325 metų pavasarį. — 325 metais gegužės mėnesio dienomis, kai Nikea žerėjo visu žydinčio pavasasario puošnumu, jos gyventojai, kaip pagonys taip ir krikščionys, negalėjo atsistebėti ypatingu, pirmiau niekad nematytu reginiu. Didžiaisiais karo vieškeliais iš visų pusių — visomis keturiomis bromomis — į saulėtą miestą tuo pradėjimu dundėjo šimtai įvairių valstybės pašto (cursus publicus) vežimų, kurie sustodavo prie patiės imperatoriaus rūmų, prie οἶκος βασίλειος. O tose valdžios karietose šį kartą sėdėjo ne aukštieji valdžios didžiūnai, tariant ne pretorių prefektai ar jų vikarai, ne prokonsuliai, ne provincijų praesides, duces bei iudices [1]) ar šiaip artimesnieji cezariui valdžionys— vadinamojo consilium principis nariai. Ir tarp tų karietų, kas žirgais, kas mulais, kas asilais jojo taip pat ne kariai ar kitokie valstybės tarnautojai. Ne, — ten važiavo ir jojo vien krikščionių Bažnyčios atstovai, artimesniųjų ir tolimiausiųjų provincijų vyskupai, lydimi daugelio palydovų—kunigų, diakonų ir akolitų. Tarp tų važiuotų ir raitų Bažnyčios vyrų rišnojo ir asilai bei mulai, apkrauti visokeriopu kelionės kraulu.

Nikeos piliečių nustebimas turėjo būti juo didesnis, kai jie patyrė, jog visi tie krikščionių vyresniųjų būriai ne tik naudojosi dovanai anomis

[1]) Pagal Diokleciono nuostatus, Romos imperija Konstantino laikais buvo skirstoma į milžiniškas prefektūras (pav., vadinamoji Italijos prefektūra apėmė ne tik Italiją, bet dar Afriką ir Illyricum). Prefektūros apimdavo didžiules provincijų grupes, vadinamas diecezėmis, kurias valdo vikaras (vicarius praefecti praetorio). Pavienių provincijų gubernatoriai vadinosi praesides. — Berods, Dioklecionas išsiskirsté valdiškus buvusio praeses'o įgaliojimus. Dabar provincijos turėjo du viršininku: karinį, vadinamą dux (stratopedarchės, pirmą sykį sumintas Eusebianus Historia Ecclesiastiea l. X, cap. 5), ir civilinį gubernatorių, titulnuojamą iudex. Žiūr. Batiffol, La paix Constantinienne et le tathoicisme, 2 ėd., 1914, Paris, psl. 289 ir 203 seqq. — Consilium principis, arba consistorium. buvo tarsi šių laikų ministerių kabinetas.

valdžios karietomis ir gyvuliais [1]), bet dar jautėsi cezario svečiais: kaip tuojau paaiškėjo, atvykusiems vyskupams buvo paruoštas gražus išlaikymas iždo lėšomis [2]). Pasirodė, krikščionių episkopatas tokiomis patogiomis sąlygomis esąs paties imperatoriaus suprašytas. Galop, šioje rytinėje imperijos pusėje piliečius per vis labiau galėjo stebinti patsai tokio sukvietimo tikslas. Episkopatas imperatoriaus buvo sukviestas ne kokiu nors Romos piliečiams įmanomu tikslu: ne tam, kad pažadėtų naujajam Rytų valdovui ištikimybę arba išklausytų kokių nors jo ypatingų įsakymų. Vyskupai imperijos valdovo buvo sutraukti Nikeon ne tiek valstybės, kiek pačios krikščionių Bažnyčios reikalais, jos labui rūpinti. Vyskupai čia turėjo apsvarstyti tokius klausimus, kurie tada nedavė ramybės didžiajai katalikiškai krikščionių Bažnyčiai. Tokių opiųjų Bažnyčiai klausimų buvo labiausia trejetas: nesutarimas del didžiosios Velykų šventės dienos, vyskupo Meletiaus pasekėjų schizma Aigipte, o visųlabiausia didelis Ariaus sukeltasis sąmišis pagrindiniu krikščioniškojo tikėjimo klausimu.

2. Nesenai buvusi krikščionijos padėtis imperijoje. — Tikrai buvo ko nustebti. Dar taip nesenai, visų atminimu, Romos valstybė buvo pratusi labai žymiu laipsniu savo reikalus identifikuoti su senuoju nacionaliniu kultu, su senobine pagonybe, amžiais lydėjusia Romos galybės augimą. Tada Kristaus išpažintojams buvo taikomas drakoniškų išimties įstatymų režimas. Krikščionybė imperijos akyse buvo traktuojama kaipo religio illicita—neleistas ir draudžiamas tikėjimas. Kaip tik nesenai prieš Nikeos sinodo laiką ypatingu piktumu buvo atgaivintas ir vykdomas senas žiaurus principas non licet esse vos, skaudžiausiai slėgęs pirmon galvon Bažnyčios vadus—vyskupus ir kitus dvasininkus.

Taip nesenomis Diokleciono ir Maksimiono, Galeriaus ir ir Maksimino Dajos (arba Dazos) dienomis baisių ediktų eilė buvo sukėlusi visų ilgiausį ir nuožmiausį krikščionybės persekiojimą, pranešusi dargi Deciaus laikų baisybes. Tasai anuomet visų dar gyvai pamenamas persekiojimas mums yra gerai žinomas iš tuo laiku gyvenusių Eusebiaus ir Laktanciaus [3,4]) aprašymų.

303 metų vieną gražią pavasario dieną į Nikomedijos mūrus įkaltasis ediktas skelbė: visi krikščionių maldos namai turi būti iki pamatų išgriauti,

---

[1]) Žiūr. Eusebius, De Vita Constantini, l. III, c. 6.

[2]) Ten pat, cap. 9.

[3,4]) Turiu galvoj ypač trejetą Eusebiaus veikalų: a) Historia Ecclesiastica (Ekklėsiastikė historia), kur mums rūpi VIII ir IX knygos (303—313 m. laikotarpiui) ir dar kiek X knyga, kurios paskutinieji skyriai liečia paskutiniąsiais pagonies Liciniaus pastangas Iš šio veikalo pabaigos (lib. X, cap. 8—9) matoma, jog jis Eusebiaus buvo baigtas rašyti 324—325 metais, taigi prieš pat Nikeos susirinkimą. — b) De Martyribus Palaestinae (Peri ton en Palaistinė martyrėsanton). Šis veikalas rankraščiuose ir senuosiuose leidimuose paprastai figuruodavo kaipo Historiae Eccles. VIII knygos priedas. Jis apima aštuonerius persekiojimo metus nuo 303 m. pavasario iki 311 m. pavasario ir buvo parašytas veikiausiai 312 metais (cfr. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, III Bd., Freiburg in Br. 1912, 153 psl.). — c) De Vita Constantini (Eis ton bion tou makariou Konstantinou basileos) duoda nemaža žinių apie paskutinius persekiojimus, ypač Liciniaus dienomis. Parašytas Konstantinui mirus, taigi, 337—340 metų tarpe. — Šie trejetas šaltinių čia cituojami pagal Migne, Patrologiae Graecae tomus XX (col. 45—906; 1457—1520; 905—1230). Tame leidime (Paryžiuj 1859) Migne yra pakartojęs senesnį leidimą, kurį buvo parūpinęs pagarsėjęs Henry

sunaikinti, šventieji jų raštai atimti ir sudeginti, krikščionys nustoja pilie-čių teisių ir t. t. [1]). Kitas neužilgo dekretas įsakinėjo: visus krikščionių bažnyčių viršininkus sumesti į kalėjimus, o paskui visomis priemonėmis versti aukoti stabams [2]). O jau ypač pamenamas buvo 304 metų pavasario visatinas [3]) „kruvinasis įsakymas", skelbęs: visi visų kraštų ir vietų krikščionys turi viešai aukoti stabams arba žūti. Tų ediktų padariniai —baisiausios ekzekucijos (su masiniais gyvų žmonių deginimais, skandinimais ir pan.), berods, gana greitai aptilo vakaruose [4]), kai Dioklecionas ir Maksimionas atsisakė nuo purpuros 305 metais (vien Konstanciaus Chloro teritorijose, t. y. Galijoje ir Britanijoje nenueita toliau kaip bažnyčias griauti [5]). Užtat rytuose, tariant Galeriaus ir paskui Maksimino Dajos žemėse, su maža pertrauka del 311. IV. 30 tolerancijos edikto, kruvinos baisenybės truko ilgiau kaip dešimtmetį, iki pat 313 metų vaasaros [6]). Tuo laiku imperijos su krikščionybe santykiai trumpai galima išreikšti šiuo Eusebiaus nusiskundimu: Mus laikė netikėliais, bedieviais ir visai žmonijai pražutingais, taip kad mums buvo draudžiama gyventi ne tik mieste, bet ir kaime ir net tyruose". Kaip senesnių laikų persekiojimuose, taip ir šiuo laitotarpiu vis pirmon eilėn atsakė savo galvomis vyskupai „pavyzdžio dėliai" [7]). Tiesa, 308 metais Daja, ar gal tik jo provincijų valdytojai, patiems

---

de Valois (Henricus Valesius) Paryžiuje 1659 seqq. Valesiaus kritiškai nustatytasis tekstas bendrai dar ir dabar laikomas patenkinančiu (žiūr. Bardenhewer op. cit., 251 p.). Geras lotyniškas sakytųjų Eusebiaus veikalų vertimas Migne's leidime yra taip pat H. Valesiaus darbas. Žiūr. paties H. Valesiaus prakalbą (Praefatio) Migne P. G. XX, 16 ir 27 psl.

L. Caec. Firm. Lactantius, De mortibus persecutorum apima labiausiai 303 - 313 metų laikotarpį, o parašytas veikiausiai 314 metais. Kaip žinoma, ginčas apie veikalo priklausomybę Laktaucini baigėsi teigiamai (žiūr. Bardenhewer op. cit., Bd. II, 2. Anfl. 1914, psl. 538 sq. ir E. Amann'o straipsnį Lactance, Dictionnaire de Théologie catholique, t. VIII (1925) col. 2431 sq.). Cituojame pagal Migne, Patrologiae Latinae tomus VII (Paryž. 1844), col. 189—276, kur pakartojamas žinomas N. Lenglet-Dufresnoy leidimas (Paryž. 1748).

[1]) Eusebius, Hist. Eccl., l. VIII c. 2 (gale); Martyr. Palaest., įžanga; Lact., Mort. pers. cap. 13. Laktancius tuomet profesoravo Nikomedijoje (žiūr. E. Amann'o str. Lactance, Dictionnaire de Theologie catholique, fascic. LXVIII, šiais 1925 metais, tom. 8, skilt. 2425, 2431). Iš jo sužinome įsakmiai pirmojo ano Diokleciono dekreto datą. Tai buvo vasario 24 diena. Nikomedijos bažnyčia nugriauta Terminalių dieną „ad septimum kalendas Martias" (M. pers. c. 12). ir tuoj „postridie propositum est edictum..." (c. 13).

[2]) Euseb., H. E. ir Mart Pal. locis citatis.

[3]) Tą baisųjį katholikon prostagma m'ni Eusebius H. E. VIII, 6 (gale) ir Mart. Pal. cap. 3 (pradžioje). Žiūr. taip pat pastabą prie pirmosios vietos Migne's leidinyje (išnaša 16, col. 755 sq.), ir Lactant., M. persec., 9. 15 sq.

[4]) Euseb., Mart. Pal. cap. 13 (gale).

[5]) Lactant, Mort. persecut., c. 15 (gale).

[6]) Euseb. H. E. IX, 1; 6; 9 ir 10 (prieš galą, col. 836). — Palyg. Batiffol, Paix Constantinienne 181—185 ir 203—211.

[7]) Imkime, pavyzdžiui, davinius tokio šaltinio, kaip Passio S. Philippi (document hagiographique d'une rare valeur, tikina kritikas P. Batiffol, op. cit. 164). Šv. Pilypas, Herakleos vyskupas Trakijoje, draug su savo diakonu jau pirmais Diokleciono persekiojimo metais už atsisakymą aukoti (sacrificare), gyvas sudeginamas kaipo pavyzdys kitiems: „Praeses... talem edidit sententiam, et ait: Philippum et Hermem... vivos iubemus incendi, ut ceteri facilius agnoscant quanto constet exitio imperialia contempsisse mandata". Sakytoji Passio, 22; pas Batiffol op. land. 166.

pagonims ėmus murmėti [1]) del tų per didelių valdžios žiaurumų ir tiekos piliečių sunaikinimo, gavo sustabdyti žudynes ir leisti savotišką „žmoniškumą". O toji žiauraus puslaukinio [2]) tirono machevialistiškos valdžios tiek afišuotoji φιλανθρωπία numatė krikščionims šitokią „lengviausią bausmę" (lenissimum supplicii genus): išlupus dešiniąją akį ir, perpjaunant kelį, sugadinus kairiąją koją [3]), išsiųsti juos į kalnų kasyklas—a d m e t a l l a—sunkiems darbams, kitaip sakant—katargon [4]). Žinoma, kaip pastebi Eusebius, „non tam operis faciendi, quam vexationis causa" [5]), „ laboribus et aerumnis conficiendos" [6]). Kalėjimai jau ir taip buvo per pilni. „Kalėjimai—sako anų dienų liudininkas—kalėjimai, kurie seniau buvo rengiami žmogžudžiams ir kapus plėšiantiems (τυμβωρύχοις), tuo laiku buvo pilni vyskupų, diakonų, lektorių ir ekzorcistų, taip jog ten nebeliko vietos (tikriesiems) už piktadarybes nusmerktiesiems kriminalistams" [7]). Laikas nuo laiko grįždavo vėl visiški žudymai. Vaizdui papildyti priminsime, kad po visų tolerancijos ediktų ryti-

---

[1]) Cfr. E u s e b., M a r t. P a l., 9 (prieš galą) ir H i s t. E c c l. VIII, 12 (prieš galą, col. 772). Palyg. IX, 9 [825].

[2]) „Adolescentem sem barbarum" vadina jį L a k t a n c i u s jam netikėtai šokant į cezario laipsnį: D e m o r t i b. p e r s e c., 18 (gale). Toliau, c. 19 (gale) prideda: „sublatus nuper a pecoribus et silvis". Anot E u s e b i a u s, iš visų tuo laiku persekiotojų Daja buvęs tironiškiausia: ta malšta tyrannikos. H i s t. E c c l. VIII, 13 (gale). Dajos niekšišką machiavelizmą gyvai vaizduoja (sekdamas Eusebius ir Laktancius daviniais) B a t i f f o l. op. cit., 177 sq. ir 203—211.

[3]) Štai mūsų istoriko nupasakojimas: „Hae calamitates non prius finem acceperunt, quam iudices... caedibus fessi, cum ipsos sanguinis satietas ac taedium cepisset ad speciosam illam ut quidem putabant (nomidzomenos) clementiam atque humanitatem se converterunt, ut in posterum nulla adversum nos uti saevitia viderentur. Neque enim fas esse aiebant, ut urbes quidem civium sanguine contaminarentur; imperatores autem ipsi erga omnes benigni ac mansueti crudelitatis aspergerentur infamia: sed potius decere ut humanitas et beneficentia imperatoriae maiestatis in universos diffunderetur, n e c p o s t h a c n o s t r i c a p i t a l i s u p p l i c i o p l e c t e r e n t u r. Quippe huiusmodi poena per imperatorum indulgentiam (dia... filanthropian) liberatos nos esse. Exinde igitur oculos nostris erui, et alterum ex cruribus debilitari praeceptum est. Huiusmodi enim fuit illorum humanitas; hoc lenissimum supplicii genus adversum nos visum. Adeo ut propter hanc impiorum hominum lenitatem, nullo iam modo recenseri possit numerus, tum eorum quibus oculi dextri primum quidem ferro effossi, deinde vero cauterio adusti sunt, tum illorum quibus sinistri poplites candente ferro sunt debilitati, et qui postea ad aeris metalla quae in provincia erant, non tam operis faciendi quam vexationis causa condemnabantur". E u s e b., H. E. VIII 12 (gale), pagal lotyn. vertimą pas jMigne 771.774 col. — M a r t. P a l a e s t. 8 (pradžioje) dar smulkiau nupasakojama ana barbariškos baudos operaciją, kuri su sekamu tuoj išsiuntimu kasyklosna buvo vykdoma „neva imperatoriaus įsakymu". Palyg. e o d. op. c. 13, ir V i t a C o n s t a n t i n i l. I. c. 58.

[4]) Tokių katargos vietų būta apsčiai: Kilikijoje (Mart. Palaest.. cap. 8, prad., ir 11 prad.), Kipre (i d e m, cap. 13 prad.), Libane (l o c. c i t.), Aigipte, Tebaidos apylinkėse garsioji P o r p h y r i t e s (i d e m, 8, prad.), a p u d P h o e n u m Palestinoje (i d e m, 7, prad.) ir k t o s e šios provincijos vietose (i d e m, cap. 13, pradžioje; palyg. cap. 8, prad. ir to paties Eusebius H i s t. E c c l., l. VIII, c. 12, gale). Tame skaičiuje vienur buvo vario kasyklos (chalkon metalla), kaip anoji a p u d P h o e n u m, kitur—kitokios, kaip antai P o r p h y r i t e s, kur buvo tam tikro marmuro kasykla.

[5]) E u s e b. H. E. VIII, 12 (gale).

[6]) M a r t. P a l a e s t., 8 (pradž.). Cf. i b i d., 13 (prad.) ir V i t a C o n s t. I, 58 (vidur.).

[7]) E u s e b., H i s t. E c c l., VIII, 6 (gale). Palygink L a c t a n t., „M o r t. p e r s., 15: „Plerique carceres erant"...

nėje impėrijos pusėje mėginta atgaivinti persekiojimai prieš pat Nikeos dienas—paskutiniu Licniaus viešpatavimo laikotarpiu [1]).

Kalbamąjį 325 metų pavasarį besiskubinančių į Nikeą vyskupų tarpe daugelis buvo gyvi iškęstojo kruvino režimo paminklai. „Daugelis jų tebenešiojo savo kūne Viešpaties Jėzaus žymes (stigmata=žaizdų randus)" sako mums senobinis istorikas Teodoretas [2]), minėdamas susirinkusius į tą sinodą vyskupus. Ir kitas, dar artimesnis anoms dienoms istorikas Rufinas, rašęs lotyniškai, žino, kad tame sinode buvęs didelis „išpažintojų skaičius" [3]), tai yra tokių, kurie už valdžios konstatuotą Kristaus išpažinimą buvo skaudžiai kentėję, ir tik visiško nužudymo jiems betrūko. Turime galimybės jų kai kuriuos vardais suminėti. Taip antai [4]), Paphnutius iš Aukštosios Tebaidos, Potamonas iš Herakleos (Aigipte) buvo viena kairiąja akimi: dešinioji jiems buvo išlupta jau aukščiau minėtomis „ypatingo valdovų žmoniškumo" dienomis. Buvo ir naujesnių, taip sakant, vakarykščių Liciniaus aukų: iš Ponto provincijos atvykęs Neocezaréos vyskupas Povilas, kankintas ką tik praslinkusiomis sakyto imperatoriaus represijų dienomis, turėjo apluošintas abi ranki.

Jeigu čionai besirenkančių vyskupų tarpe tik kurie nekurie buvo buvę kruvinų persekiojimų aukomis, už tat veik visi buvo perėję moralinės priespaudos ir išniekinimo klampynes visiškai nesenomis — užpernykštėmis ir pernykštėmis — Liciniaus dienomis. Šisai nuo 313 iki 324 metų rudens visos rytinės imperijos dalies valdovas ir Konstantino svainis, bendrai su juo pasirašęs visiškos krikščionims laisvės vadinamąjį Mediolano ediktą ir gana lojaliai jį vykdęs septynerius metus, galop 320—324 laikotarpy buvo staigiai pasukęs atgal į senąją Romos religiją ir surišęs savo likimą su

[1]) Greta ypatingų vyskupams taikytų priespaudos priemonių, kurias suminėsime žemiau, ir greta pavarimo, pažeminimo ir apiplėšimo aukštųjų valdininkų krikščionių, savo viešpatavimo pabaigoje Licinius jau visiems Kristaus išpažintojams grąsė mirties bausme: Euseb., Vita Const., l. I, c. 52. Ir kitoje vietoje mūsų istorikas pažymi, jog Licinius jau buvo nusistatęs sukelti visų krikščionių persekiojimą, ir jog būtų tai įvykdęs tikrai, jei ne Konstantino pergalė: Op. cit. l. II 2. Kiek toliau tos pačios knygos 5 skyrely Eusebius tikina sužinojęs iš betarpių liudininkų, jog Licinius, pradėdamas kovą su Konstantinu, saviesiems pasižadėjęs, tuoj po pergalės kelsiąs smarkų karą krikščionims. Jis sakęs: „Post partam hoc loco victoriam impiis deorum contemptoribus bellum inferre aggrediemur".

[2]) Teodoreto Historia Ecclesiastica lib. I, cap. 6 (Migne. P. G. 82, 917). — Šis veikalas, parašytas 449—450 m. (Bardenh., op. cit., Bd. IV, 1924, 241 p.), apima 323—428 metų Bažnyčios gyvenimo laikotarpį. Naudojame Migne, Patr. Gr. t. 82, 881—1280.

[3]) Rufinus, Historia Ecclesiastica l. I, c. 2 (arba, kitaip skaičiuojant, l. X, c. 2; Migne, Patr. Lat. t. 21, 469): Cumque in eodem Concilio esset Confessorum magnus numerus.. — Rufinas apie 403 m. pagamino Eusebiaus Bažnyčios istorijos vertimą į lotynų kalbą, tačiau Eusebiaus veikalo X knygą žymiai sutrumpino ir ją sujungė su IX knyga, prie to pridėjo nuosavas dvi knygi, kuriose savaimingai pratęsė Bažnyčios istoriją nuo 324 iki imper. Teodosiaus mirties (395 m.). Todėl paties Rufino Bažnyčios istorijos I knyga kartais cituojama kaipo X-ji. Migne's leidime (Patr. Lat, 21-me tome) randasi tik dvi paskutiniosios, paties Rufino Hist. Eccl. knygos. Plačiau žiūr. M. Shanz, Gesch. der Römischen Litteratur, IV Teil. 1 Hälfte, München 1914 415—420 psl. — Anų laikų confessor ir martyr pavadinimų reikšmę aiškina P. de Labriolle str. „Martyr et confesseur" in „Bulletin de littérature et d'archéologie chrétiennes" t. I, (1911, Paris) 50—53 p. Palygink dar pastabas A. d'Alès, L'édit de Calliste (1914, Paris) 204 sek. 300 etc.

[4]) Rufinus, Hist. Eccl., l. I, c. 4 (=X, 4): Migne, P. L. 21, 470; Teodoretas, loc. cit.

jos likimu [1]). Betraukiančių Nikeon rytiečių, ypač iš gretimųjų Bitinijai provincijų, vyskupų ausyse, galima sakyti, tebeskambėjo nedori Liciniaus dekretai, kuriais jis buvo besistengęs pažeminti vyskupų ir visų krikščionijos dvasininkų garbę, supančioti veikimą ir juos pačius paskandinti [2]).

3. Konstantinas ir vyskupai Nikeos susirinkime.—Dabarčiau tie patys krikščionių vyskupai, nesilenkdami didžiajam imperatoriaus Diokleciono paminklui, garbėje vyko į cezario rūmus, kad įvykdytų pirmąjį visatiną Bažnyčios sinodą (συνοδον οἰκουμενικήν), kad čia išspręstų ir sutvarkytų didžius savo tikėjimo ir bažnytinės praktikos klausimus. Ir vyko jie paties tuo laiku jau vienavaldžio imperatoriaus Konstantino kuo mandagiausiu pakvietimu. Palestiniškosios Cezareos, tenykščio romėnų valdžios centro, metropolitas, mūsų istorikas Eusebius, patsai pirmųjų tarpe dalyvavęs tame susirinkime ir neabejotinai turėjęs gauti imperatoriškąjį kvietimą, pažymi: "Imperatorius labai pagarbiais laiškais (τιμητικοῖς γράμμασι) užprašė vyskupus iš visur (ἀπανταχόθεν) kuo greičiausiai atvykti į Nikeą" [3]). Kad ir neturtingieji galėtų atlikti kelionę, ir kad visiems ją palengvintų, valdovas pavedė vyskupų dispozicijai valdžios vežimus ir visokeriopus valdžios gyvulius (publicos asinos, mulas, mulosque et equos —išskaičiuoja Teodoretas), tariant ištisą vadinamojo cursus publicus aparatą [4]). Ir pačioje Nikeoje, iki truko sinodas, Konstantinas nešykštaudamas išlaiko jo dalyvius savo lėšomis lyg savo svečius ir dar visus apdovanoja sulig viršenybe [5]). Be to, jisai didžiu ir simpatizuojančiu susidomėjimu dalyvauja vyskupų pasėdžiuose ir pasitarimuose.

Tokiais krikščionių episkopato ir Romos imperijos naujais santykiais galėjo nustebti ne tik pusiau (greičiau daugumoje) pagoniški Nikeos piliečiai: rytų provincijų pagonims nesenai didelio nusistebėjimo sukeldavo pats laikinas persekiojimų sustabdymas, ir ramaus paprasto krik-

---

[1]) Ž ūr. Euseb. Vita Constantini, l. II, c. 15 (Migne, P. G. 20, 993); palyg. ten pat cap. 5 (col. 984—985).

[2]) Štai keletas Liciniaus įstatymų, įsakymų ir visokių priemonių prieš krikščionių Bažnyčią: draudimas vyskupams sakyti pamokslus moterims, o šioms—dalyvauti bendrose su vyrais pamaldose; draudimas abiejų lyčių krikščionims rinktis pamaldosna kitur kaip atviramе ore, ir tai tik už miesto ribų; kai kur, kaip antai, Ponto provincijoje, uždarinėjimas arba ir griovimas bažnyčių (Euseb. Vita Const. I, 53; II, 2; Histor. Ecclesiast. X, 8 prieš galą; Migne, 20, col. 968, 980, 900). Vėl draudimas vyskupams susitikti savo tarpe ir lankytis kaimyniškose bažnyčiose; absolutus draudimas vyskupams šaukti sinodus, tartis bendrais reikalais ir skelbti nutarimus (Euseb., Vita Const. I, 51; Migne, loco cit., col. 966 lotyn. vertime: „lege lata praecepit ne episcopi uspiam inter se de ulla re conferrent, neve ulli eorum in alterius sibi vicini ecclesiam ventare liceret, et synodos ac concilia de communibus negotiis habere). Draudimas vyskupams vaikščioti į pagonis ir tuo būdu tarnauti krikščionybės propagandai (Socrates, Historia Ecclesiastica l. I, cap. 8: Migne, P. G. 67 col. 40). Galop vyskupų ir kitų krikščionių baudimas ir kankinimas už tų draudimų nepaisymą (Euseb. Hist. Eccl. X, 8, gale: Migne, 20, col. 901; Vita Consg. II, 2: Migne, loc. cit., col. 980; Socrates, loc. cit.). Tuomet „iterum agri, iterum solitudines, iterum montes ac silvae famulos Christi suscepere" (Migne, 20, 902. H. Valesiaus vertimas).

[3]) Euseb. Vita Const. III, 6 (Migne, 20, 1060).

[4]) Euseb., loc. cit. — Mūsų šaltiniuose nesykį užtinkame to instituto paminėjimą; tame pačiame Eusebius veikale l. IV, cap. 36 (Migne loc. cit., 1185), Lactantius, Mort. persec. cap. 24 (Migne, P. L. 7, 234); Teodoretas, l. cit. Šiam dalykui įdomus yra Humbert'o straipsnis „Cursus publicus" in „Dictionnaire des antiquités" (Saglio).

[5]) Euseb., Vita Const. III, cap. 9 ir 16 (Migne, loc. cit., col. 1064 ir 1073).

ščionių gyvenimo reiškiniai tuomet juk atrodydavę „netikėtu paradoksu“ [1]), kas visai suprantama, atsiminus, jog rytus ilgesnį laiką valdė tokie krikščionių priešai kaip Dioklecionas, Galerius ir Daja. Bet šį sykį, aną 325 m. pavasarį, nusistebėjimo ir džiaugsmo jausmai kuteno ir pačių susirinkusiųjų vyskupų krūtinę. Jiems irgi buvo tikras „naujas stebuklas, tokio imperatoriaus reginys“ [2]). Pravartu prisiminti įspūdžius vieno įžymiausių sinodo dalyvių — paties istoriko Eusebiaus. Kiek ankščiau, dar nebūdamas vyskupu (jis tapo vyskupu apie 313 metus), jisai savo akimis buvo matęs krikščionių dvasininkų žudynes Palestinoje 303—311 laikotarpio persekiojime, pats tuomet buvo suimtas ir tik tik nepaguldė galvos taip, kaip jo mokytojas kunigas Pamphilius [3]). Dabarčiau, matydamas, kaip imperatorius Konstantinas elgiasi su episkopatu Nikeos susirinkime, Eusebius negali atsigerėti, jo plunksna tiesiog virpa džiaugsmu. Jei neklystu, paties susirinkimo nuotaiką galime pajusti, pagavę tą ūpą, kuriuo liudytojas aprašo [4]) imperatoriaus pasirodymą iškilmingame sinodo posėdyje, — spėjama, iškilmingame jo atidaryme:

Didžiojoje salėje, centrinėje rūmų dalyje ἐν αὐτῷ δὴ τῷ μεσαιτάτῳ οἴκῳ τῶν βασιλείων [5]), — Sozomenas ir Teodoretas pabrėžia tą salę rū-

[1]) Pavyzdžiui, po 311.IV. 30 tolerancijos edikto, kai ir Rytų provincijų cezaris nuožmusis Maksiminas Daja buvo vienam p u s m e č i u i sustabdęs persekiojimą ir priespaudą, ir kai delto ūmai „Ecclesias in singulis civitatibus congregatas, et frequentissimos Christianorum concursus, et collectas ibidem ex more fieri s o l i t a s cernere licebat“, tai iš to „infidelium populos ingens pervaserat stupor cum tantam tamque insperatam rerum conversionem admirarentur“. E u s e b., Hist. Eccl. IX, 1 (prieš galą). Į patį išpažintojų (c o n f e s s o r u m) tada iš katargos paleistųjų linksmą laisvą namon grįžimą pagonys žiūrėję kaip į „netikėtą stebuklą“. Ibidem, to paties skirsnio gale.

[2]) E u s e b., Vita Constantini, l. III, cap. 6.

[3]) Tuomet jaunam istorikui buvo, rodos, pritrūkę drąsos. Kiti c o n f e s s o r e s jį, jau tapusį Cezareos vyskupu, kaltino tuo, jog jis savu laiku atsišaves stabams, kad išsigelbėtų nuo mirties. Taip pranesa šv. A t a n a z a s, Apologia contra Arianos, cap. 8.

[4]) E u s e b., Vita Constantini, l. III, c. 10. — Tai ne paslaptis, kad šis, keturias knygas apimąs, tiek sykiu čia cituojamas raštas yra ne tiek biografija ar bešališka istorija, kiek panegirikas mirusiam monarchui. Šiose knygose rašytojas stengiasi iškelti vien geruosius savo aukštinamojo didvyrio darbus, prieg tam, nutylėdamas Konstantino politinius sumetimus, visur nori įžiūrėti ir rodyti jo krikščioniškus religinius veiksmų motyvus. Nežiūrint tų neabejotinų trūkumų, vis delto ir šis Eusebiaus veikalas teikia mums gausingų faktinių žinių. Tik jų panaudojimas reikalauja protingų rezervų. Del dokumentalios rašinio pusės, t. y. del paduodamųjų jame laiškų, įsakymų tekstų ir panašių dalykų patikimumo eina smarkūs ginčai kritikų tarpe. Vieni, kaip V. S c h u l t z e (Quellenuntersuchungen zur Vita Constantini des Eusebius: Zeitschrift f. Kirchengeschichte 14, 1893—1894, 503—555), P. B a t i f f o l (Les documents de la Vita Constantini: Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétienne, 1914, 81—95) ginčija daugelio dakumentų autentiškumą bei pilnumą. Kiti, kaip O. S e e c k (Die Urkunden der Vita Constantini, minėtame Zeitschrift'e, 18, 1897—1898, 321—345), J. A. H e i k e l, geriausias kritiškas „Vita Con“. leidėjas (Eusebius' Werke I, Leipzig 1902) ilgame turininganie įvade (Einleitung, ypač LXVI—LXXXII), o taip pat O. B a r d e n h e w e r (Geschichte der altkirchl. Literatur, Freiburg i. Br. 1912, III, 259 sq.) yra stiprūs gynėjai. Mūsų supratimu, ir nebūnant per dideliu skeptiku, Eusebiaus „Vita Const.“ relacijas atsieina imti c u m g r a n o s a l i s: viena, del panegirikos jo nuotaikos; antra, vėl, nors imperatoriaus kancelarija buvo atdara Eusebiui, susenęs rašytojas ne pats išsivertė lotyniškus originalus, tik patikėjo tai kitiems ir, kai pamatysime toliau, jo pasitikėjimas kartais buvo per didelis.

[5]) V i t a C o n s t., loc. cit. — Kai kas šiuos žodžius nori suprasti taip: „vidurinėje bažnyčios navoje“ (in media basilicae aede); oikos basileios čia reikštų baziliką, puikią bažnyčią. Taip manantieji nurodo tos pačios III knygos 7 skyrių, kur Eusebius sako, jog į šį sinodą suvažiavę vyskupai rinkosi laž kokiame o i k o s e u k t ē r i o s, kas reikštų maldos

muose buvus ir visų didžiausia ir visų gražiausia—abiem salės šonais sustatyta vyskupams labai daug sėdynių. Visi sulig viršenybe užima savo vietas. Belaukdamas įeinant imperatoriaus, sinodas susėdo gilioje tyloje. — Kur ne! Pirmą sykį visos Bažnyčios viršininkai turi akis į akį susitikti su Romos imperijos valdovu!

Pasirodo vienas artimiausių imperatoriui didžiūnų, paskui antras ir trečias, ir kitų valdovo palydų būrėlis. Iškeliamas tradicinis imperatoriaus įėjimo ženklas. Visi sukilę stovi eilėse. Sustojusiųjų dviem eilėm vyskupų tarpe pasirodo imperatorius, — pasirodo, girdi, „lyg koksai Dievo angelas iš dangaus“ (οἷα θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος), verdamas visų akis ypatingai blizgančia auksuota purpura, žėrįs auksu ir brangiais akmenimis [1]), gražesnis, augalotesnis ir tvirtesnis už visus savo palydus, visame nesunykusių pąjėgų pilnume [2]). Su nuostabiu didingumu jungėsi, girdi, daug krikščioniškojo nuolankumo ir kuklumo. Valdovas įeina be ginkluotos karių sargybos, lydimas tik artimų sau dvariškių būrelio ir vien krikščionių (μόνων δὲ τῶν πιστῶν φίλων): ženklas ne tik pakitėjusios čia [3]) tikėjimo srityje politikos, bet taip pat ypatingo vyskupams maudagumo ir pagarbos ženklas, juo reikšmingesnis, kad Konstantinas dar nei krikšto nebuvo priėmęs, nei katechumenu nesiskaitė. — Jo veide buvo žymu ir majestotingumo ir didelio meilumo bei nuolaidumo. Pro Bažnyčios viršininkų eiles cezaris žengia kukliai nuleidęs akis, bent kiek paraudusiais iš susijaudinimo veidais ir, priėjęs parengtąją jam pirmoje vietoje nedidelę aukso kėdę (improvizuotą sostelį), s t o v i, n e s ė d a i k i vyskupai pamojo jam tat padaryti (primum medius stetit.., non prius assedit, quam episcopi ei innuissent [4]).

---

namus (euchę, malda). Reikia pažymėti, jog kitudu senobiniu (V amžiaus pirm. pus.) graikų Bažnyčios istoriku—S o z o m e n a s, Hist. Eccl. l. I. c 19 (M i g n e, Patr. Gr., 67, 917) ir T e o d o r e t a s Hist. Eccl. l. I, c. 6 (M i g n e, P. G. 82, col. 917), turėję prieš akis Eusebiaus raštą, neabejotinai kalba šiuo atveju apie imperatoriaus rūmus. Pridėkime dar, kad pats Eusebius tame pačiame veikale (V. C.), I kn. 15 sk. žodeliu ta basileia vadina ne bažnyčias, bet imperatoriaus rūmus („palatia“, jei ne griežtesne prasme kaipo „curia principis“, tai bent kaipo rūmus, kur kartais apsigyvendavo imperatorius, arba gal dar kaipo viešus įžymius valdiškus namus, „villae publicae“). Taip pat basilikoi oikoi I, 52 be abejonės reiškia „palatium“. — Buvo tokių kritikų ir istorikų, kurie, įžiūrėdami prieštaravimo tarp sakytųjų posakių V i t. C o n III knygos 7 ir 10 skyr. mėgino juos išlyginti šitokia hipoteze: vieni sinodo posėdžiai būdavę bažnyčioje, kiti imperatoriaus rūmuos. Žiūr. H e f e l e, Conciliengeschichte, I, 310 sq. (pastab.).

[1]) Jog šiuo atveju Konstantinas laikė reikalinga pasipuošti didžioms iškilmėms pritinkamą valdovo parėdue (arba, vokiečio S c h u l t z é's žodžiais betariant, im vollen kaiserlichen Schmuck, 317), galima įspėti, klausant nustebusio Eusebiaus. Šio graikiškai suminėtiems visokiems blizgėjimams vargu užtektų tinkamų lietuviškų pavadinimų (ir puikiam lotynų vertėjui jų pritrūko).

[2]) Konstantinas tuomet buvo dar nesenas. Jo gimimo data spėjama tarp 280—282 m. — Su šita vieta galima palyginti kas tame pačiame veikale (V. C. I, 19) pasakyta apie jauno Konstantino nepaprastą gražumą ir stiprumą.

[3]) Rytuose ne tik Diokleciono persekiojimo audroje „našlavo“ cezarių rūmai nebtekę krikščionių dvarionių (Adeo ut brevi temporis spatio cuncta imperatorium palatia cultoribus Dei viduata sint. V i t. C o n s t. I, 15). Ir Liciniaus viešpatavimo pabaigoje 320—324 metų laikotarpy visi krikščionys liko iš rūmų pašalinti (hostis Dei Licinius cunctos Dei cultores sub imperio suo .. palatio expulit). E o d. l i b r o, cap. 52 (pradžioje). Tą pat pažymi E u s e b i u s ir savo C h r o n i k o j e, keturioliktais Konstantino imperijos metais: „Licinius de palatio suo Christianos pellit“ (Chronicorum lib. II, M i g n e P. G. 19, 585).

[4]) Taip E u s e b., Vit. Const., III, 10, gale (M. 20, 1066).

— Teodoretas turi žinių, jog Konstantinas sinode prieš atsisėsdamas dargi pasiprašęs vyskupų leidimo [1]). Sokratis, minėdamas tą istoringą pirmą oficialų imperatoriaus su episkopatu susiėjimą, taip pat aiškiai pažymėjęs, jog valdovas jų tarpe atsisėdęs tik pačių vyskupų raginamas (stetit in medio, nec prius sedere sustinuit, quam episcopi id nutu significassent), juristo būdu pažymi to fakto motyvą ir reikšmę, tariant Konstantino ypatingą vyskupams pagarbą (tanta illos observantia ac reverentia imperator prosequebatur) [2]). — Sykiu su valdovu bematant susėdo visas vyskupų būrys [3]).

Pridėkime Sozomeno, kito istoriko-jūristo, pranešimą, kad sinodas susėdęs paties valdovo kvietimu ar paraginimu [4]). Žinovų supratimu [5]), šitoji etiketos smulkmena esanti labai reikšminga. Nekalbant jau apie ypatingą Diokleciono laikais įvestąjį rūmų ceremonialą su klupčiojimais prieš imperatorių ir t. t., ir šiaip jau yra žinoma, kad pačioje imperatoriaus taryboje, kur dalyvavo aukščiausieji valstybės dignitoriai, tik pats valdovas sėdėdavo, o kiti visi stovėdavo. Delto tai anai tarybai—savotiškam ministerių kabinetui—gerai pritiko konsistorijos (consistorium) vardas [6]).

4. Konstantino prakalba Nikeoje. — Mūsų ką tik nupieštasis vaizdas jau duoda suprasti, jog krikščionių Bažnyčios ir Romos imperijos (jos valdovo asmenyje) santykiai yra labai pakitėję. Tų santykių pakitėjimą puikiai vaizduoja reikšminga imperatoriaus prakalba per aną pirmąjį jo pasirodymą Nikeos sinode. Tą prakalbą Eusebius taip pat džiaugsmingai įtraukia į savą sinodo iškilmių aprašymą.

„Didžiausias mano — tarė imperatorius — noras, prieteliai (ὦ φίλοι), buvo tas: išvysti jūsų susirinkimą ir juo pasidžiaugti. Tatai įvyko. Taigi aš viešai išpažįstu [7]) dėkoją visatos Viešpačiui (τῷ Βασιλεῖ τῶν ὅλων τὴν χάριν ὁμολογῶ), kad greta visų kitų malonių suteikė dar šitą visų didžiausią gerybę, būtent, regėti jus visus susirinkus čionai su viena bendra santaikos mintimi. Tegu tad joks pavydusis priešas nebeteršia mūsų gerų dalykų; ir, kai Dievo išganytojo galybe sunaikinti tapo kovojusieji su Dievu

[1]) Theodoretus, Hist. Eccl. I, 6 (Migne, P. G. 82, 917). — Šis rašytojas, nors daug trumpiau už Eusebių nupasakoja Konstantino pasirodymą vyskupų susirinkime, betgi nepamiršta pabrėžti, kaip imperatorius jėjęs tik mažyčio palydų būrelio lydimas; taip pat pabrėžia, jog vyskupus per vis stebinęs valdovo veiduose ryškėjąs drovumas, nors šiaip jau nuostabus buvęs jo kūno ūgis ir ištisa puiki išvaizda (ibid.).

[2]) Socrates, Hist. eccl. l. I, cap. 8 (Migne, P. G. 67, col. 63.

[3]) Euseb. et Theodoretus, locis cit.

[4]) Sozomenus, Hist. eccles. l. I, cap. 19 (Migne P. G., 67, col. 917).

[5]) Pavyzdžiui, Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, Bd. III (Berlin 1909), 410 psl.

[6]) Žiūr. E. Cuq. Mémoire sur le Consilium principis d'Auguste a Dioclétien: Mémoires des savants étr. de l'Académie des Inscriptions, 1884, t. IX, 481 psl. ir sek.

[7]) Galimas daiktas, kad šį momentą turėjo galvoje Eusebius, sakydamas tame pačiame Vit. Const. l. I, c. 6 (M. 20, 917),: „Darė tat ir skelbė (Konstantinas), save viešai vadindamas tarnaičiu ir išpažindamas, jog tarnaująs Aukščiausiajam Karaliui".

tironys, tegu nelabasis demonas kitu būdu (ἑτέρως)—burnojimais—neapdrabsto Dieviškąjį Įstatymą (τὸν θεῖον νόμον). Nes Dievo Bažnyčios (τῆς Ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ) viduje maištas man atrodo baisesnis ir kenksmingesnis dalykas už visokį karą ir kautynes, ir tat (man) aiškiai yra labiau įkyrus dalykas neg (nelaimingi) išorės (nuotykiai).

Kai Dievo liepimu ir pagalba nugalėjau aš priešus, maniau, man belieka tik dėkoti Dievui ir džiaugtis (bendru džiaugsmu) drauge su tais, kuriuos Jisai per mus atvadavo (συγχαίρειν δὲ καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ δι' ἡμῶν ἠλευθερωμένοις). Visai netikėtai patyręs jūsų vaidą, neatidėjau to reikalo antron vieton ir, norėdamas mano patarnavimn pagalbėti reikalui, tuojau sukviečiau jus visus.

Džiaugiuosi regėdamas jūsų susirinkimą. Tačiau tada tik manysiu manąjį norą pilnai įvykus, kai išvysiu visus susijungus sielomis ir visiems viešpataujančią vieną bendą malonią santaiką, kurią jums, kaipo Dievui pašvęstiems, pritinka girti ir skelbti kitiems.

Netrukite tat, prieteliai, netrukite, Dievo tarnai ir bendro visų Viešpaties ir Išganytojo gerieji tarnautojai (τοῦ κοινοῦ πάντων ἡμῶν Δεσπότου τε καὶ Σωτῆρος ἀγαθοὶ θεράποντες): tuojau pat pašalindami savitarpio jūsų nesutarimo priežastis, visus ginčo mazgus išriškite pagal ramybės įstatymus. Šituo būdu ir Auaščiausiam Dievui (ἐπὶ πάντων θεῷ) būsite mielą dalyką atlikę, ir man, jūsų drauginiukui tarnavime (κἀμοὶ τῷ ὑμετέρῳ συνθεράποντι) suteiksite didžiausio malonumo" [1]).

Nors sinodo dalyviai kuone visi buvo graikai, savo prakalbą Konstantinas pasakė lotyniškai [2]). Ne del to kad graikų kalbos nebūtų mokėjęs: truputį paskiau su to paties sinodo tėvais jisai kalbasi graikiškai, ką įsakmiai pažymi Eusebius. Iškilmingai—oficialiai prabildamas į sinodą imperatorius kalba lotyniškai, be abejo, del to, kad ši kalba buvo oficialinė, arba valstybinė, kalba (tokia pasiliko ji ir Rytų imperijoje dar gana ilgai). — Imperatoriaus kalba, Eusebiaus liudijimu [3]), tučtuojau kaž keno kito buvo atpasakota graikiškai, kad ir nemokantieji lotyniškai ją suprastų.

Nėra pagrindo abejoti tos Konstantino prakalbos autentingumu. Josios turinys pilnai atatinka istorinei situacijai: jis atatinka užbaigtiesiems Konstantino karams su savo pagoniškais rivaliais ir šiųjų įvykusiai pražūčiai,

[1]) Euseb. Vita Const. III, 12 (Migne 20, 1068—1069). — Kanstantino kalbos graikiškasis vertimas, kokį mums paduoda Eusebius, parūpintas su tam tikru retoriškumu, turi tokių stilistinių savybių, kurios nelabai duodasi kiton kalbon verčiamos. Drįstu sakyti, kad kalbėtojo-imperatoriaus minties kryptelėjimai (kiek jie mums yra pasiekiami graikiškai atpasakoti) ne visi yra pagauti tokiuose vertimuose kaip lotyniškasis Henr. Valesiaus (Migne loc. cit., skiltys 1067 ir 1070), vokiškasis Hefelė's (Conciliengeschichte nach den Quellen bearbeitit, Bd. I, 2 Auflage, Freiburg i. Br. p. 301—302: šis, trumpindamas, praleidžia keletą įdomių minties pospalvių), arba kad ir naujesniame prancūziškame Batiffol'io vertime (Paix Constantinienne, 332—333).

[2]) Euseb., loc. cit., cap. 13 (M. 20, 1069).

[3]) Ibidem.

o prispaustųjų Rytuose krikščionių atvadavimui; atatinka netikėtam Konstantino susidūrimui su krikščionybės religiniu sąmyšiu jo naujai apimtose Rytų provincijose; atatinka naturaliam valdovo troškimui patikrinti taiką ką tik sujungtoje imperijoje; atatinka ir visam būdui šio valdovo, žinomo savo minties aiškumu, savo energingumu, riteriškumu, dideliu krikščionybei palankumu, bet taip pat žinomo didžiu savo imperatoriškos verčios pajautimu ir ypatingu pasitikėjimu bei pasididžiavimu gaunamais „Dievybės nurodymais". Ir šiaip anoje Eusebiaus graikiškai užrašytoje prakalboje lengvai permatomi yra lotyniško originalo posakiai, liečią tikėjimo dalykus: (Deus) Rex universi, Deus Salvator (arba Servator), cultor Dei; arba vėl posakiai, jog tironių (Maksenciaus, Maksimiono ir Liciniaus) nugalėjimai buvę jo (Konstantino) įvykdyti instinctu Divinitis ir t. t. Vis tai posakiai, kurie yra familiariški Konstantinui, kaip matysime dar toliau. Sakytosios Konstantino kalbos pėdsakai randasi ir kitų senovės istorikų raštuose. Sokratis, kad ir nepaduoda tos prakalbos teksto, betgi žino, kad šiuo atveju imperatorius, atsisėdęs savo vietoje, „tučtuojau tarė paraginančius žodžius, skatindamas juos (t. y. vyskupus) į sutarimą ir santaiką" ir jog jis „tuokart plačiai kalbėjęs apie sutarimą ir ramybę" [1]). Suminėdamas aną Konstantino prakalbą šis istorikas mini dar tokius dalykus, kurių nėra Eusebiaus pasakojime (pavyzdžiui, jog Konstantinas tada įsakęs sudeginti jam įteiktuosius vyskupų savitarpius skundus). Iš to galime spėti, jog šioje vietoje Sokračio šaltiniu buvo ne tiktai Eusebiaus veikalas. Teodoretas taip pat necituodamas sakytosios prakalbos teksto, gana plačiai nusako jos turinį. Jo atpasakojimu, tuokart „garbingasis imperatorius prabilo apie sutarimą ir santaiką, primindamas anų tironių žiaurumą ir Dievo per jį suteiktąją labai brangintiną ramybę, (nurodinėdamas) kaip esą baisu ir labai pražūtinga, kai, baigus kovą su (ginkluotaisiais) priešais ir niekam nebedrįstant (ginklu) priešintis, jie patys (t. y. Kristaus tarnai) puola vienas kitą ir suteikia (tikėjimo) priešininkams džiaugsmo ir juoko, labiausia besiginčydami apie dieviškuosius dalykus" [2]). Ar galima abejoti, jog šis prakalbos turinys, taip vertas didžiojo Konstantino, atatinka tam, ką plačiau yra pacitavęs Eusebius? Bet vėl negalima sakyti, kad Teodoreto šaltiniu būtų buvęs vien Eusebiaus veikalas. Nes Teodoretas, toliau atpasakodamas Konstantino prakalbą, ima cituoti dar tokius jo žodžius, kurių visai nėra Eusebiaus atpasakojamoje prakalboje, ir kurie veikiausiai yra iš kitos, paskesnės imperatoriaus kalbos. Spėjama, Teodoretas čia bus supainiojęs dvi atskiras prakalbas [3]).

Tačiau visųtiksliausia, mūsų išmanymu, galima Eusebiaus pranešimą sukontroliuoti padedant Sozomenui, kuris paduoda ne tik anos Konstantino prakalbos turinį, bet ir jos tekstą cituoja, tik truputį kitoje išvaizdoje. Mūsų studijoje priduodami sakytajai kalbai daug visokeriopos svarbos, paduosime čia išvertę ir sozomeniškąjį jos pavidalą:

„Dėkoju Dievui už visus dalykus, bet labiausiai kai regiu jūsų susiėjimą, prieteliai! Ir atsitiko man laimingai, kas viršija tai, ko norėjau: tiek

[1]) Socrates, Hist. eccl., l. I, c. 8 (Migne, 67, col. 64).
[2]) Theodoretus, Hist. eccl., l. I, c. 6 (Migne, 82, col. 920).
[3]) Cfr. Hefele, Conziliengeschichte I², 302 p., 1. prieraše.

Kristaus kunigų surinkti į vieną (vietą). Bet norėčiau išvysti jus vienos minties, ir sutartinos ištarmės draugininkais. Nes kai Dievo Bažnyčioje yra maištas, tat aš laikau esant pražūtingesne už visą (kitą) piktenybę. Taigi kai tik tapo man pranešta tai, kas nedera girdėti, smarkiai suskaudo man sielą, sužinojus, kad jūs nesutariate—jūs, kuriems tat mažiausia pritinka, kadangi esate Dievo tarnai ir ramybės tiekėjai. Delto tai subūriau šventą jūsų sinodą. Būdamas imperatorius ir draug su jumis tarnautojas (συνθεράπων ὑμέτερος), prašau (vienos iš jūsų) malonės, mielos Dievui bendram Viešpačiui (τῷ Θεῷ τῷ κοινῷ δεσπότῃ), kurią pritinka ir man (iš jūsų) imti, ir jums (ją man) duoti. O šitoji (malonė) yra: ginčo priežastis iškelti aikštėn ir tiems dalykams sutartinai padaryti taikingą galą. Kad (tuo būdu) draug su jumis pastatyčiau ir šitąjį pergalės ženklą prieš pavydųjį daimoną, kuris, kai (jau) pašalinti tapo išorės priešai ir tironai, sukėlė šį išvidinį sąmyšį, nepakęsdamas mūsiškių laimingų dalykų (νεμεσήσας τοῖς ἡμετέροις ἀγαθοῖς) [1]).

Sozomenas taip pat pažymi imperatoriųčia prabilus „romėnų kalba", tai yra lotyniškai, o kitą „greta atsistojusį" tat išdėsčius graikiškai.

Palyginus kad ir verstuosius prakalbos tekstus, jau numanu, jog vieno ir kito istoriko cituotasis tekstas nėra be niekur nieko tas pats. O žiūrint graikiškųjų originalų su šiek tiek skirtingu ne tik prakalbos dydžiu bei planu, bet dar su skirtingais viename ir antrame panaudotais terminais ir skirtingais sakinių suderinimais, negali būti nei krislo abejonės: Sozomenas savąjį tekstą nėra išrašęs iš Eusebiaus, bet paėmęs iš kito šaltinio, jį (kaip jis darė nesykį) nutylėdamas. Mūsų dienomis leista įspėti, iš kur jis bus pasėmęs savąjį dokumentėlį: jo šaltinis čia bus buvęs paskui dingęs veikalas arionizuojančio Herakleos (Trakijoje) vyskupo Sabino, kuris apie 375 metus buvo paskelbęs 325—375 m. laikotarpio graikiškųjų sinodų aktus vardu Συναγωγὴ τῶν συνοδικῶν [2]). Iš vienos pusės Eusebiaus, iš kitos Sabino ir Sozomeno išlaikytasis Konstantino kalbos tekstas, nors turi gėrokų skirtumų, bet vis delto tie skirtumai neina tiek toli, kad reikėtų manyti čia esant dvi visai kitas prakalbas: esmėje, neabejotinai, yra tai viena ir ta pati imperatoriaus prakalba. Kadangi ji mums paduodama dviejų šiame dalyke nepriklausomų viens nuo kito šaltinių (Eusebiaus ir Sozomeno) ir kadangi jinai, be to, dar paliko pėdsakų kitų anos gadynės istorikų raštuose, mes negalime abejoti tos prakalbos istoriškumu. Nėra rimtų abejonių nė del paties jos esminio turinio. Jeigu dabar klausti, kuria jos versija — euzebioniškąja ar sabiniška-sozomeniškąja—labiau galima pasitikėti, manyčiau, jog pirmenybė turi būti duota Eusebiaus versijai. Sozomeno, geriau sakant, Sabino versija sulyginamai mažiau yra verta pasitikėjimo, ne tik del to, kad šiuodu gyveno žymiai vėliau už Eusebių, bet dar ir del to, kad Sabinas savo veikale buvo pasižymėjęs tendencingais dalykų „retušavimais" arionizmo naudai, kaip tatai dar savo vietoje pamatysime. Jo paduodamoje versijoje Konstantino kalba yra trumpesnė. Įdėmiai

[1]) Sozomenus, Hist. eccl., l. I, c. 19 (Migne, 67, col. 917, 920).

[2]) Cfr. P. Batiffol, Sozomene et Sabinos: Byzantiniche Zeitschrift 7 (1898) 265—284; Bardenhewer op. cit. IV, 141—144 ir G. Schoo, Die Quellen des Kirchenhistorikers Sozomenos (Neue Studien zur Gesch. der Theol. und der Kirche, Stück 11), Berlin 1911.

lyginant pasirodo, tarp kita ko, joje praleista tai, kas ne tik Eusebiaus paduodama bet ir Teodoreto suminima: pagonų džiaugsmas ir pasityčiojimai iš pasireiškusių krikščionijoje ginčų tikėjimo dalykuose. Tai, kaip pamatysime, vyriausiai buvo atsitikę Ariaus ir gimstančio arionizmo dėka. Suprantama, kad Sabinas, arionizmo šalininkas ir gynėjas, pasirūpino užtušuoti tą vietą Konstantino kalboje.

Šiaip ar taip, minėtoji prakalba nėra pramanytas, bet pilnai istoriškas tikras faktas, ir jos esminis turinys negali sukelti abejonių [1]). Negalime nepabrėžti jos didžios istoriškos reikšmės.

Jeigu panašią kalbą sakytų episkopato susirinkime koks valstybės galva mūsų laikais, gal būt suprastume ją nieko ypatinga. Bet anoje senoje imperiališkojo absolutizmo gadynėje, ypač IV amžiaus pradžios istoriškame fone, Nikeos tėvai, be abejo, turėjo jos klausyti sulalkydami savo alsavimą. Joje reiškėsi programinis ir praktiškas Romos imperatoriaus nusistatymas santykiuose su krikščionių Bažnyčia. Ir jeigu mes iš anų laikų neturėtume kitų apstesnių žinių, jei mums būtų žinomi tik būtojo persekiojimo ir priespaudos režimas ir šioji Konstantino kalba, tai, įsigilinę į jo čia pareiškimus, vis vien galėtume suprasti įvykstant milžinišką atmainą Bažnyčios padėtyje santykiuose su Romos valstybe.

Iš tikrųjų, niekados dar taip aiškiai nebuvo dokumentuota, jog, vieton tiek laiko kitų imperatorių praktikuotų priespaudos ir paniekinimo, Bažnyčiai patikrinama ne tik laisvė, bet ir didi pagarba. Susirinkusius vyskupus Romos imperijos valdovas tituluoja savo p r i e t e l i a i s. Pagoniškųjų pavaldinių masei vis dar nesiliaujant dievinti imperatorių, šisai čia — toje pačioje Nikeoje, kur nuo Augusto laikų vienas „t e m e n o s“ buvo išskirtas imperatoriaus kultui [2]) — kuo iškilmingiausiai visos Bažnyčios akyvaizdoje pareiškia neturįs pretenzijų būti dievinamu: jis išpažįstąs vieną Dievą, vienui vieną bendrą sau ir krikščionių vyskupams Viešpatį ir Išganytoją, ir kukliai, religingai laiko save tik Dievo tarnautoju, tik D e i c u l t o r, c o n s e r v u s v e s t e r, — laiko save to paties vieno Dievo tarnautoju drauge su jais, vyskupais, kuriuos jis sveikina kaipo g a r b i n g u s, g e r u s c u l t o r e s D e i. Ir tai dedasi tuose pat Rytuose, kurie buvo ypatingai įtužusios antikrikščioniškos politikos arena. Toji pati visuvyriausioji valstybėje instancija, kurios vardu kitados reikalauta iš krikščionių b l a s p h e m a r e C h r i s t o [3]), toji pati instancija, kuri nesenomis Dajos dienomis

[1]) Viską kas kita sakytina apie turinį Konstantino prakalbos toje išvaizdoje, kaip ji randama G e l a s i a u s K i z i k i e č i o istorijoje. Šisai V amžiaus gale rašytoje graikų Bažnyčios istorijoje (Migne P. G. 85, 1191—1360) šiam atvejui paduoda (lib. II, c. 7) daug ilgesnę imperatoriaus prakalbą. Gelasius, kurį be reikalo manyta buvus Kiziko arkivyskupu, besistengdamas išaukštinti ir papuošti savo mylimąjį didvyrį Konstantiną, nesidrovi kartais iškraipyti senesniuosius šaltinius, ir tai gana nesumaniai. Apie gelazioniškąją sakytosios prakalbos versiją gana bus paštebėjus su H e f e l e (loco cit.): „Gelasius (II, 7) aber hat die Rede des Kaisers sichtlich amplificirt, denn so wortreich und gedankenarm, wie es hier geschieht, spricht kein Kaiser Constantin“.

[2]) C a s s i u s D i o, 51, 20, pas S c h u l t z ę, op. cit., 315.

[3]) Atsiminkime P l i n i a u s J a u n o j o raportą Trajanui žinomame šiųdviejų susirašinėjime (P l i n Epistul. X, 96).

liepė platinti išniekinančius Kristų ir krikščionis raštpalaikius[1]), pravardžiavo krikščionių tikėjimą kaipo „prakeiktą klaidą“[2]), pati inspiravo ir mielai klausė miestų prašymų „užginti tą biaurų bedievių kultą“[3]) ir visaip stengėsi paremti pagonybę prieš stiprėjančią krikščionybę, — toji pati instancija dabar, Konstantino asmenyje, reiškia gilaus simpatingo susirūpinimo, kai išliuosuotosios Bažnyčios viduje kilusieji nesutarimai duoda progos pagonims tyčiotis iš krikščionių tikėjimo, „piktžodžiauti Dievo įstatymui“.

Savo imperatoriškuose rūmuose didžioje viešumoje ir pilnai oficalėje kalboje Romos cezaris pasisako, tam sušaukęs visos krikščionų Bažnyčios atstovus, kad jam rūpėję tos Bažnyčios reikalams pagelbėti. Jis nori, kad Bažnyčioje grįžtų santaika, kad Bažnyčios dalykai būtų laimingoje padėtyje.

Tačiau, pasiryžęs Bažnyčiai padėti, valdovas sugeba parodyti didelį taktą, moka išvengti savo pirmiau—donatizmo istorijoje — darytųjų klaidų. Krikščionių savytarpių ginčų akivaizdoje, Konstantinas, ir labai norėdamas grąžinti ramybę, nesikesina primesti kokią nors savo nuomonę ar sprendimą. Jo tikėjimas atrodo jau tiek subrendęs jog jisai nedrįsta kištis į Bažnyčios vidaus reikalus. Jisai žino, kad krikščionybė yra ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, tą Bažnyčią jisai supranta esant tokią tikėjimo draugiją, kuri savo įstatymą turi iš paties Dievo ir tuo įstatymu pati save turi tvarkyti. Todel jis šiaip visoje imperijoje visų teisių šaltinis ir visagalis savavaldis αὐτοκράτωρ — nepretenduoja lyst į Bažnyčios „vidaus“ tvarkymą; jis tik geidžia, kad patys vyskupai toje srityje ginčijamus dalykus sureguliuotų „pagal (krikščioniškos) taikos įstatymus“.

Tą laimingą dieną vyskupams turėjo rodytis, jog tebenešiojamas imperatoriaus titulas Pontifex, Maximus krikščionių Bažnyčiai gali būti nebaisus. Konstantino pretenzijos Nikeos susirinkimo dienomis nėjo toliau to, ką jisai kitą syki pasakys vyskupams vienoje puotoje, pavadindamas save „išorės vyskupu“: „Jūs esate (vyskupai) tuose dalykuose, kurie yra Bažnyčios viduje (=pačioje Bažnyčioje), o aš esu Dievo pastatytas vyskupu tuose dalykuose, kurie yra (Bažnyčios) išorėje“[4]). Kiek

---

[1]) Tam tyčia pramanytus „Piloto aktus“ (Pilatou hypomnemata), pilnus visokeriopų burnojimų prieš Kristų, Daja buvo įsakęs afišuoti ne tik miestuose, bet ir kaimuose, atmintinai jų išmokinti pradžios mokyklų mokinius ir vartoti šių viešose deklamacijose. Euseb., H. E. IX, 5 ir 7 (pradžioje). — Taip pat buvo viešai visur skelbiami niekingiausi prieš krikščionis šmeižtai, pasemtieji iš drumsčiausių šaltinių: Euseb, op. cit. IX, 5 (gale).

[2]) Prakeiktos tuštybės (t. y. klaidos) žmonėmis pravardžiuoja krikščionis vienas Dajos reskriptas, nurašytas Euseb., op. cip, IX, 7 (prieš vidurį: Migne 20, 812).

[3]) Likijos ir Pampilijos gyventojų peticijos (Dajos inspiruotosios) žodžiai, išlaikytieji pagarsėjusioje Arikandos (Likijoje) inskripcijoje, cituojami Batiffol'io Paix Const., 205.

[4]) Euseb., Vit. Const. IV, 24 All' hymeis mèn ton eíso tes Ekklesías, egò dè ton ektòs hypò Theou kathestaménos episkopos àn eìen. Senas lotynų (Henr. Valesianus) vertimas (Migne, PG., 20, 1171) skamba: „Vos quidem, inquit, in iis quae intra Ecclesiam sunt, episcopi estis. Ego vero in iis quae extra gernuntur, episcopus a Deo sum constitutus“. — Batiffol, Paix Const. 353 p. šį pagarsėjusį žodį verčia šitaip: „A vous les choses de l' intérieur de l' Eglise: moi, j'ai été institué par Dieu episkopos des choses de l' extérieur“. — Eusebius duoda suprasti pats buvęs tame pokilyje ir savo ausimis girdėjęs tą reikšmingąjį Konstantino posakį. Visgi nereikia pamiršti, jog, paties Eusebiaus nusakymu, imperatorius tik „maždaug tais žodžiais išsitaręs“: („sic fere“, arba „his fere verbis usus“).

Lietuvos respublikos biblioteka

galima spręsti iš viso konteksto[1]), Eusebius tuos žodžius suprato taip kad imperijos valdovas teikia Bažnyčiai žymios pagalbos iš šalies, palaiky-' damas jos kulto ir kitus reikalus viešame gyvenime, drauge planingai silpnindamas pagonijos poziciją imperijoje.

5. Imperatorių kulto numarinimas. — Neįstengtume pilnai įvertinti Konstantino žodžių nei pilnai suprasti padėties pakitėjimo, jei nestabteltume prie pakasamos anuo laiku vienos ypatingos baisenybės, kuri šimtmečiais gręsė krikščionims ir jiems dar gyvai buvo pamenama Nikeos dieną. Dabar mums stačiai sunku įsivaizdinti, kiek reiškė krikščionijos ir imperijos santykių sutvarkymui ana viešoji imperatoriaus deklaracija, kur jisai pasisako esąs galų gale communis omnium nostrum Domini et Salvatoris — conservus vester. Kaip šitoji deklaracija be galo skyrėsi nuo to, kas taip nesenai buvo iš krikščionių reikalaujama imperatoriaus garbei ir dar aną dieną žymiu laipsniu praktikuota nekrikščionių pavaldinių santykiuose su savo valdovu!

Kad geriau įsigilintume į krikščionių Bažnyčios džiaugsmą Nikeos dienomis, leiskime sau mažą ekskursą į tai, kas senovėje garsėjo vardu cultus Romae et Augusti, ką mes pavadintume religiniu Romos imperijos ir jos valdovo garbinimu.

Imperatorių religinis garbinimas daug maž buvo įsigalėjęs visoje imperijoje, nors visuštipriausiai galiojo Aigipte ir Mažojoje Azijoje, kaipo savotiškas Ptolemaičių ir Seleukaičių kulto palikimas[2]). Šituose kraštuose vargu būtum galėjęs surasti bent vieną miestą, kurs nebūtų rūpinęs imperatorių kultą — kur šventyklų (arba augusteionų) statymu, kur altoriais, kur statulomis, medalionais, užrašais (inskripcijomis) ir t. t., o visųdaugiausia — masėms patinkančiomis šventėmis su tam tikromis procesijomis, namų vainikavimais ir iluminacijomis, žaidimais ir vaišėmis[3]). Šis kultas buvo rūpinamas ne vien atskirose šventyklose ar pavieniuose miestuose, jis buvo organizuotas ištisomis provincijomis ypač Rytuose. Atskiruose miestuose, sulig šio kulto šventyklų skaičiumi, randame funkcionuojant keletą arba vieną flamen Augusti, archiereus Sebastou, kurį vieneriems metams parenka miesto senatas (ordo decurionum) arba ir visų miesto piliečių sueiga (consensu universae civitatis). Viso krašto arba visos provincijos imperatoriaus kulto priešakyje stovi flamen provinciae, sacerdos provinciae, archireus visos šalies (vis suprantama Augusti, Sebastou, t. y. Imperatoriaus). Jis renkamas vieneriems metams visos provincijos seimo, kurs susidaro iš provincijos miestų atstovų ir sykį metuose renkasi įžymiausiame šalies mieste. To seimo uždavinys pirmon galvon yra aprūpinti imperatorių kulto reikalus, surasti jam lėšų ir t. t. Tokiais atvejais įvyksta visųdidžiausios imperatorių garbinimo iškilmės. Sakytajam seimui pirmininkauja ir ištisai kalbamajam kultui krašte

[1]) Kontekste kalbama apie Konstantino pastangas įgyvendinti sekmadienio viešą šventimą, sustiprintą velykų šventės iškilmingumą, kentėtojų šventčių oficialų pagerbimą, planingą kariuomenės krikščionimą, slaptųjų ir privačių pagoniškųjų aukų ir nepadorių praktikų uždraudimą ir pan. Lico cit., cap 18—25.

[2]) Apie tai—ištisa įdomi monografija: E. Beurlier, De divinis honoribus quos acce. perunt Alexander et successores eius. Paris, 1890.

[3]) Cfr. Tertullianus, De idololatria, 15 (Migne, P. L., t. I, col. 761), ir jo Apologeticus, cap.30—35 (Migne, ibidem, 502—522).

vadauja minėtasis archiereus, kuris, destis kokia provincija, tituluojamas Azijos, Galatijos ir k. archierejum [1]).

Romos vyriausybė suprantamais politiškais sumetimais mielai pritarė sakytajam kultui ir jį skatino: juk šiuo religiniu pavidalu reiškėsi išpažinimas savos politinės Romai priklausomybės, buvo gaivinama ir stiprinama kaip ir išvidinė su Roma vienybė.

Reikia pridurti, jog šio kulto išdavos visokeriopu pavidalu leido šaknis gana plačiai kaip viešame taip ir privačiame gyvenime. Miestų ištikimybės priesaikoje užtinkame imperatoriaus paminėjimą kitų dievų tarpe [2]), kartais tuoj po paties Zeuso ir pirm kitų dievų. Antrojo šimtmečio pabaigoje buvo labai įprastas daiktas prisiekdinėti cezario vardu taip kaip ir dievų vardais [3]). To paties kulto reikalavimai atsiliepė ir imperatorių titulavime tokiais posakiais, kaip Dominus arba net Dominus et deus noster [4]), aeternus, divus arba divinus ir tolygiais [5]).

Tas nelemtas religinio ir politinio elemento supynimas turėjo sudaryti krikščionims didžiausio pavojaus ir skaudžių konfliktų. Imperatorių „dieviškumo" garbinimas vyriausybės ir pačios minios sąpročiuose buvo virtęs

---

[1]) Cfr. Brandis'o straipsnį: Pauly's-Wissowa Real-Encyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, II, 1, 471 seqq., II, 2, 1564 seqq.

[2]) Taip antai, paflagoniečių, kaipo pavaldinių iškilminga prisieka prasideda žodžiais: „Prisiekiu Zeusu, Gaia, Heliu, visais dievais ir deivėmis ir pačiu Augustu". Studia Pontica, III tomas: J. G. L. Anderson, F. Cumont, H. Grégoire, Recueil des inscripstions grecques et latines du Pont et de l' Arménie (Bruxelles, 1910), 75, n. 66. Dittenberger, Sylloge inscriptionum Graecarum (2 ed., Lipsiae, Hirzel) I, 567: Misijos miestas Assos savo politinės ištikimybės priesaikoje imperatorių deda tarp Zeuso ir Atėnos.

[3]) Žinoma Tertuliono pašaipa: Citius denique apud vos per omnes deos quam per unum genium Caesaris pejeratur. Apologeticus, cap. 28. — Palyg. kapo apsaugos užrašą Korkiroje: enorkidzomai soi ton sebastien horkon ir t. t: Corpus inscriptionum Graecarum, 1933 num.

[4]) Atsiminkime, kaip krikščionių vardu Tertulionas pareiškia galįs imperatorių vadinti dominus tik paprastąja šio žodžio prasme, bet jokiu būdu negalįs pavartoti tokio titulo, kai jam priduodama Dievo sinonimo reikšmė: „Dicam plane imperatorem dominum, sed more communi, sed quando non cogor ut dominum Deivice dicam. Ceterum liber sum illi, dominus enim meus unus est, Deus ommipotens et aeternus, idem qui et ipsius... Tanto abest ut imperator deus debeat dici, etc". Apologeticus, cap. 34. (Palyg. Ad nationes, I. I: n. 17: „Immo, qui Deum caesarem dicitis, etc."). — Ką reiškia tie Tertuliono nusiskundimai, geriau suprasime, atsiminę, ką praneša dvylikos pirmųjų imperatorių biografas Suetonius, Domitianus, cap. 13: „Adclamari etiam in amphitheatro epuli die libenter audiit: Domino et dominae feliciter!. Pari arrogantia, cum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistulam, sic coepit: Dominus et deus noster hoc fieri jubet. Unde institutum posthac, ut ne scripto ac sermone cuiusquam appellaretur aliter". Titulų kyrios ir dominus oficialinėje kalboje vartojimą nupasakoja A. Deismann, Licht. vom Osten (1908), 255—258 psl.

[5]) Aeternitas, kaipo pagoniškas Romos ir imperatorių atributas: E. Di Ruggiero, Dizionario epigrafico, t. I (1895), p. 320—321, cituotas Batiffol, Paix Constant., 20 psl. pastaboj. — Kalbant apie imperatorių dalykus, vadinti juos „dieviškais" tampa taip įprasta, tarsi tai būtų savaimi suprantama: theion gramma, theion palation, divina domus, divinum rescriptum, divina lex ir t. t. Schultze, op. cit. p. 22—23, past. — Žinomame užraše atrastame senobinio Efezo vietoje, Antoninus Pius tituluojamas kaipo „dievo Adriano sūnus, dievo Trajano sūnėnas, dievo Nervos ainis": theou Hadrianou huios, theou Trajanou huionos, theou Neroua ékgonos. Dittenberger, op cit., I 610. — Negana to, kartais Romėnų cezaris tituluojamas „dieviškiausiu savavaldžiu iš dievų": theiotataton autokrátora ton ek theón. Cagnat, Inscriptiones Graecae ad res Rom. pertinentes III, n. 165, pas Schltze, p. 23, past. 2.

pilietiško lojalumo pareiga ir įrodymu. Į vengiančius to kulto žiūrėta kaip į įtartinus politiniu atžvilgiu, ne labai ištikimus Romos valstybei ir negalinčius pretenduot į garbingą pavadinimą φιλόκαισαρ, φιλοσέβαστος. Iš Tertuliono nusiskundimų gerai yra žinoma, kaip krikščionys, vengdami imperatorių dievinimo, nuolat rizikavo užsitraukti vardą „hostes principum romanorum", „hostes populi", „publici hostes" ir net „ateizmo" dėmę[1]). Ir trunka tasai baisusis krikščioniškai sąžinei slogutis daugiau per porą šimtmečių. Štai tik keletas iš daugelio skaudžių pavyzdžių. Toks Plinius Jaunasis II šimtmečio pradžioje valdiškai reikalauja iš Bitinijos ir Ponto krikščionių smilkalu ir vyno libacijomis pagarbinti imperatoriaus statulą, atneštą su dievų stabais[2]). Trečiojo šimtmečio persekiojimuose pakartotinai užtinkama panašūs reikalavimai. Bene ryškiausiai užprotokoluota tatai vienoje Deciaus persekiojimo aukų byloje: „Debes amare principes nostros, homo romanis legibus vivens... Ut obsequium tuum plenius imperator agnoscat, sacrificium illi solve nobiscum"[3]). Ne Ne kitaip ir ketvirtojo amžiaus pradžioje. Dioklecioniškos tetrarchijos laikais sukeltame persekiojime iš krikščionių—kentėtojų reikalaujama „daryti libaciją keturiems valdovams"[4]), reikalaujama „aukoti bent viešpačiams imperatoriams"[5]). Tasai slogutis gulė krikščionis ne tik ypatingų persekiojimų dienomis. Ir ramesniais laikotarpiais tam tikros dažna pasikartojančios viešpataujančių šventės (solemnes dies principum) buvo krikščionims arba nuolatinis pavojus įsivelti į pagoniško pobūdžio romanas caeremonias, arba, jųjų vengiant, pavojingas rizikavimas sukelti prieš save bendrapiliečių miniją ir valdžios atstovus[6]). Krikščionių apologetai, pradedant rytuose nuo Justino[7]), o vakaruose ypač nuo Tertuliono[8]), ilgą laiką veltui stengėsi įrodyti valstybę privalant tenkintis krikščionių šiaip jau pilniausiu politišku lojalumu, jų pilietišku visiems protingiems įstatymams klusnumu ir jų nuoširdžiomis maldomis už imperatorių ir imperiją, kurias jie praktikuoja dargi viešose — bendrose — savo pamaldose. Veltui įrodinėjo, jog imperija neturi iš krikščionių reikalauti imperatorių dievinimo

---

[1]) Tertull., Apologeticus, cap. 35 (Migne, P. L. t. I, col. 514) ir Ad nationes, l. I, n. 17 (Migne, loc. cit., col. 654).

[2]) Plin., Epistulae, X, 96. — Palyg. pastabas Batiffol'io, L'Eglise naissante (Paris 1911) 29.

[3]) Provincijos viršininko žodžiai Išpažintojui Akacijui, Antiochijos vyskupui Frigijoje: Acta disputationis s. Achatii, I, 2 ir 5; žiūr Gebhardt, Ausgewählte Märtyreracten, 1902, p. 115. Cfr. Batiffol, Paix., Const. 19, išn. 1.

[4]) Tois basileusi téssarsi spendeim ekeleueto, sako Eusebius apie kentėtojų Prokopių: De Martyribus Palaestinae, cap. I, pradžioje (Migne P. G. 20, 1460).— Jogei ir ankščiau Kentėtojų bylose daug reiškė šitas punktas (reikalavimas pagarbinti imperatorių ir krikščionių atsisakinėjimas) matoma dar iš šitų pavyzdžių: Martyrium Polycarpi 8—10; Kentėtojai iš Scili (Knopf, Ausgewählte Märtyrerakten, 34), Passio Perpetuae et Felicitatis, 6 (Knopf, 48); Pionius, 8 (64). Tatai nurodo Schultze, op. cit., 24, išn. 3.

[5]) „Sacrifica vel dominis et imperatoribus nostris, et dic: Valete, principes magni!" Passio s. Philippi Heracl., 11 (tokį reikalavimą matoma dar iš praeses diakonui Hermiui). Batiffol Paix Const., 184, išn. 3.

[6]) Aiškiai tat matoma iš Tertuliono De idololatria, cap. 15 (Migne, P. L. I, 759—762) ir Apologiticus, 35 (ut supra).

[7]) Justinus, Apologia I, num. 12 (Migne, P. G., t. 6, col. 341—345).

[8]) Tertullanus, Apologeticus, cap. 30—36 (Migne, P. L. 1, col, 502—523).

ir religinio šiems kulto, priešingo ne tik krikščionių tikėjimui, bet ir pačiam protui. Nors teisingai kartojo krikščionija su Tertuliono, quod attinet ad honores regum vel imperatorum, satis praescriptum habemus... secundum apostoli praeceptum... sed quousque ab idololatria separamur", „probantes idololatriam esse, quiquid ultra humani honoris modum ad instar divinae sublimitatis extollitur"[1]), nors prie šio krikščionių balso, gausiais kentėjimais ir krauju paremto, buvo prisidėjęs vienas kitas balsas ir nekrikščionių rašytojų Severų dinastijos laikais[2]),—vis vien nesiliauja nelemtoji praktika, giliai įsišaknėjusi romėnų kultūroje, sakytume įėjusi į jų kraują ir kaulus.

Kad ir paskutinieji nekrikščioniškieji Romėnų valstybės valdovai dar buvo dievinami, aišku iš keletos aukščiau suminėtųjų paskutinio didžiojo persekiojimo davinių, greta kurių yra ir daugiau įrodymų[3]). Dargi toks niekšas kaip Maksiminas Daja ypatingu uolumu rėmė ir skatino imperatoriaus—taigi savo paties asmens—kultą, kaip rodo tam tikras liepsnojantis altorius ant jo monetų, paskleistų visose Dajos teritorijose[4]). Bet kas mus ytin gali dominti, tai jog ir paties Konstantino nusistatymas šiuo dalyku kurį laiką turėjo rodytis krikščionims įtartinas ir kelti nerimo. Konstantino vardas draug su Galeriu ir Liciniu figuravo pagarsėjusiame 311 m. balandžio 30 dienos edikte[5]), kur, berods, buvo skelbiama krikščionybei tolerancija, bet sykiu buvo drėbti krikščionims brutališkos paniekos žodžiai[6]),

[1]) Tertull., De idololatria, 15 (Migne, P. L. I, 751).

[2]) Žiūr. Batiffol, Paix Const., 27—54.

[3]) Užrašai rodo, kad, kaip seniau Morkus Aurelius, ir tie imperatoriai buvo laikomi kaipo theos epiphanéstatos, kaipo dievybės, galinčios žmonių labui pasirodyti sapne ir padėti pranašingai sužinoti būsimus dalykus; tą prasme Dioklecionas, Maksimionas, Konstancius (Chlorus), Galerius vadinami epiphanéstatoi Kaisares: Ph. Le Bas et W. H. Waddington, Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure tom III (1870, inscripiones), n. 788, 1652 e, 1724 seq., pas Schultze, op. cit. 21, išn. 8.—Pridėkime dar tokius įdomius dokumentėlius, kaip gališki - romėniški panegirikai. 289 metais pagamintame panegirike Maksimionui sakoma: „Te praesentem intuemur deum" (Panegyricus II, 2, edit. Baehrens p. 90, pas Batiffol, op. cit., 155 psl.). Kitasai 291 metais gieda Maksimionui ir Dioklecionui drauge: „Jūsų dievybė yra visur: Divinitatem vestram ubique versari... O magnam vim numinis vestril" (Panegyr. III, 14 ir 17; Baehrens, p. 113 ir 115).—Nepamirškime, jog šituodu valdovu gana aiškiai siekė tokio kulto pačiu dieviškų pavardžių pasisavinimu kai Dioklecionas pasivadino Jovius, o Maksimionas Herculius. Palygink Lactantius, Mort. persecut., c. 52 (Migne, P. L. 7, 274): „Ubi sunt modo magnifica illa et clara per gentes Jovi orum et Herculiorum cognomina, quae primum a Dioclete et Maximiano insolenter assumpta, ac postmodum ad successores eorum translata, viluerunt? Nempe delevit ea Dominus, et erasit de terra".

[4]) Schultze, op. cit., 278. — Kaip tik šio tironies pretorijos prefektas Sabinus oficialiame rašte provincijų viršininkams 312 m gale ypatingai akcentuoja „dievybę mūsų viešpačių dieviškiausių imperatorių". Šis Sabino raštas, tuo pavidalu išlikęs keletoje Eusebiaus Istorijos rankraščių (Hist. eccl. IX cap. 9, n 2—6 pagal Schwartzą p. 802—804), cituojamas Batiffol'io, op, laud., 182 seq.

[5]) Edikto lotyniškąjį tekstą paduoda Laktancius De mort. persec., cap. 34 (Migne, loc cit., col. 219—250). Graikiškame vertime randame jį pas Euseb, Hist. eccl. VIII, c. 17 (Migne, P. G. 22, 792—793). Eusebius paduoda ne tik patį edikto corpus, bet ir pradžią, kur figuruoja trijų imperatorių vardai su visais jų titulais. Šitos pradžios nėra pas Laktancių, bet, rodosi, jis ją turi galvoje, kai tuojau šį ediktą pavadina „indulgentiam christianis communi titulo datam" (cap. 36; col. 251).

[6]) Krikščionių nusistatymas tenai pravardžiojamas arogancija, akiplėšiškumu, beprotybe: 'anta stultitia, etc. (palyginti graik. tekstą).

už tai, kam jie—krikščionys—išdrįso religijos dalykuose vaduotis tik nuosaviais įstatymais, kam jie nesilaiko *veterum instituta, leges veteres et publicam disciplinam Romanorum*, taigi oficialaus senojo kulto, taip glaudžiai susijusio su Romos ir imperatorių kultu[1]). Anais laikais Konstantinas nesipriešina, kad ji patį dievina jo Galijose, kai ten vieno miesto vardu oratorius duoda garbę savo valdovo dievybei (*numini tuo*), jo „dieviškam balsui", arba kai tas pats oratorius dedasi labiausiai garbinąs Konstantino tariamojo bočiaus „dieviško Klaudijaus" ir „dieviško tėvo"—Konstancijaus Chloro—dievybę[2]). Bet dar labiau galima buvo susirūpinti, kad Konstantinas kurį laiką nesikrato tokiu saveš garbinimu ir po istoriško mūšio ties *Milviaus Tiltu*, kai jisai jau laikomas konvertitu,—įtikėjusiu į Kristų. Taip, antai, dar 313 metais, artimai prie Mediolano edikto dienų, romėniškoje Galijų sostinėje kaž koks dvariškis oratorius viešame panegirike, nors ir atsargesniais žodžiais, pakartotinai dievina Konstantiną, pažymėdamas, jog ir senatas dabar pripažinęs jam dieviškumo atributą[3]). Reikia manyti, tokie dalykai, gal ypač politiškais sumetimais, vis dar buvo meilūs šiam imperatoriui, kitaip—dvariškis nebūtų išdrįsęs užsimesti valdovui tokiais pareiškimais. Kitaip ir Romos miesto viršininkas anuomet (313—315) nebūtų išdrįsęs Trajano forume dedikcijoje Konstantinui pasirašyti: „numini majestatiq. eius dicatissimus"[4]). Paminėkime dar, jog tuo laiku nesiliauja, ir šio valdovo ilgesnį laiką vis dar nepašalinama pagoniškas imperatoriaus titulavimas aukštųjų valdininkų etiketoje. Jų oficialiame su valdovu susirašinėjime ir šiaip valdiškose formulose po senovei mirga tokie žodžiai kaip „scripta coelestia maiestatis vestrae accepta atque adorata", arba vėl „ad sacrum ac venerabilem comitatatum numinis vestri"[5]), „iusionem sacram"[6]). Vienu žodžiu, ir Konstantinui tenka kvėpuoti senąja valdovų dievinimo atmosfera, kurią aplink jį vis palaiko dvasiškiai ir etiketa. Ši ilgalaikė romėnų imperatoriško kulto dvasia žymu ir Konstantino numizmatikoje beveik iki Nikeos datos[7]). Ji reiškiasi dar ir daug vėliaus, pačiomis šio imperatoriaus mirimo ir laidotuvių dienomis. Iš Eusebiaus žinome, jog pardavinėtame mirusiojo Konstantino paveik-

---

[1]) Tą ediktą puikiai yra iškomentavęs *Batiffol*, op. cit; 181—184.

[2]) *Panegyr.* VIII, 1, 2 ir 4 (*Baehrens*, pp. 180, 181, 183), pas *Batiffol*, 220 psl.

[3]) "Merito igitur tibi, Constantine, et nuper senatus *signum dei* et paulo ante Italia scutum et coronam, cuncta aures, *dedicarunt* ut conscientiae debitum aliqua ex parte relevarent. *Debetur enim* et semper debebitur *et divinitati* simulacrum et virtuti scutum et corona pietati", *Panegyr.* IX, 25 (*Baehrens*, 212). *Batiffol*, p. 222, seq.

[4]) Pas *Batiffol*, p. 229, išn. 1.

[5]) Afrikos prokonsulio Anulino raportas Konstantinui, datuotas 313 m. balandžio 15 d. ir išlaikytas šv. Augustino Epistul. 88, n. 2 (*Migne*, P. L. 33, col. 303).

[6]) Valdiškieji *Acta purgationis Felicis Autumnitani*. Cituotieji žodžiai (pas Batiffol, 282) yra iš posėdžio, įvykusio pačiame 313 m. gale.

[7]) Konstantino monetos rodo ji tiktai 324 metais paliovus vartoti titulą *Invictus*, kuris buvo paimtas iš saulinės mitologijos (=*sol invictus*). Cfr. *Maurice*, Numism. constant., t. II, p. LXVII seq., pas *Batiffol*, Paix const. 232 psl. 1 past. — Konstancians Chloro mėgiamasis „*dievas soter*". „Vienas aukščausis dievas" yra buvęs kaip tik *sol invictus*, Galijose vaizduojamas Apollono pavidalu. Žiūr. *Maurice* op. cit., p. XXXIV seq., ir *Batiffol*, 216 seq.

sle (ar paveiksluose) buvo aiški jo apoteoza: vaizduojamas dangus, o jame, labai aukštoje vietoje, „viršiau dangiškųjų apsidų"—tarsi savo viešpatijoje besilsįs velionis[1]). Gvardistų būrys, perplėšę savo rūbus, puldami kniupšti ir daužydami savo galvomis į žemę, apšauké jį v i e š p a č i u, imperatoriu[2]); o karininkai senobiniu įpročiu velioniui Imperatoriui duoda religinį titulą S o t ė r[3]). Aukštieji dvarionys, taip pat kariuomenės ir civilinės valdžios vyriausieji, kurie to paties istoriko žodžiais „senobiniu įstatu turėjo garbinti (προσκυνεῖν) imperatorių", iš tikrųjų adoravo mirusįjį: jie klūpodami garbino jį (γονυκλινεῖς ἠσπάζοντο[4]). Ne kitaip darė senatoriai ir kiti didikai[5]). Tik krikščionių Bažnyčia, savo dvasiškių ir paprastų tikinčiųjų būrio atstovaujama, meldėsi tada ne velioniui, bet už velionį: „su ašaromis atnašavo Dievui maldas už imeratoriaus sielą", rašo minėtasis biografas[6]).

Trejetą dešimtmečių vėliau istorikas Eutropius, imperatoriaus Valenso m a g i s t e r m e m o r i a e, senojo styliaus žmogus, nenorįs nieko bendra turėti su krikščionybe, rašydamas suglaustą Romėnų istoriją, priėjęs prie Konstantino ir nusakydamas piliečių pagonų atminimą ir jausmus šiam imperatoriui, pažymi, velionį teisingai buvus įskaitytą tarpan d i v i[7]).

---

[1]) „Imaginibus dedicatis mortuum perinde ac superstitem honorabant. In quibus cum coeli similitudinem expressissent ir tabula, ipsum supra coelestes fornices in aethereo domicilio requiescentem pinxere". E u s e b i u s Vita Const., l. IV, cap. 69, H. Valesiaus vertime (M i g n e, 20, 1228). — B a t i f f o l, op. cit. 396 psl. gerai pradeda aiškinti tą vietą, sakydamas: „Les vieux rites de l' apothéose des empereurs défunts se survivaient", bet nereikalingai nukrypsta į šalį, pridurdamas: „tout au moins dans ceux de leurs symboles qui ne pouvaient choquer la foi chrétienne". Reikia žinoti, jog visos ano 69 skyrelio scenos vyksta ne krikščioniškoje sostinėje, t. y. ne Konstantinopolyje, kaip tat mano Batiffol, bet Romoje, kuri dar tebebuvo didžiumoje pagoniška. Šiaip jau visos mirusiojo Konstantino dievinimo žymės atrodo mums tiek ryškios, jog „negalėjo šokiruoti" nebent tokio krikščionių tarpe, kaip pataikūnas Eusebius: apie jį „Vit. Constantini" autorių gerai pasaké B a r d e n h e w e r, Gesch. der altk. Literatur III, 259: „In lobrednerischem Eifer dürfte Eusebius bis an die äusserste Grenze dessen gegangen sein, was einem „Hoftheologen" erlaubt war".

[2]) E u s e b., Vita Const. IV, 65 (M i g n e, 20, 1220).

[3]) T o n s o t e r a, t o n f y l a k a, t o n e u e r g é t ē n a n e k a l o ũ n t o (loc. cit.). Titule S o t e r, duodamame imperatoriams, nuo senų senovės buvo galvojamas dieviškasai pradas. Atsiminkime, kaip Julius Cezaris, kurs pirmas turėjo būti paskelbtas imperatoriumi ir jau aiškiai buvo besuimąs visą Romos valstybę į savo rankas, 48 metais pr. Kr. Efeziečių apšaukiamas kaipo gimusis iš dievų ir „visatinas žmonijos Gelbėtojas" t h e o n e p i p h a n ē k a i k o i n o n t o u a n t h r o p i n o u b i o u s o t ē r a). D i t t e n b e r g e r, Syll. inscript. graec. I, 347 num. Kad ir kiek praskiesta prasme, vis delto „bis zur Zeit Konstantins ist „H e i l a n d d e s g e s a m t e n M e n s c h e n g e s c h l e c h t e s" ein stehender Titel der Kaiser". H. L i e t z m a n n Der Weltheiland (Bonn, 1909), 18 psl. — Norėčiau dar pažymėti, jog Eusebiaus dusyk pavartotasis terminas a n a k a l e i n (dargi med., a n a k a l o ũ m e n o i, a n e k a l o u n t o) reiškia ne tik i n c l a m a r e, p r a e d i c a r e, kaip paduoda Valesiaus vertimas, bet dar daugiau i n v o c a r e, „šauktis"

[4]) Vita Const., IV, 67 (col. 1221).

[5]) Ten pat.

[6]) L. cit., cap. 71 (col. 1225).

[7]) E u r o p i u s, Breviarium ab urbe condita, lib. X, cap. 7, num. 1—2 (ed. Rühl, Leipzig 1887, p. 73); cfr. B a t i f f o l, Paix Const., 398 ir M. S c h a n z, Gesch. der röm. Litt., ut supra, 79 psl. — Plačiau apie Romos imperatorių kultą: E. B e u r l i e r, Essai sur le culte rendu aux empereurs romains (Paris 1890); to p. Le culte imperial, son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu' à Justinien (Paris, Thorin 1891); E r n s t K o r n e m a n n, zur Geschichte der antiken Herrscherkulte (Beiträge zur alten Geschichte, I, p. 51—146; Leipzig, 1901); J. L e b r e t o n, Les origines du dogme de la Trinité, 5. éd. (Paris, 1919), pp. 9—18 (le culte des souverains); H. L i e t z m a n n, Weltheiland (Bonn, 1909),

6. Atvirtusio Konstantino pavojingos pretenzijos iki Nikeos dienų. — Vykdytojas naujų imperijos ir krikščionijos santykių Konstantinas buvo kilęs iš nekrikščionių tėvų. Konstančius Chloras, teoriškai neigęs politeizmą, mėgo garbinti „vieną aukščiausiąjį Dievą“[1]), praktikoje, reikalui pasitaikius, nepamiršdamas kalbėti apie „nemirštamuosius dievus“ ir dalyvauti jų kulte įvairiose šventyklose. Konstancius ir pasimirė šiame teoriškame savo henoteizme[2]), nepereidamas į krikščionybę. Elena, kaip numanu iš Eusebiaus[3]), taip pat ilgą laiką yra buvusi nekrikščionė ir tapusi Dei cultrix, savo sūnaus poveiky, taigi kai Konstantinas buvo jau susidėjęs su krikščionimis, kai jis jau buvo ėmęs išpažinti Kristaus religiją. Nežiūrint įvairių studijų, Konstantino atvirtimo etapai ir motyvai nėra aiškiai žinomi. Drąsiai galima tvirtinti, kad ne vėliau kaip 312 metų rudenį jis yra nusigręžęs nuo politeizmo ir pagonybės ir tvirtai pasukęs į krikščionybę. Anuomet spalių m. 28 dienos istoringą rytmetį eidamas į lemiančią kovą su Maksencium netoliese Romos bromų, prie Milviaus Tilto, jis neveltui paženklino savo karių skydusKristaus simboliu—kryžiumi[4]). Nuo to laiko jisai yra daugeriopai parodęs beesąs ne tik įtikėjęs vieną Aukščiausiąjį Dievą—išpažinimas abstraktaus monoteizmo, minėjimas bevardžio summus deus, summa divinitas tuomet buvo madoje aukštosiose oficialiose pagoniškųjų romėnų sferose[5])—bet ir įsitikinęs, jog Aukščiausioji Dievybė turi prideramą kultą tik krikščionybėje, ir tai didžiojoje visatinoje, arba katalikų Bažnyčioje. Šią krikščionių Bažnyčią Konstantinas ėmė remti nelaukdamas Nikeos sinodo dienų. Jis buvo stiprus jos rėmėjas ir 312—324 metų laikotarpiui. Jisai buvo ne tik pripažinęs visišką laisvę[6]) šiam krikščioniškam kultui, bet ir reiškęs jam didžiausios pagarbos

---

p. 13—19, 45—47 (Cäsar und Augustus als Weltheiland, etc.); P. Wendland, Hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zum Judentum und Christentum (Tübingen, Mchr, 1907), p. 73 seqq; jo straipsnis Soter: Zeitschrift f. neutestam. Wissenschaft, V (1904), pp. 335—353; Toutain, Les cultes païens dans l' empire romain I, 1 (Paris, 1907), p. 43—76 (apie imper. kultą lotyniškose provincijose); V. Schultze, Altchristl. Städte etc. (ut supra), pp. 20—25 (der Kaiserkultus); Jul. Kaerst, Geschichte des hellenistischen zeitalters II, 1 (Leipzig, 1909), p. 374 seqq; vietomis taip pat G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer (1902) ir K. J. Neumann, Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diokletian (1890).

[1]) Euseb., Vita Const. I, 17 (Migne, l. cit., col. 933).

[2]) Cfr. Batiffol, op. cit., 216—217 ir 224 psl.

[3]) Euseb., op. cit., l. III, c. 47: „Quem (imperatorem)... maxime ob pietatem in matrem beatum convenit praedicare. Quippe illam, cum antea Dei cultrix non esset, tam piam ac religiosam praestitit (autėn theosebė katastėsanta, ouk oûsan proteron) etc. Migne, loc. cit., col. 1107. 1108.

[4]) „Transversa X littera, summo capite circumflexo, Christum in scutis notat“. Lactantius, Mortib. persecut., cap. 44, prieš vidurį (Migne P. L., 7, col. 261). Šio liudijimo reikšmę vykusiai aptaria Batiffol, Paix Const. 213—216. Paralelų Eusebiaus, Vita Const. I, 28 seq. nupasakojimą tas pats istorikas yra kritikavęs kitur, būtent: Bulletin d' ancienne Littér. et d' Archéologie“, 1913 m., 301—305 psl.

[5]) Žiūr. turiningą Excursus B: Summus deus, le monothéisme dans le paganisme, minėtame Batiffolio veikale 188—201 pusl.

[6]) „Liberam atque absolutam colendae religionis suae facultatem, etc.“: vadinamojo Medionališkojo edikto (arba jo oficialaus išdėstymo) žodžiai, išlaikytieji Laktancіaus op. cit., cap. 48, prieš vidurį (Migne, loc. cit., col. 269).

savo dekretuose bei reskriptuose [1]). Katalikų dvasininkų bažnytinį darbą jisai buvo pripažinęs naudingu viešajam labui ir delto paskelbęs jiems i m m u n i t e t ą, arba laisvę nuo įvairių viešųjų prievolių, laisvę nuo m u n e r a c i v i l i a [2]). Jisai buvo ne tik grąžinęs persekiojimo metais konfiskuotosius bažnytinius turtus, bet dar gausiai juos padauginęs [3]), tarp kita ko įkurdamas eilę naujų puikiausių bazilikų, duosniai aprūpindamas jų išlaikymą ir t. t. Jis buvo daręs ne vieną pastangą sukrikščioninti ir viešąjį valstybės gyvenimą. Taip antai, dar 317 metų pavasarį [4]) savo kariuomenės ženklu (tarsi kokia legionų vėliava) parenka l a b a r u m'ą su Kristaus monograma viršūnėje. Numismatikos liudymais konstantiniškas l a b a r u m neabejotinai figuravo jo 324 metų žygyje prieš Licinių [5]). Tais pačiais metais Konstantinas buvo suprojektavęs naują grynai krikščionišką sostinę Bizanciume [6]). Trumpai kalbant, dar iki Nikeos laiko šis valdovas savo elgesiu buvo davęs ganėtino pagrindo manyti tai, ką pasakė krikščionių retorius kalbingasai Laktancius, dedikuodamas jam savo veikalą: „Primus romanorum principum repudiatis erroribus majestatem Dei singularis ac veri et cognovisti et honorasti“ [7]), ir jog Konstantinas brangina to vienintėlio Dievo vardą: „Tu nomen eius defendis et diligis“ [8]). Dievas, kuriam

---

[1]) Jau 313 m. pradžioje, rašydamas Kartaginos vyskupui Cecilionui, Konstantinas vartoja šitokius posakius: l e g i t i m a e e t s a n c t i s s i m a e r e l i g i o n i s c a t h o l i c a e m i n i s t r i s“, “s a n c t i s s i m a e e t c a t t o l i c a e E c c l e s i a e populum“. E u s e b., H. E. X, 6 (M. 20, 891). Tuo pačiu laiku Afrikos prokonsuliui Anulinui jisai rašo apie krikščionišką katatikų Bažnyčią: „religionem illam, i n q u a s u m m a divinae majestatis reverentia custoditur“. E u s e b., ibidem, cap. 7 (M., col. 894).

[2]) Afrikos provincijos katalikų dvasininkams toksai immunitetas a b o m n i b u s o m n i n o p u b l i c i s f u n c t i o n i b u s suteikiamas sakytuoju Anulinui raštu (loc. cit.). Savo atsakymo raporte prokonsulis pažymi: „clerici... omni omnino munere indulgentia majestatis vestrae liberati“; raportas išlaikytas aukščiaus cituotame Augustino laiške (epist. 68). — Tą immunitetą imperatorius pakartotinai skelbia įvairiuose raštuose. Žiūr. pas B a t t i f f o l'į op. c., 304 seqq.

[3]) B a t i f f o l, op. cit., 356—360 paduoda ištraukas labai įdomaus inventoriaus pasakiškai turtingų Konstantino donacijų Romos bažnyčioms; žinios eina iš IV šimtmečio ir susisiekia su pačiais fundacijų aktais.

[4]) E u s e b i u s Vita Const. l. I, capp. 30 seqq. dalyką nusako taip, tarsi l a b a r u m'o įvedimas būtų supuolęs su kova prie Milviaus Tilto. Tai, manome, bus vienas pasitaikančių Eusebiaus veikale anachronizmų. Laktancius, rašąs po įvykio antraisiais metais, aiškiai pažymi šiam atvejui tik skydų paženklinimą Kristaus ženklu. Tur būt, šis ženklas panešėjo į tą monogramą, kuri turėjo vainikuoti žinomąjį l a b a r u m'ą, bet patsai labarumas Laktancius apsakyme dar nefiguruoja. — Lietuvių literatūroje šį dalyką yra judinęs P r. D o v y d a i t i s straipsnely „Konstantino regėjimas“, Mokslo ir Literatūros „Vilties“ 1913 metų Kalėdų priedo 5—9 psl. Čia randama mokslinių apie tą dalyką nuomonių apžvalga iki 1913 metų imtinai. Gaila, kad šio rašinio autoriaus nekreipta tinkamo dėmesio į Laktancius, Mort. persecut., 44 skyrių.

[5]) M a u r i c e, op., cit., t. II, p. 506—513.

[6]) Naujajai sostinei jis buvo nužiūrėjęs Bizanciumą jau 324 m. lapkričio 8 d. Intensingai pavarius didžiausio perdirbimo darbus senasis B y z a n t i o n 330 m. gegužės 11 d. virsta Konstantinopoliu, cezario edikto žodžiais „ant:ąją, arba naująją, Romą“, galutina imperijos sostine, tik jau grynai krikščioniško pobūdžio, be jokios pagonų šventovės: “sine aliquo daemonum templo simulacroque“, kaip pažymi A u g u s t i n a s, De Civitate Dei, l. V, c. 25. Cfr. Batiffol, op., c., 354 seqq.

[7]) L a c t a n t i u s, Divinae institutiones, l. I, cap. 1, pradžioje (M i g n e, P. L. 6, col. 116 seq.).

[8]) Idem, l. VII, c. 26, prieš galą (M i g n e, loc. cit. col. 817).

jisai lenkiasi nuo 312 metų galo, yra tas pats, kurį išpažysta ir garbina krikščionys. Šitieji besiartinant Nikeos dienoms, kai Konstantinas susiremia su Liciniu, neabejoja, kad vakarų valdovas yra tikrojo Dievo garbintojas — Dei cultor[1]). Minėdamas tą priešnikeiškąjį laikotarpį po kokio šimtmečio istorikas Sokratis tars juristo būdu: Imperatorius Konstantinas, pamėgęs tai, kas krikščioniška, viską darė kaip krikščionis, statydamas bažnyčias ir puikiai jas puošdamas, ir t. t."[2]).

Neužilgo patsai Konstantinas, rašydamas Persų karaliui Saporui ir minėdamas savo atvirtimą, pasisakys nuo to laiko išpažinstąs tą patį vieną Dievą, kurį garbina krikščionys: „Hunc ego Deum veneror (arba, kaip Eusebiaus, confiteor, ὁμολογῶ), cuius signum Deo dicatus exercitus meus humeris portat"[3]).

Bet ar jis yra pilnai konvertitas, jau visai krikščionis? Dar toli gražu. Ne tik 313, bet ir anais 325 metais jis dar nėra padaręs galutino žingsnio; tikriau sakant, jis tėra padaręs vos pirmuosius žingsnius. Jisai dar ne tik neima krikšto, bet nei katechumenu nesiskaito. Kaip paskui pasirodė, tat turėjo įvykti tik mirties patale (337 m. gegužės mėnesį). Del tokios didelės valdovo jau per trylika metų rezervos galėjo kiek nerimauti ir rūpintis krikščionys, kurie vis tebesimeldė, kad jis liktų ištikimas savo gražiems pirmiesiems žingsniams[4]).

Bažnyčios vadams galėjo dar rūpėti gana migloti cezario religiniai samprotiai. Jisai regimai sau asmeniškai nori tokios krikščionybės, kuri pritiktų jo, kaip imperatoriaus, padėčiai. O šią jis stato begalo aukštai. Jo įsitikinimu, savoji — valdovo aukštybė ir galia pareina tiesiog iš aukščiausios dievybės; jo imperatoriška asmenybė jam pačiam atrodo tiesiog viršžmogiška, turinti ypatingų betarpių santykių ir susinešimų su pačia summa divinitas; jis yra linkęs vyriausiai pasitikėti slaptu jam vienam girdimu vidujiniu dievybės balsu ir įkvėpimu[5]). „Instinctu divi-

[1]) Eusebiaus žodžiais, Licinius būtų įvykdęs visą tiną krikščionių persekiojimą, jeigu Dievas, kaip ir užbėgdamas įvykiams už akių, „giliose sutemose ir tamsiausioje naktyje nebūtų staigiai užžiebęs tarsi didį ir iš ganingą visiems šviesų, savąjį tarnautoją Konstantiną (ton autoû theráponta K.), atvesdamas jį čia". Hist. Eccl., l. X, c. 8, gale (Migne P. G. 20, 901).

[2]) Socrates, Hist. Eccl., l. I, c. 3 (Migne, PG., 67, 40). „Tatoû Xristoû phronon" Valesiaus vertime išeina „Christi religionem amplexus", kas mūsų supratimu, yra per daug ir nevisai atatinka istorinei situacijai.

[3]) Eusebius Vita Const. IV, 9 (Migne, col. 1157. 1158) ir Teodoretas Hist. Eccl., I, 24 (Migne, P. G. 82, 975. 976). Sakytasis laiškas Teodoreto geriau išlaikytas.

[4]) „Cui (divinitati) nos cotidianis precibus supplicamus, ut te in primis... custodiat, deinde inspiret tibi voluntatem qua semper in amore divini nominis perseveres; quod est omnibus salutare, et tibi ad felicitatem, et caeteris ad quietem". Lactantius, Div. inst., VII, 26, gale (Migne, P. L. 6, 818).

[5]) 313 metų pavasarį, vienas Konstantino dvariškiams artimas oratorius savo prakalboje valdovui - triumfatoriui gieda: „Quisnam te deus, quae tam praesens hortata est majestas..? Habes profecto aliquod cum illa mente divina, Constantine, secretum, quae delegata nostri dis minoribus cura uni se tibi dignatur ostendere". Aukščiau minėtųjų graikiškų romėniškų panegirikų skaičiuje Panegir. IX, 2 (ed. Baehreus, p. 193). Panegeristas - dvariškis žino, kas reikia kalbėti, kas patiks jo valdovui—klausytojui.— Paskesniais laikais Konstantinas nebenorės nieko girdėti apie daugdievybę, bet esminė šių panegiriškų žodžių prasmė, kiek galima „sukrikščionintа", pasiliks jam brangi visados. Cfr. Euseb., Vita Con., I, 47 (Migne, col. 961).

nitatis“ nebereikalingai įrašyta triumfalinėje Konstantino arkoje[1]: Romos senatas ir liaudis, statydami Konstantinui šį 312 metų spalių m. 28 dienos pergalės paminklą, jo dedikacijos žodžiuose pasistengė pagerbti visiems žinomą naujojo valdovo įsitikinimą. Vėl, kai Eusebius vis naujai ir naujai kartoja daugkartines šiam imperatoriui neva suteiktąsias „vizijas, Dievo apsireiškimus, įspėjimus“ ir t. t.[2]), reikia prileisti, jog čia atsiliepia paties Konstantino manymas, ypač žinant, kad šis kartais pasakojo tokius dalykus būsimam savo biografui[3]). Kaip žinome, baigęs kovą su Liciniu, savo paskutiniuoju neprieteliu, jis visiems Nikeos tėvams sakosi neprietelius nugalėjęs Dievo liepiamas (νεύματι τοῦ κρείττονος, tas pats instinctu divinitatis[4]).

Pasiremęs savo gyvai tikimuoju intimiu ir išimtinu su dievybe bendravimu ir imperatoriška savyjauta, mūsų ypatingas konvertitas iki Nikeos sinodo buvo ne kartą pareiškęs pavojingų pretenzijų—savo autoritetu tvarkyti grynai bažnytinius dalykus, pačių krikščionių gyvenimo reikalus. Gana bus priminus keletą jo nelemtų aktų[5]) ginčuose Afrikos katalikų su schizmatikais donatistais. Tada jis, nepaisydamas bažnytinių sinodų sprendimo, priima schizmatikų apeliaciją, įsako tuo pačiu reikalu sudaryti naują sinodą, arba dar blogiau, patsai taisosi spręsti ir ka alikų vyskupo (Kartaginos Cecilio o) ir jo priešininkų grynai bažnytinę bylą, ir t. t. Viename reskripte 315 metų pabaigoje jisai stačiai buvo pareiškęs, kad jo, kaipo imperijos valdovo, esanti pareiga pašalinti ne tik nesantaiką, bet ir tikėjimo klaidas ir įvykdyti tikrą visuotinę religiją bei tinkamą sutartiną Dievo garbinimą[6]). Tat skambėjo taip, tarsi Konstantinas tais si ir krikščionių Bažnyčios dalykuose panaudoti tradicines imperatoriaus kaipo Pontifex Maximus prerogatyvas, kurios pagoniškoje praeityje valstybės viršininkui leisdavo kištis į religijos sritį[7]). Del tokių Konstantino veiksmų, Bažnyčios vadams galėjo atrodyti jį žiūrint į krikščionybę, kaip į valstybės dalyką. Jo patarėjai dvariškiai iš pagonų tarpo yra tikri, kad ir religijos dalykų tvarkymas yra visiškoje imperatoriaus kompetencijoje: Kam gi jis nešiotų titulą „Pon-

[1]) Žiūr. J. Leufkens, Der triumphbogen Konstantins, Doelger'io Konstantin der Grosse und s. Zeit, Gesammelte Studien (Freiburg, 1913), 191—216 psl.

[2]) Euseb., Vita Const. I, 47; II, 12 (Migne, col. 961, 992) etc.

[3]) Idem, l. I c. 28 (M., col 944).

[4]) Jei tikėti senu Filostorgiaus paduodamu pasakojimu, net ženklindamas naujosios sostinės ribas cezaris yra įsitikinęs, kad „jį vedanti dieviška galia“. J. Bidez, Philostorgius' Kirchengeschichte etc. (Leipzig, 1913), 20—21 psl.

[5]) 113, 314, 315 ir 316 metais. Žiūr. Eusebius, Hist. Eccl., X, 5 (Migne, 20, 885—892), Duchesne, Dossier du Donatisme (Rome, 1890) ir Batiffol, op. cit., 280—300 psl.

[6]) „Quid potius agi a me pro instituto meo ipsiusque principis munere oporteat, quam ut discussis erroribus omnibusque temeritatibus amputatis veram religionem universos concordemque simplicitatem atque meritam omnipotenti Deo culturam praesentare perficiam?“ Raštas Perseverare Menalium, pasiųstas Afrikos „vikarui“ Celsui. Istorikas Duchesne, op. cit., p. 36—37 laiko tą laišką autentingu, nors kai kas jį ginčija. Cfr. Batiffol, 294 seq.

[7]) Senąją pagoniškosios Romos įuridinę teoriją ir praktiką tame dalyke suima trumpais žodžiais, sekdamas Mommsen'u, mūsų dažnai cituojamas istorikas: Étant donné le principe de la séparation rigoureuse des sacerdoces et des magistratures, le souverain pontificat de l'empereur est l'unique point d'insertion bu pouvoir civil dans le sacerdoce: il représente cè que Mommsen (Droit public romain, t. III, d. 26) appelle l' élément de la magistrature dans la sphère de la religion“. Batiffol, op. cit., 116.

tifex Maximus“, arba kam gi jis būtų tituluojamas „sacratisimus?“[1]). Panašus protavimas nebuvo svetimas ir kai kurlems nenusimanantiems krikščionims dvariškiams[2]). Bet ir be panašių sugestijų iš patarėjų pusės, Konstanlinas galėjo būti linkęs brangų sau pilno monarchizmo ir „stiprios rankos“ princi.ą ištiest ir į Bažnyčios sritį. Mums atrodo, kad iki anos istoriškos Nike.s dienos katalikų episkopatas negalėjo būti tikras, ar atvirtęs imperatorius nemano eiti tuo keliu.

Ne be reikalo kaž koks rašytojas yra pasakęs, jog imperatoriui, stovėdamam viršūnėje tokios milžiniškos socialinės piramidos, kaip Romos valstybė ir turinčiam savo rankose tiek valdžios, labai grėsė galvos svaigio pavojus. O kuri Romos imperatorių buvo aukščiau pakilęs už Konstantiną? Vienas didžiųjų ir gabiųjų imperatorių buvo buvęs Dioklecionas, tačiau šis jautėsi nebepajėgąs pats vienas suvaldyti visą milžinišką valstybę, ir jau pirmais viešpatavimo metais buvo ją padalijęs į rytų i vakarų, šiai duodamas atskirą imperatorių, kaip jaunesnį savo valdžios kolegą. Paskiau, praėjus 293 metais, t. y. pridėjus kiekvienam imperatoriui dar po vieną cezarį, dioklecioniškoji Romos imperija bebuvo monarchija tik teorijoje ir Dioklecionos iliuzijose: tikrumoje ji tapo ne tik dvilypė, bet žymiu laipsniu dargi tetrarchija. Konstantinas nuo 324 m. rudens, galutinai griuvus Licinių, tikrai ir fakti ai turi savo rankose visiausią romėnų orbem terrarum[3]), ir jo pavaldiniai neabejoja jį ne ant to vertą[4]). Jo netik klauso, bet ir mėgsta, galima sakyti — myli[5]). Jis yra didžiai talantingas karo vadas, laimįs visus svarbiuosius karus kaip su vidaus konkurentais, taip ir su užsienių nepriete iais. Kad iki jo gyvos galvos prisibijojo jo ir šiaurės ir rytų kaimynai, sako mums ne tik panegeristas Eusebius, bet ir

---

[1]) Šį titulą užtinkame kelių imperatorių tolaikinio biografo Lampridiaus dedikacijoje: „Tu Constantine sacratissime“. Lampridius, Vita Heliogabali (ed. Peter, Leipzig 1884, I², 221 pas M. Schanz, Gesch, d. römischen Lit. (ut. supra), p. 54. Palyg. Laktanciaus žodžius Konstantinui: „Sed omnia jam, sanctissime imperator, etc“. Lactantius, Div. instit. l. VII, c. 26, prieš galą (Migne, P. L., 6, 816) Pirma taip pat buvo tituluojamas Dioklecionas: „Sacratissime imperator Diocletiane“. Capitolinus, Vita Marci Antonini (ed. Peter, ut supra, p. 65; pas Schanz p. 54).— Tas titulas, iš pagoniškos praeities paveldėtas, laikysis dar ilgai. Konstantinui Didžiajam jau senai mirus, Firmicus Maternus (De errore profanarum religionum, 29) ne sykį kartos abiem to meto imperatoriam: „vobis, sacratissimi imperatores“.

[2]) Galime paminėti tokį Filuminą, vyriausį Konstantino policijos viršininką, patarusį imperatoriui pareikalauti vyskupą Cecilioną į Briksiją, sulaikyti, atstatyti nuo vyskupijos ir jį ir Donatą drauge, ir abiejų vietoje pastatyti Kartaginoje vieną naują vyskupą „pro bono pacis“. Optatus, Contra Parmenianum Donatistam, l. I, c. 26 (Migne P. L. t. 11)

[3]) Tą valdovo didenybę pažymi ne tik Eusebius, savo Bažn. Istorijos gale rašydamas: „Constantinus victor maximus... imperium Romanum, sicut olim fuerat, in unum corpus redegit: universum orbem terrarum qui ab oriente sole ad ultimas usque occidentis oras protenditur, cum circumfusis utrinque regionibus tam ad septentrionem quam ad meridiem paci suae subjiciens“ (H. E. X, 9; Migne, col. 903).; ir pats Konstantinas tą pat jaučia, kai rašo Persų karaliui: Dei ope ac viribus adjutus, ab ultimis usque finibus Oceani, universum inde orbem terrarum in firmam spem erexi“. Theodoretus, Hist Eccl. I, 24 (Migne, P. G. 82, 975); palyg. Euseb. Vita Const. IV, 9 (M., 20, 1158).

[4]) Jam mirus, romėnai kartoję tą nuomonę sutartinai. „Comperta imperatoris morte... omnes imperatorem beatum, Deo carum, et prorsus imperio dignissimum praedicabant“. Eseb; Vita Const. IV, 69 (M., 1228).

[5]) Tat pripažįsta ir nekrikščionis istorikas Eutropius, Breviarium (ut supra), X, 7, 1—2 (ed. Rühl, p. 73).

visada blaivus Sokratis [1]). Svarbu pabrėžti, kad Konstantinui ne tik ne reikėjo, kaip daugeliui kitų [2]), bijoti odia militum, bet dargi teko džiaugtis entuziast ngu kariuomenės prisirišimu nuo jaunatvės iki pat mirties [3]). Laimingas ir gabus kari utojas, jis yra kartu genialus valdytojas, mokėjęs vyk siai rtvatkyti tokios milžiniškos valstybės administracinę ir militari ę sistemą ir pataisyti finansinę padėtį, pirma labai pairusią Galeriaus ir Liciniaus valdžioje [4]). Tuo pa iu laiku jis sugeba steigti, didint ir puikiai puošti miestus [5]), ir dar vaisingai remti mokslo bei literatūros reikalus [6]).

Netenka abejoti, jog Romos senatas nei kiek neveidmainiaudamas jau 312 metų pabaigoje dekretavo Konstantinui titulą Maximus, Didžiausis, ir p sirūpino jį iškalti šiam valdovui statytoje triumfo arkoje [7]). Berods, susyk tas titulas turėjo reikšti „didžiausis arba pirmas esamųjų imperatorių skaičiuje“ (tuolaik imperatorių buvo trejetas: Konstantinas, Licinius ir Maksiminus Daja [8]), kaip seniau kad buvo tituluojamas Dioklecionas „maximus augustorum“, arba „primus augustus“. Bet kitiems imperatoriams - drau-

---

[1]) Euseb., V. C. I, 6 ir 1V 5 (M. 917 ir 1153); Socrates, Hist. Eccl., I, 18 (M.. 67, col. 121. 124). Taip pat Theodoret., H. E. I, 24 gale (M., 977).

[2]) Gana pažvelgti į sąrašą, „Romanorum imperatorum mortes“, Eusebiaus Chronicorum lib. II (s. Hieronymo interprete), Migne, P. G; 19, 347—350. Kiek tokios baimės buvo patyręs patsai baisusis Galerius ir senis Maksimionas, vaizdžiai nusako Laktancius, Mort. pers., cap. 27—28.

[3]) Žiūr. Lact., op cit, cap. 19 (pradžioje); 24; 25.—Euseb, V. C., IV, 65.

[4]) Žiūr. Lact., op. cit., c. 23; Euseb., H. E., X, 8 (M., 900) ir V. C. IV, 1—3.

[5]) Nebeminint, ką jis yra padaręs Bizanciumui - Konstantinopoliui ir Romai, atsiminkime dar, ką ir vardais ir be vardų suminėja Socrates, H. E. I, 1: „Jam vero quod in condendis etiam urbibus plurimum studii posuerit et quemadmodum ex quibusdam vicis civitates effecerit, etc“. (Migne, col. 128).

[6]) Žiūr. M. Schanz op. cit., 6—8 pusl. Šių reikalų globojimas turėjo šviesuomenei imponuoti ypačiai po nelemtų barbariško Galeriaus dienų, kada padėtis šiuo atžvilgiu atrodė šitaip: „Eloquentia, extincta, causidici sublati, jureconsulti aut relegati, aut necati. Litterae autem inter malas artes habitae; et qui eas noverant pro inimicis hostibusque protriti et execrati.. judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine assesoribus in provincias immissi“. Lactant., Mort. persec. c. 22, gale (Migne col. 230 seq.). Ne veltui Galerius buvo pramintas „Armentarius“, t, y. armentorum pastor. Trūko kultūros ir jo papėdininkaus, Dajai ir Liciniui. Daja, kaip skaitėme Laktancius pranešime (šios studijos 7 pusl. 2 past.), pateko į cezarius tebebūdamas veik prašč ioku kaimiečiu. Licinius, kilęs iš tolimos tamsios provincijos, buvo sudaręs karjerą pasienio garnizonuose, toli nuo kultūros centrų. Tik Konstantinas, kaip imperatoriaus sūnus, nuo mažens sukinėjosi kultūrinėse sferose.

[7]) Imp(eratori) Caes(ari) Fl(avio) Constantino Maximo P(io) F(elici) Augusto S. P. Q. R... Cfr. Leufkens, ut supra.

[8]) Tat paaiškina Lactantius Mort. pers., 44 (M., 262): „Senatus Constantino, virtutis gratia, primi nominis titulum decrevit quem sibi Maximinus vindicabat“. Iš Eusebiaus, H. E. IX, 10 (M., 829) žinome, kad Daja, nors paskiau už Konstantiną ir Licinių tapęs imperatorium, negalėjo pamiršti buvęs pirm jų tapęs cezariu, ir todel, kai mirė Galerius, ėmė save statyti pirmoje vietoje: „Coepit extolli; sibique primum inter ipsos locum in titulis atque honoribus vindicare“. H. Valesiaus vertimas (M. col. 830).— Titulas Maximus tuoj vartojamas ir oficialiuose ir kitokiuose raštuose. Taip antai, Afrikos prokonsulis Aelianus jau aukščiau minėtame protokole pareiškia: „Constantinus Maximus semper Augustus et Licinius Caesares ita... dignantur“. (Acta purgationis Felicis, pas Batiffol, op. cit., 240). Laktancius, dedikuodamas valdovui savo Divin. institutiones (I, c. 1), rašo: „Constantine imperator maxime“ (Migne, P. L. 6, 116), etc.

gininkams išnykus, pavadinimas Maximus dabina Konstantino, jau kaip tokio vardą [1]). Epitetas „Didysis“ lydi jo vardą ir sekančių amžių istorijoje.

Su tokiu tat Romos imperijos vienavaldžiu 325 metų pa asarį Nikeoje visos krikščionijos episkopatui teko pirmą kartą susitikti akis į akį, susitikti kaip sykis kai reikėjo spręsti didžius Bažnyčios reikalus, kurių dėliai ir kvietė jisai tą visatiną sinodą. Galima spėti, kokiu pilnu ne tik v.ltie, bet ir susirūpino domingumu tuokart Bažnyčios vyriausybė gaudė kiekvieną žodį, einantį is tokių lūpų. Eusebius gyvai pamena [2]), kaip tada, kai Konstantinas turėjo prabilti, σιγὴ μὲν ἐγίγνετο, πάντων ἀτενὲς εἰς βασιλέα βλεπόντων: vyskupai visi tyloje akimis ryte rijo impera orių. Koksai čia pasireikš Konstantino nusistatymas? Ar neteks išgirsti vėl kokių pavojingų Bažnyčiai savavaldžio pretenzijų? Ar nesikėsins jisai elgtis lyg koks Bažnyčios valdovas ir diktatorius, ar nebandys remtis savomis istoriškai paveldėtomis „Aukščiausio Pontifekso“ prerogativomis?

Išklausę žinomos jau mums monarko prakalbos ir matydami jo elgesį su Bažnyčios vyresnybe šiame Nikeos sinode, vyskupai turėjo lengviau atsikvėpti ir jausti didžio džiaugsmo visokeriopu atžvilgiu, kaip tat aukščiau esame nusakę. Ypač negalėjo jie nenudžiugti, supratę, jog šiuo momentu Konstantino tikejimas yra jau tiek šviesus, kad monarkas ir didžiausiai trokšdamas viešojo ramumo, nesikėsina patsai spręsti ar primesti kokį sprendimą Bažnyčios dalykuose. Čia jis viena tegeidė: kad Kristaus, taigi Dievo Bažnyčios ganytojai patys kuo greičiausia neaiškumus ir nesutarimus išspręstų ir pašalintų vaduodamiesi nuosavais tos dieviškosios Bendruomenės „Taikos įstatymais“ [3]). Tuokart Nikeoje vyskupams turėjo kilti mintis, kad tikinčio ir išm anančio valdovo rankose pasilaikomas titulas „Pontifex Maximus“ yra priemonė ne slėgti krikščionybei, tik pagelbėti jos reikalams, ir kad didis politikas nesiskuba išsižadėti to titulo atsižiūrėdamas į tebesamą pagonų reakcijos pavojų [4]).

7. Didžiausis Bažnyčos išorinės padėties pakitėjimas. — Kaip toli y.a pakitėjusi Bažnyčios padėtis santykiuose su visagaliu tuolaik Romos imperijos valdovu, g.li mums vaizduoti ypatingas Nikeos dienų įvykis, sukėlęs tada didžiausios sensacijos.

Sinodui baigus savo darbus, bet vyskupams dar neišvažinėjus [5]), tais pačiais 325 metais vasarą, galima spėti liepos mėn. 25 dieną, Konstantinas

---

[1]) M. Schanz, Gesch. der röm. Literatur, 4. Teil (ut supra), kur aprašoma dalykas pradedant Konstantino vienvaldystės epoką, t. y. pradedant 324 metais (žiūr. ten Zeittafel, XII psl.), to laiko rašytojų Lampridiaus ir Kapitolino dedikacijose ne mažiau kaip keturis kartus iškeliama titulavimas Constatine Maxime (54 psl.).

[2]) Euseb. Vita Const. III, 11 (Migne, col. 1068).

[3]) Ibidem, cap. 12 (M. 1069).

[4]) Krikščionys imperatoriai liausis vartoję sakytąjį titulą, kai pagonijos jėga bus visai sunykusi ir nebereikš ypatingo pavojaus krikščioniškai valstybei. Tik tada „ohne Bedenken konnte der Kaiser es wagen, aus den Attributen der kaiserlichen Gewalt die Würde des Pontifex Maximus auszuscheiden“, kaip pastebi M. Schanz, op. cit., 3 psl. To titulo išsižadėjimas, kaip žinoma, įvyko imp. Graciono (375—383) dienomis.

[5]) Euseb., Vita Const., l. III, capp. 14, 15 ir 16; Sozom. H. E. I, 25; Theodoret., H. E. I, 10.

šventė savo v i c e n n a l i a, tariant pradėtuosius [1]) dvidešimtus savo viešpatavimo metus (jis iš savo tėvo buvo paveldėjęs purpurą 306 m. liepos m. 25 d.). Šioms sukaktuvėms pagerbti visose provincijose įvyko didelės iškilmės. Patsai imperatorius šia proga iškėlė savo rūmuose puotą ir pagerbdamas sinodo dalyvius, visus vyskupus (suprantama, be dvejeto pasmerktųjų) pakvietė į tą pokylį [2]). Karių būriai (reikia manyti, bene daugiausia dar pagonys) su ištrauktais kalavijais rankose visur stovėjo dviem eilėm, „ogi Dievo žmonės (vyskupai) be jokios baimės [3]) ėjo per jų tarpą, žengdami net į (šiaip) neprieinamiausias rūmų vietas". Kai vyskupai pokylyje buvo prigulę ant s t i b a d ž i ų vienoje su imperatorium salėje, o jų žymesnieji dagi prie vieno su juo stalo, viskas atrodė lyg žavingas sapnas. „Tą pokylį—sako Eusebius—lengvai galima buvo palaikyti (paties) Kristaus Karalystės vaizdu arba galvoti, jog visa tatyra tik sapnas, o ne tikrenybė" [4]).

Niekur nerasime, kad Konstantinas kada nors panašiai būtų pasielgęs su senųjų pagonijos kultų atstovais.

Pasakodamas apie tą istoringą pokilį Teodo etas praneša dar štai ką: „Išvydęs kai kuriuos (vyskupus) su išlupta dešiniąja akimi ir supratęs juos tą kančią pakėlus del (savo) tvirto tikėjimo, (imperatorius pridėjo (savo)

---

[1]) Nežiūrint kiek neaiškaus ir klaidinančio Eusebiaus (Vit. Con. III, 15 skyr.) nurodymo, jokiu būdu negalima šiuo atveju sakyti su A l f r. F e d e r ' i u, S. J., kad „am 25. Juli v o l l e n d e t e der Kaiser das zwanzigste Jahr seiner Regierung" (Das Konzil von Nizäa: Stimmen der Zeit, Juli 1926, 254 psl.): juk tuo kart Nikeos sinoda tektų žymėti 326 metais, kadangi Konstantino viešpatavimas prasidėjo neabejotinai 306 metais. Prie Nikenumo datos klausimo ir prie Eusebiaus šioje vietoje nurodymo dar gryšime III skyrinje Tuo tarpu pasiteuktinsime pastaba, kad bent to laiko Romėnų praktikoje valdovų v i c e n n a l i a nebūtinai reiškė b a i g t u s, o galėjo reikšti ir tik p r a d ė t u s dvidešimtus metus, kaip rodo Diokleciono pavyzdys. Apie šį imperatorių L a k t a n c i u s, Mort. pers, 17 (M i g n e col. 219) aiškiai pasako, jog pradėjęs kruviną krikščionių persekiojimą, tais pačiais, taigi 303 metais išvyko Romon į savo v i c e n n a l i ų iškilmes: "Hoc igitur scelere perpetrato .. perrexit statim Romam, ut illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad XII kalendas Decembris... Quibus solennibus celebratis... prorupit ex urbe impendentibus kalendis Januaris, quibus illi nonus consulatus deferebatur". Ogi jis buvo pradėjęs viešpatauti 284 m. lapkričio 17 d. Apie tas Diokleciono iškilmes, kurios buvo jo pirmas ir paskutinis Romoje atsilankymas, žiūr dar S e e c k, Gesch. des Untergangs der antiken Welt, t. I (1910), 22 p., B a t t i f f o l, Paix Const., 156 p. ir S c h u l t z e, op. cit. 271 p.

[2]) Ar tas pokylis bus įvykęs Nikeos, ar Nikomedios imperatoriškuose rūmuose, nepasako mums nė vieno mūsų minėtųjų šaltinių tekstas. Berods, Sozomeno atatinkamo skyriaus a n t r a š t ė j e (M i g n e, col. 927. 928) skaitome: „Quomodo imperator episcopos qui synodo interfuerant, C o n s t a n t i n o p o l i m (e i s K o n s t a t i n o u p o l i n) evocatos publico epulo excepit, etc". Nemanau, kad ta antraštė būtų paties Sozomeno parūpinta. Šiaip ar taip, čia bus grynas anachronizmas, nes 325 metais Konstantinopolio dar nebuvo. B y z a n t i o n dar nebuvo paruošta sostinei ir imperatorius ten dar nerezidavo. Pats aš manyčiau čia ne apie Nikomediją, tik apie Nikeą: viena kelių šimtų vyskupų, prieg tam su palydovais, danginimas į kitą neartymą miestą vien del pokilio yra ne labai įtikimas dalykas, antra, puotaujančių eilių ir jų s t i b a d ž i ų išdėstymo paminėjimas gyvai primena įsvaizdą anos salės, kur Konstantinas laikė žinomą jau mums prakalbą sinode.

[3]) Lengviau apimsime Eusebiaus šio posakio mintį, atsiminę, ką jis buvo nusakęs Hist. Eccl. IX, 10 ir kitur, būtent, jog seniau iš imperatoriaus rūmų birte biro Kristaus tarnams mirties ir kankinimo ediktai ir jog šūkis ar vedimas „ante ipsius tyranni oculos" reiškė tikriausią pražūtį.

[4]) Vita Const., III, 15 (M i g n e, col. 1073).

lūpas prie tų žaizdų“[1]), t. y. pagerbdamas bučiavo. Jau seniau Rufinas buvo apsakęs toki Konstantino Nikeo e elgesį su iškentėjusiu persekiojimus vienakiu vyskupu Pafnuciu[2]). — Ši puota baigėsi gražiomis visiems dalyviams dovanomis. Negana to, imperatorius tuojau išsiuntinėjęs provincijų viršininkams įsakymus teikti miestuose valdišką išlaikymą krikščionių mergelėms ir naš ėms, pašvęstoms Dievo tarnystei[3]).

Jau iki šiol mūsų suminėtieji Nikeos susirinkimą liečią dalykai ženklina labai stambų įvykį krikščionijos istorijoje. Pavartojant vykusį Banderheverio žodį[4]), visa tat reiškia einen völligen Umschwung der äusseren Lage der Kirche,—pilną ir staigų bažnyčios padėties pakitėjimą santykiuos su Romos valstybe. Mūsų čia apibūdinta padėtis yra toli prašokusi paties Mediolano edikto nuostatus. Iš nesenai buvusios uždrausto, žiauriai persekiojamo tikėjimo padėties, krikščionybė, Mediolano ediktu susilaukusi legalios ir laisvos būklės, bematant žengia į stipriai favorizuojamos religijos padėtį. Šitoki nauja padėtis, iš pradžių įgyvendinama vakaruose, netrukus su galutina Konstantino monarchija, taigi Nikeos laikotarpiu apima ir rytus, darosi visatina visoje Romos imperijoje, tariant visame kultūriškame anuomet žinomame pasaulyje. Naujoji padėtis ryškiausiai švystelėja Nikeos sinode.

Pasakysu dar daugiau. Anomis Nikeos dienomis pirmą sykį žmonijos istorijoje pasireiškė valstybės vadovybėje ideja draugingo su krikščioniškąja Bažnyčia bendradarbiavimo, ir tai tokio bendradarbiavimo, kuris respektuoja pilną Bažnyčios savytumą, pripažįsta ir pagerbia jos nuosavias, ne iš valstybės, tik iš paties Kristaus pareiuančias teises. Prasideda tikrai nauja epoka, daug žadanti Europos ir visos žmonijos civilizaciai.

Tat buvo ko džiaugtis Nikeos tėvams; negali neimti džiaugsmas ir šių dienų krikščionių, minėant anų nepaprastų didžių dienų sukaktuves.

Ovs del o ne čia Nikeos sinodo dienų reikšmė. Dar tai pačiai nikejiečių kaitai lemta buvo patirti, jog valstybės malonė Bažnyčiai nėra labai patikimas ir tikras dalykas. Tas pats Konstantinas po keletos metų ne sykį bandė įsikišt į vidujinį Bažnyčios gyvenimą, pašalindamas ne vieną tiesėtų ir geriausių vyskupų, užgirdamas Ariaus ir jo sėbrų tikėjimą ir reikalaudamas priimti juos atgal į Bažnyčią, taigi pažeisdamas tai, kas Nikeoje buvo tvirtai nustatyta[5]). Nepraėjus nė porai dešimtmečių, Konstantino sūnaus Konstanciaus laikais teko matyti, kaip tas pats cursus publicus, kadaise patarnavusis Nikeos tėvams, tapo pavestas dispozicijai vyskupų arionų, aršiųjų Nikeos darbo griovėjų; tas aparatas ir visokeriopa imperatoriaus parama jau tarnauja Nikeos priešininkams, susitelkusiems katalikų tikėjimo ardytojams—eusebionams.

Greta ano didžiu iškilmingumu pasireiškusio Nikeoje išorės santykių pakitėjimo, įvyko tame sinode dar kitas nepakeičiamos verčios dalykas:

---

[1]) Theoderet. Hist. Eccl. l. c. 10 (Migne, P. G. 82, 937).
[2]) Rufinus, Hist. Eccl. l. I, 4 (=X, 4; Migne, P. L. 21, 471).
[3]) Theodoret., ut supra.
[4]) Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Literatur, III Bd. (1912). Erster Abschnitt, §, 1: Das allgemeine Gepräge des neuen Zeitraumes.
[5]) Žiūr. Athanasius, Apolog. contra Arianos, 87; De synodis, 21.

tai—garsusis nikejiškas tikėjimo išpažinimas su Dievo Sūnaus amžinosios prigimties aptarimu. Šis dalykas buvo įvykdytas grynai nuosaviomis, pačios Bažnyčios išvidinėmis pajėgomis ir liko jis nepakrutinamu amžinu katalikų tikėjimo pradu.

Bažnyčia turėjo tai padaryti kad apsigintų nuo arionizmo.

II. Arionizmas iki Nikeos sinodo.

1. Arioniško ginčo pradžia. — Besibaigiant antram IV-jo amžiaus dešimtmečiui Aleksandrijos bažnyčioje yra kilęs dogmatinis ginčas, kuris lyg viesulas turėjo ilgai krėsti visą krikščionių pasaulį. Apsipažinti su to ginčo pradžia turime visą eilę versmių. Pirmoj eilėj reikia sumineti pirmiausių ginčo dalyvių laiškus: Aleksandrijos vyskupo Aleksandro du aplinkraščiu [1]) ir paties Ariaus du laišku, būtent, Nikomedijos vyskupui Eusebiui ir ką tik minėtajam Aleksandrui [2]). Vieno ir kito laiškai yra be galo svarbūs ginčo doktriniam turiniui nustatyti ir arionizmo kūdikystės jau kiek pasistūmėjusiai istorijai nušviesti, bet pačią krizės eksploziją vos paliečia, ginčo gimimo apystovų aiškaus vaizdo neduoda. Tą pat turime pasakyti apie Eusebiaus Nikomediečio laišką rašytą Tyro vyskupui Paulinui maž daug tuo pačiu metu [3]). Šitos ankstybiausios versmės yra dar iš laikotarpio prieš Nikeą, būtent iš 318—324 m.

Einant chronologine tvarka, tuojau reikėtų suminėti Eusebiaus Cezariškio pranešimus Konstantino biografijos II knygos gale. Ten randame įterptą vieną rašinį, kaipo Konstantino laišką Aleksandrui ir Ariui dar prieš Nikeos sinodą [4]), randame ir paties Eusebiaus šiokį tokį atpasa-

---

[1]) Pirmasis Aleksandro laiškas, vadinamas Epistola ad Alexandrum episcopum Constantinopolitanum, yra išlaikytas dėka Teodoreto įpročiui savo pasakojimam įterpti ištisus dokumentų (oficialinių laiškų ir pan.) nuorašus. Iš Teodoreto Hist. Eccl. l. I, cap. 3. tą laišką paduoda ir Migne, Patr. Gr. t. 18, 547—572 (S. Alexandri Epistolae etc.); iš šio tomo patogiau cituoti, nes čia tas laiškas suskirstytas į smulkesnius numeruotus skyrelius. Del laiško antoriaus ir turinio autentingumo nėra abejonių, bet adresato įvardijimas bus kopiatų kiek pertaisytas. Originale turėjo būti Bizanciumo, ne Konstantinopolio vardas (kurio tuomet dar nė būte nebuvo), ir pats adresatas, t. y. bizantiniškis Aleksandras, kaip spėjama, tada dar nebuvo vyskupu, tik stovėjo vyskupijos priešakyje sede vacante. Sakytasis laiškas neabejotinai yra vienas daugelio egzempliorių enciklikos, kurią Aleksandrietis išsiuntinėjo Rytų vyskupams. Cfr. Bardenh. III, 36 seq. — Antrasis Aleksandro raštas, aplinkraštis visam katalikų episkopatui (Dilectis et honoratissimis ubique—τοῖς ἀπανταχοῦ—Catholicae Ecclesiae comministris), prasidedąs žodžiais ἑνὸς σώματος, yra išlaikytas Sokračio, Hist. Eccl. l. I, c. 6, ir Gelasiaus Kizikiečio, Hist. Cancilii Nicaeni, l. II, c. 3. Migne, 18 t., 571—578 paduoda dar skyrium šio aplinkraščio tekstą, suskirstęs į 7 numerėlius. Šiame rašte vaizduojamoji situacija atrodo labiau pasistumėjusi pirmyn (arionizmo sąjudyje pirmą vietą pradeda užimti Eusebius Nikomedietis ir t.)), kas verčia laikyti šį aplinkraštį ne ankstesnį, tik paskesnį už aną vadinamą Ep. ad Alexandrum. Žiūr. Bardenh., op. cit., 37 seq.

[2]) Ariaus laišką Nikomediečiui yra išlaikę Epiphanius savo „Panarion'e", Haeres, LXIX, 6 (Migne, P. G., 42, 209—212) ir Teodaretas, H. E. I, 4 (Migne, 82, 909—912). — Heresiarko laiškas Aleksandrijos arkivyskupui Aleksandrui išlaikytas Atanazo, De synodis Arimini in Italia et Seleuciae in Isaurio celebratis, 16 (Migne, P. G. 26, 708—712) ir Epifanians, Haeres. LXIX, 7—8 (Migne, 42, 213—216).

[3]) Turime jį pas Teodoretą, Hist. Eccl. I, 5 (M, 82, 913—916).

[4]) Euseb., Vita Constantini, II, capp. 64—72 (M., 20, 1037—1048).

kojimą viso ginčo pradžios [1]). Tik iš šių versmių maža naudos. Viena, tariamasis Konstantino laiškas, kaip matysime, yra labai abejotino autentingumo. Antra, kaip šis įterptasis rašinys, taip ir Eusebiaus nupasakojimas nežiūrint gausingų žodžių, yra labai tuščias: iš jų jokiu būdu nesužinotume aiškiai dargi ginčo objekto, o Eusebiaus atpasakojime net Ariaus vardas nutylėtas. Ar bereikia sakyti, jog jis nė žodeliu neprasitaria apie savo paties nepavydėtiną rolę jau pirmoje sąmyšio stadijoje?

Tikslesnių informacijų galėtume laukti iš tiesakalbio Atanazo Didžiojo, savo akimis mačiusio Aleksandrijoje arionizmo gimtuves ir stropiai sekusio visus arionų dalykus. Deja, išlikusiuose šio liudytojo raštuose yra dingusi jo „Arionų Istorijos“ pradžia: išlikusi dalis pradeda vos 335 metų nuotykiais [2]). Kituose didžio Mokytojo raštuose pirmųjų Ariaus išsišokimų apystovos paliečiama nesykį: gaila, tiktai paliečiama [3]). Tą pat tenka konstatuoti tokiame pirmaeiliame dokumente, kaip aplinkraštis visų Aigipto vyskupų susirinkimo 339 metais [4]).

Aiškesnį pirmutinio krizio apystovų vaizdą gauti galima padedant seniesiems Bažnyčios istorikams, rašiusiems antroje IV ir pirmoje V amžiaus pusėje. Tokiais mūsų informatoriais yra Epifanius, maž daug 377 m. aprašęs „ariomanitų arba 69. herezijąˮ ir nemaža papasakojęs apie Ariaus nuotikius jau „68. herezijojeˮ arba „Meletijaus schizmojeˮ, paskui Rufinas su savo bažnytinės istorijos pirmos knygos pradžia 403 metais, ir keturi Bažnyčios istorikai graikai: arionas-eunomionas Filostorgius, išlikusiuose fragmentuose, greta fantastiškų paskalų, duodąs ir tikėtinų smulkmenų (arti 425 m.), paskui Sokratis, Sozomenas ir Teodoretas, rašę truputį prieš 450 m. [5]). Gelasius Kizikietis, rašęs apie 477 m., ne ką bepridu oda [6]). Mus interesuojančio nuotykio aprašyme šeši paskutinieji istorikai nesykį bus panaudoję kitas versmes., nei aukščiau suminėtieji pirmosios IV amžiaus pusės raštai, taigi tokias versmes, kurių mes nebeturime, kartais ir atspėti nebegalime. Tokiomis versmėmis kartais bus buvę paskalos, gyvu žodžiu paleisti ir palaikomi pasakojimai.

---

[1]) Ibidem, cap. 61—63, ir dar 73.

[2]) Žiūr Migne, P. G. 25, 681 ir Bardenhewer, op. cit., III, 62. — Atanazo raštus, kuriais šioje studijoje dažnai naudosimės, cituojame iš Migne, Patr. Graeca, 25—26 tt., kur yra pakartota pagrindinė Atanazo veikalų edicija, parūpinta benediktinų-maurinų J. Lopin'o ir B. de Montfaucon'o gale 17 ir pradžioje 18 šimtmečio. Cfr. Bardenh., ut supra, 47. Kadangi tų veikalų tekstas Migne's leidime yra suskirstytas į smulkius numerėlius, tai atkrinta reikalas nurodinėti tomų skiltis.

[3]) Taip antai: Apologia c. Arianos, n. 59; Epistola ad episcopos Aegypti et Libyae, n. 11—13; Historia Arianorum ad monachos, n. 66 (vis 25. tome); Oratio I c. Arianos, 2—8, De synodis n. 14—18 (26. tome).

[4]) Jį visą paduoda Athanasius, Apologia c. Arianos, n. 6.

[5]) Tų šešių rašytojų datas ir apibūdinimą žiūr Bardenhewer'io Gesch. d. altkirchl. Litteratur, III, 297 sq., 556; IV, 132—144.

[6]) Apie jį žr. Bardenh., IV, 145 sekk. — Galiuosi negalėjęs pasinaudoti tokiomis specialiomis studijomis, kaip E. Schwartz'o apžvalga seniausių versmių liečiančių arionizmo ginčus: Nachrichten von der k. Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen. Philol-histor. Kl., 1905, 265 sekk.; P. Snellman, Der Anfang des arianischen Streites, Helsingfors 1904; S. Rogala, Die Anfänge des arianischen Streites (Forschungen zur christl. Literatur und Dogmengeschichte, 7, 1), Paderborn 1907. Turiu pažymėti, jog su kai kuriomis tų tyrinėtojų nuomonėmis žinomomis man aplinkiniu keliu, šioje studijoje nevisada galiu sutikti, kas tolians kartais bus nurodyta.

Tų mūsų informatorių kritiškumo laipsnis toli nevisada atatinka jų didesniam artumui kalbamiems laikams.

Negalima nepastebėti, jog nežiūrint didelio bendrai panašumo daugumos istorikų nupasakojimuose, yra tenai nemaža skirtumų detalėse. Tenka tat juos tarp savęs lyginti ir vienus kitais kontroliuoti.

Plačiausiai ir detališkiausiai arioniško ginčo pradžią nupasakoja Sozomenas pirmoje savo istorijos knygoje[1]). Einat jo pranešimais buvę šitaip.

Visam ginčui pradžią padaręs Aleksandrijos (Aigipto) kunigas Arius, valdęs vieną gausingų tame mieste bažnyčių, vyras gana neramaus būdo, jau turėjęs su savo vyskupais pakartotų susikirtimų schizmatikų melitionų dalyke, bet prieš galutiną išsišokimą gyvenęs vienybėje su savo vyskupu Aleksandru, dargi buvęs šio laikomas pagarboje. Arius labai mėgęs subtilius ginčus, buvęs itin dialektikas (διαλεκτικώτατος). Dialektikos pamėgimas padaręs, kad Arius „įpuolęs į visai netikusias šnekas (atopous logous), išdrysdamas skelbti Bažnyčioje tai, ko niekas kitas nebuvo seniau kalbėjęs": tariant, jog Dievo Sūnus esąs sutvertas iš nesamų daiktų, jog kadaise Jo nebuvę, jog Jis savo laisvu nusistatymu galįs palinkti į pikta ir gera, jog Jis yra (Dievo) sutvėrimas ir kūrinys, ir tt. Kai kurie, girdėjusieji tokius Ariaus posakius, nusiskųsdavę vyskupu Aleksandru, kam jis pakenčia tuos priešingus dogmatui naujumus. „Manydamas būsiant tiksliau pasiūlyti apie abejotinus dalykus išsitarti vienai ir kitai pusei, kad neatrodytų jų ginčą esant baigtą varu, ne įtikinimu", vyskupas abi pusi suvedęs į disputą, kuriame jis pats, kaip arbitras, pirmininkavęs, šėdėdamas savo dvasiškių būryje. Tačiau baigti ginčo nepasisekę; nė vieni nė kiti nenorėję nusileisti: Arius palaikęs, ką pirma buvo pasakęs, jo oponentai tvirtinę Dievo Sūnaus konsubstancialumą ir amžinumą. Ir pakartojus posėdį nepasiekta susitarimo. „Kadangi dalykas rodėsi dar abejotinas ir ginčytinas, pirma ir (pats) Aleksandras kiek svyravo, pagirdamas jau vienus, jau kitus". Galop vyskupas pritaręs tiems, kurie skelbė Sūnaus konsubstancialumą bei amžinumą ir pareikalavęs iš Ariaus manyti taip pat, atsižadėjus priešingos nuomonės. „Kadangi šio neįtikino, ir kadangi aplink jį jau daug vyskupų ir šiaip dvasiškių manė Arių kalbant teisingai, (Aleksandras) atskyrė nuo Bažnyčios jį ir tuos dvasiškius, kurie laikėsi vienodos su juo nuomonės". Tokių ekskomunikuotų būta penketo kunigų ir penketo diakonų; Sozomenas įvardija juos visus. Aleksandrijos krikščionių tarpe ekskomunikuotieji tuojau suradę sau daug šalininkų, delto kad „vieniems rodėsi taip ir reikiant galvoti apie Dievą, kiti vėl, kaip dažniausia pasitaiko, gailėjosi (žmonių) kaip nuskriaustų ir išmestų iš Bažnyčios be teismo (ἀκρίτως)". Taip virtus dalykams pačioje Aleksandrijoje, Arius su savais sekėjais ima stengtis patraukti į savo pusę kitų miestų vyskupus: prasideda agitacija plačiu matu, apie kurią teks mums kalbėti toliau.

Taip atrodo arionizmo gimtuvės Sozomeno nupasakojimu. Jame daug kas turi sukelti nusistebėjimo. Juk išeitų, kad vienos trejeto tuo laiku didžiausiųjų ir įžymiausiųjų visoje krikščionijoje bažnytinių provin-

[1]) Sozomenus, His. eccl. I, 15 (Migne, P. G. 67, 904—908).

cijų [1]), t. y. viso Aigipto ir Libijos bažnyčių galva, Aleksandrijos arkimetropolitas (paskesne terminologija—patriarkas) Aleksandras, katalikų pasaulyje garbinamas kaip įžymus šventasis ir ortodoksijos šulas,—pradžioje pats būtų svyravęs Ariaus sukeltais klausimais. Ariaus pultieji tikėjimo dalykai ir neigimai pačiam Aleksandrui būtų atrodę kaip τὰ ἀμφίβολα, t. y. tik abejotini, nelaisvi nuo ginčo dalykai; katalikiškos ortodoksijos gynėjai lygiai kaip ir arionai jo akyse būtų buvę tam tikra partija (τὸ μέρος), ir anų susikirtimas su Ariu paties patriarko supratimu būtų ne daugiau kaip nepageidaujamas ginčas (ἡ ἔρις); ir pakartojus tuo reikalu Aleksandrijos klero konferencijas, dalykas vis dar būtų atrodęs kaip ἀμφήριστος ζήτησις, tariant tik toks klausimas, kuriuo susiginčijusieji turi abypusiai maž daug lygius šansus; dar ir tada Ariaus doktrinoje patriarkas būtų neįžiūrėjęs klaidingo tikėjimo ir būtų radęs esant galima girti jį ir jo šalininkus, ir tik po ilgesnių svyravimų būtų susidėjęs su skelbiančiais Sūnaus konsubstancialumą ir amžinumą. Tektų dar manyti, kad greta svyruojančio Aleksandro daug kitų vyskupų pačiame Aigipte susyk yra manę taip, kaip Arius. Drauge išeitų, kad pirmutinis—pačioje Aleksandrijoje—Ariaus nenaudai dalyko išsprendimas buvęs negana pamatuotas ir gana arbitralus žygis ir kad pirmas arionų išmetimas iš Bažnyčios buvęs nevisai kanoniškas.

Toms keistoms insinuacijoms patikėti neleidžia kitų senesnių versmių dokumentaliniai liudijimai. Aukščiau suminėtieji paties Aleksandro laiškai, išiuntinėtieji dar neatausus pirmutiniams arionų su katalikais Aleksandrijoje susikirtimams, neprileidžia jų autoriuje nė mažiausio kada nors dvejojimo Dievo Sūnaus klausimais: Ariaus doktrina Aleksandro akyse yra neabejotina herezija ir niekaip nepakenčiamas piktžodžiavimas Kristui [2]). Aleksandro tokio svyravimo nežino nei Eusebius, nei jo paduotasis tariamasis Konstantino laiškas Aleksandrui ir Ariui, nei Atanazas [3]): priešingai, iš visų šių šaltinių gaunamas tas pat įspudis, būtent, patriarką nuo pat pradžios buvus griežtai priešingą Ariaus manymams. Nekitaip verčia manyti Epifanius, kurio pranešimas šiuo punktu, jo paties pasisakymu, remiasi ofi-

---

[1]) Nikeos sinodo 6. kanonas rodo tuo laiku Aleksandrijos bažnyčią savo reikšme ir rangu ėjus tuoj po Romos ir pirm Antiochijos. Šio kanono tekstą ir plačius paaiškinimus apie Aleksandrijos arkimetropolito (faktinai jau patriarko) bažnytines provincijas ir to hierarcho jurisdikciją ant 100 vyskupų žiūr. Hefele, Conciliengeschichte, I, 388 seqq. Palygink dar Vacant—Mangenot, Dictionnaire de Théologie catholique, art. Alexandrie (Église d'), t. I, 726 seqq. Iš senovės istorikų įdomiausi informacija yra Epifaniaus, Haer. 68, 1.

[2]) Atatinkamų ištraukų apščiai duosime paskiau, kalbėdami apie tradicinius konsubstancialumo dogmos pagrindus (šios studijos IV sk.). Šiuo tarpu pasitenkinsime šiokiais pareiškimais Aleksandro, atpasakojusio Ariaus manymus: „Haec Arianos loquentes, haec impudentisime affirmantes, nos... anathemate percussimus... Quis enim unquam talia audivit? quis jam audiens non obsipescat, auresque non obstruat, ut ne ejusmodi verborum sordes aures suas contaminent?“ S. Alexandri epist. „Cum unum sit“ (henos somatos), num. 4. „Haec dicendo, atque divinas Scripturas explanando, saepenumero illos convicimus. Verum illi, quasi chameleontes, etc“. Idem, n. 6. — Kitame vėl laiške (Ad Alexandrum Coustantinopolitanum, num. 13) patriarkas, išdėstęs savo skelbiamą tikėjimo mokslą greta smerkiamojo Arianus mokslo, pareiškia: „Tai mokiname, tai skelbiame. Tie yra Bažnyčios apaštališkieji dogmatai, už kuriuos ir mirti esame pasiruošę (apothnéskomen), nei kiek nebodami ty, kurie skatina mus jų išsižadėti (exomnusthai), ir nors mums kančiomis darytų prievartą, neatmetame juose esančios vilties“.

[3]) Tai ypač aišku iš Atanazo Epist. ad episcopos Aegypti et Libyae, n. 11—18.

cialiais Ariaus tardymo aktais[1]). Tas pat įspūdis gaunamas iš Rufino[2]), kurs čia, berods, tur būt, priklauso Epifaniaus. Teodoretas taip pat nežino jokio ano patriarko svyravimo sakytuoju tikėjimo klausimu. Apie Aleksandrą jis pakartotinai skelbia visoje Ariaus byloje, kad tai buvęs „prigimtas evangeliškųjų dogmatų kovotojas pirmoje eilėje“ (Alexandros, ho gennaios tōn evaggelikōn dogmáton... prómachos), „apaštališkųjų dogmatų gynėjas“ (tōn ap. dogm. synégoros). Bažnyčioje kilusi audra tik Ariaus kalte, kai šis ryžosi „atvirai pasipriešinti apaštališkam Aleksandro mokinimui“ (té gàr apostolike Alexandrou didaskalía profanōs antiteínein). Šisai (Aleksandras), sekdamas dieviškuosius sakymus (Šventąjį Raštą), sakė Sūnų esant to paties vertingumo kaip ir Tėvas (homótimon élege toũ Patròs ton Huiòn) ir turint tą pačią substanciją su gimdytoju Dievu (Tėvu): kai tèn autèn ousían échein to gegennēkoti Theo. O Arius atvirai puldamas tiesą, (Sūnų) vadino sutvėrimu ir kūriniu... Ir nesiliovė tokius dalykus skelbti ne tik bažnyčioje, bet ir už bažnyčios visokiose sueigose ir susirinkimuose; net vaikščiodamas iš namų į namus, pavergdavo ką tik galėdamas. Taigi Aleksandras, apaštališkųjų dogmatų gynėjas, pirma bandė jį kitaip įtikinti įspėjimais ir patarimais. Bet kai matė (jį galutinai) šėlstant ir atvirai skelbiant netikėlių dalyką (ten asébeian), išmetė iš kunigų sąrašo“[3]).

Sokratis, bendrai imant daug kritiškesnis kaip Epifanius, Rufinas bei Sozomenas[4]), vėl ničnieko neturi pasakyti apie tariamąjį Aleksandrijos patriarko svyravimą kalbamuoju klausimu. Atvirkščiai, nusakydamas pirmąjį Ariaus viešą išsišokimą, Sokratis įsakmiai pažymi, kaip to patriarko tenykščių kunigų ir šiaip klero susirinkime skelbtieji primygtini pamokinimai apie švenčiausią Asmenų Trejybę ir Joje (dieviškos prigimties) vienumą buvę griežtai priešingi Ariaus nuomonei,—tiek priešingi, jog šisai pamanęs, būsią Aleksandras peršąs sabelianizmą; todel Arius šokęs aršiai oponuoti

---

[1]) Epiphan., Haer. 68. n. 4, taip pat haer. 69, n. 1 ir 3. Ypač reikšmingą laikau šią paskutinę vietą (Migne 42, 208): Ariui kurį laiką vykę slapta nuo Aleksandro (agnooũntos tou makariou Alexandrou) skleisti savo herezijos nuodus ir suvylioti net dvasiškių būrį ir viena kitą pačių vyskupų. Tik tada buvęs įteiktas skundas Aleksandrui (Epifanius tiki, tokį skundą įteikus Meletijų, žinomą Tebaidos vyskupą—schizmatiką). Gavęs skundą, „jog Arius atpuolė nuo tiesos ir jog daug žmonių sutepė ir sužudė, nukreipęs nuo tikrojo tikėjimo juo patikėjusius.—vyskupas (Aleks.), liepęs pašaukti Arių, klausinėjo del tų suspiegusių ausyse žodžių (peri tōn enechethenton), ar ištikrųjų taip yra. Tasai nedvejodamas ir nesidrovėdamas tučtuojau įžuliai išbliovė visą savo gėdą, kaip parodo jo laiškai ir įvykęs paskui jo tardymas (he kat' auton genoméne tóte exétasis). Todel Aleksandras, sušaukęs kunigus ir keletą pasitaikiusių vyskupų, sudaro jam tardymą ir teisмą (anetasin toutou poieĩtai kai anákrisin). Kadangi (Arius) nebepaklausė tiesos, išmeta jį iš Bažnyčios ir ištremia iš miesto“. — Pirmoje šio pranešimo puslėje įterptoji pasaka apie Meletiaus žygį yra čion patekusi iš suklastotos Meletiaus bylos (žiūr. Dionysos Petavianus pastabą Migne leidinyje, tom. cit., apačioje 188 skiltyje) Bet tai negriauna fakto, kad Epifanius buvo apsipažinęs su Ariaus tardymo aktais.

[2]) Rufinus, H. E. l. I, c. 1 (Migne, PL 21, 467).

[3]) Teodoretas, Eccl. Hist. l. 1, c. 1 (Migne, PG 82, 885).

[4]) Įsidėmėtina, kaip Sokratis kritiškai vertina Rufino Bažnyčios Istoriją ir savo paties Istorijos I bei II knygų pirmąjį leidimą: Hist. Eccl. II, c. 1 (prooemium): Migne, P.G. 67, 183 seqq. Ir kitais atvejais jis stengiasi kritiškai įvertinti savo šaltinius ir rodo sveiko atsargumo, kai reikia panaudoti kokį tendencingą senesnį raštą, kaip antai Sabino. Žiūr. Bardenhewer, IV, 139.

savo viršininko pasakymams ir viešai ėmęs dėstyti savas pažiūras [1]). Iš to prasidėjęs didysai gaisras, rijusis tiek kraštų ir miestų [2]).

Turiu dar pabrėžti, jog ne tik katalikų (arba, kaip kas pasakytų, homoousiastų) pusės liudijimai, be Sozomeno, ničnieko nežino apie šio skelbiamąjį Aleksandro dvejojimą: ir kitoniškos išlikusios versmės to dalyko neprileidžia. Apie eusebių Cezarietį ir apie jo paduotąjį „laišką Aleksandrui ir Ariui", kas ten bebūtų jo autorius, tatai jau esu anksčiau pasakęs. Lieka dar atsižiūrėti į laiškus paties Ariaus ir Eusebiaus Nikomediečio, o taip pat į nuotrupas laiškų vieno-kito jų šalininko anomis dienomis. Arius, jau galutinai susikirtęs su savo metropolitu ir jo baudžiamas, rašo Nikomediečiui, laukdamas šio paramos ir užtarimo. Hereziarkas stengiasi, kaip įmanydamas, pateisinti savo doktriną ir palengvinti Nikomedijos galiūnui laukiamos sau iš šio globos žygius. Kaip būtų buvę patogu Ariui nurodyti, jog patsai Aleksandras kartais buvo linkęs pritarti jo doktrinai! Betgi šiuo reikalu Arius gali nurodyti vien nepermaldomą prieš save patriarko nusistatymą kaip tik del nesutikimo savojo moksio su viešuoju patriarko mokinimu: „Man pasirodė reikalinga, rašo Arius, priminti tavo meilei, kaip smarkiai vyskupas (Aleksandras) mus puola ir persekioja ir visas galybes sukelia prieš mus... lyg kokius bedievius, delto kad nesutinkame su juo viešai skelbiančiu: Visad Dievas, visad Sūnus", ir t. t [3]). Ir baigdamas tą savo laišką, Arius pakartoja: „Taigi, mes persekiojami už tai, kad pasakėme: Turi pradžią Sūnus, o Dievas yra bepradis. Delto mus persekioja, kad dar esame pasakę: yra (Sūnus) iš nesamų daiktų" [4]).

Pirmu pažiūrėjimu daug keblesnis yra dalykas su antruoju Ariaus laišku, kurį jis su savo vienminčiais yra pasiuntęs pačiam patriarkui Aleksandrui. Tas laiškas yra tam tikras Ariaus ir jo pirmųjų pasekėjų tikėjimo išpažinimas [5]), berods,kiek galint sušvelnintas. Jame hereziarkas net tris sykius kartoja taip pat mokinus ir patį patriarką: „Mūsų iš prosenėlių tikėjimas, kurį ir iš Tavęs išmokome, palaimintasai papa, yra šis [6])... Kaip ir Tu pats, palaimintasai papa, viešai bažnyčioje ir posėdyje (ἐν συνεδρίῳ)

[1]) Štai Sokračio relacija žodis žodin: „Kitados, esant drauge jo pavaldiniams kunigams ir kitiems dvasininkams, (Aleksandras) lyg kiek pasigirdamas darė teologiškus išvedžiojimus (filotimóteron.. etheológei) apie Šventąją Trejybę, giliau nusakydamas Trejybėje esant vienybę (en Triadi monáda einai filosofon). Ogi Arius, kažkoks kunigas iš esamųjų jo valdžioje,—vyras, kuriam netrūko dialektikos meno,—manydamas, būsią vyskupas įveda Sobelliaus Libiečio dogmą, mėgdamas ginčą (ek filoneikias) nukrypo į (diametraliniai) priešingą Libiečiui nuomonę, ir, kaip rodėsi, per aitriai pasipriešino tam, ką buvo pasakęs vyskupas (gorgos hupapentese pros ta para tou episkopou lechthenta); ir sakė (Arius): Jei Tėvas pagimdė Sūnų, pagimdytasis turi buvimo pradžią, ir t. t.". Socrates, H. E. I, 5 (col. 41). — Žiunt patriarko tikėjimą ir manymą iš jo paties laiškų, sakytąjį en Triadi monada negalima kitaip suprasti kaip tik: „Dieviškųjų asmenų Trejybeje Dievo prigimties vienybę".

[2]) „Tokius dalykus išvadžiodamas nauju nusakymu, (Arius) daugelį sukurstė į tą klausimą. Ir staiga iš mažos kibirkštiės kilsta didis gaisras..." Ibidem,, cap. 6 (ta pati skiltis).

[3]) Arii epist. ad Eusebium Nicomed., apud Theodoret., Eccl. Hist. l. I, c. 4; P.G. 82, 909 seq. et apud Epiphan., Haer. 69, n. 6.

[4]) Ibidem.

[5]) ir [6]) Tai parodo jau pirmieji laiško žodžiai: Hepistis hemon. Epiphan, Haer. 69, n. 7.

daug sykių tuos, kurie tokius dalykus tvirtino, esi sudraudęs [1])... Kaip išmokome nuo tavęs, skelbusio viešai bažnyčioje" [2])... — Ką manyti apie šiuos Ariaus pareiškimus? Arčiau įsižiūrėję į visą kontekstą suprasime autorių norint gudrauti. Pirmuoju ir antruoju atveju artimiausis kontekstas yra nekaltas, o jau paskui priplakami klaidingi dalykai. Taip šit: „Mūsų tikėjimas... iš Tavęs... yra: Išpažystame vieną Dievą, vieną negimusįjį, vieną amžinąjį, vieną neturintį pradžios, vieną tikrąjį, vieną nemirštamąjį ir t. t.". Visa tat galima katalikiškai galvoti apie dievybę absoliuto atžvilgiu [3]); tik po ilgos eilės tokių tvirtinimų Arius tarsi nejučiomis viską pakreipia į asmeninės relacijos prasmę—į Dievo Tėvo santykį su Sūnumi. — Antruoju atveju: „(Sakome Sūnų) esant ne tuo būdu, tarsi pirma jau būtų buvęs o paskui pagimdytas arba iš naujo padarytas sūnumi". Kitaip manančius, be abejo, Aleksandras turėjo sudrausti; tokią klaidą atmetant patriarkas galėjo sutikti su Ariu; ale tai draustinai klaidai priešingoji nuomonė—nėra specifiškai arioniška, ji yra krikščioniška ir tiek. Naujame, artimiausiame sakinyje pradėjęs dėstyti savo specifinius manymus (Sūnų esant sutvertą Dievo panorėjimu) Arius nebedrįsta rišti jų su Aleksandro pamokymais.— Blogiau atrodo dalykas trečiuoju atveju, kur skaitome: „(Dievas Tėvas) yra pirm Sūnaus (πρὸ τοῦ υἱοῦ [4]), kaip tat ir nuo tavęs išmokome", ir t. t... Kas čia norėta pasakyti? Galimas daiktas, Arius čia bus savaip supratęs ir išreiškęs nugirstąjį Aleksandro pamokyme tradicinį katalikišką posakį, jog Dievas Tėvas yra Sūnaus ἀρχή (principium), kuris terminas kaip tik privadžiojamas artimiausiame gretimame sakinyje. Visi nusimanantieji katalikų teologijos žino, jog dieviškųjų Trejybės asmenų santykiuose sąvoka principium (arche) nereiškia laiko pirmybės nei jokio laikinumo ir yra ypatinga viršlaikinio savytarpio santykiavimo sąvoka [5]). Jeigu dalykas rodytųsi dar įtartinas ar abejotinas, tad liktų mums paklausti klausimas: ar galima labiau pasitikėti Ariu, atpasakojančiu neva nugirstus Aleksandro žodžius, ar verčiau pasitikėti paties Aleksandro raštu tuo pačiu klausimu? Abiejose savo enciklikose patriarkas paliečia šį punktą ir nėkatroje nė iš tolo neprileidžia minties, kurią jam Arius norėtų pakišti. Enciklikoje henòs somatos patriarkas, tarp ko kito, nurodo, kas išeitų prileidus, jog Dievas (Tėvas) bent momentą yra buvęs be Sūnaus, taigi—pirm Sūnaus: „Tai yra lygiai tas pat, kaip sakyti, Dievą kada nors buvus be proto ir be išminties (álogon kai ásofón pote ton Theón)", kadangi Sūnus yra Dievo Logos ir Išmintis [6]). Antrame aplinkraštyje patriarkas dar rūpestingiau pabrėžia negalimumą laikinės Tėvuje prieš Sūnų pirmybės. „Reikia kad Tėvas visad būtų Tėvas; ogi (taip) yra Tėvas, kai visad drauge yra Sūnus, pagal kurį vadinasi Tėvas; delto kad visad su Juomi yra Sūnus,

[6]) ir [1]) ten pat.

[2]) Haer. 69, n. 8.

[3]) Prisiminkime visatinojo Laterano IV sinodo pamokymą: „Una quaedam summa res est... videlicet substantia, essentia seu natura divina: quae sola est universorum principium, praeter quod aliud inveniri non potest: et illa res non est generans, neque genita, etc." Cap. damnamus, Denzinger—Bannwart [12], n. 432.

[4]) Čia prisilaikome teksto, kaip jį cituoja Atanazas (P. G., 26, 708). Epifanius yra skaitęs „pirm Kristaus" (pro tou Xristou).

[5]) Žiūr. Soter, 1924 m., 172 p.

[6]) Epist. cit, num. 4 (P. G.—18, 576).

visad tobūlas yra Tėvas... Sakant, jog garbės atšvaitos (kada nors) nesama, podraug pašalinama ir pirminė šviesa, kurios yra atšvaita", ir t. t. [1]). Turint tuos autentingus Aleksandro minties ir tikėjimo pareiškimus, kaip bejvertinsime sakytąsias Ariaus pretenzijas, būsią patriarko mintijimai atatikę jo, Ariaus, manymams apie Tėvo pirmybę? Gal čia yra pavyzdėlis tos praktikos, kuria patriarkas kaltina Arių ir jo bendraminčius: jie lyg kokie komedijantai, esą pratę apsimesti apgaulės tikslais, taip pat sustatinėti laiškus su žymia melagysčių priemaiša, galinčius apdumti akis neatsargiesiems [2]). Švelniausiai išsitariant, trečiąją Ariaus Aleksandrui insinuaciją reikėtų pavadinti nesusipratimu.

Kalbamuoju klausimu ne be reikšmės yra Ariaus užtarėjo Eusebiaus Nikomediečio išlikęs laiškas. Norėdamas pagelbėti išvytajam Ariui, jisai rašo Tyro vyskupui Paulinui [3]), ragindamas šį raštu kreiptis į Aleksandrą ir jį perkalbėti. Kad Paulinui palengvintų dalyką, Nikomedietis sužymi pageidaujamo laiško medžiagą, tariant, galimus argumentus Ariaus doktrinai paremti. Bet tų argumentų eilėje nėra nieko apie tariamąjį nesenai buvusį paties Aleksandro dvejojimą Ariaus sukeltais klausimais. Jei toks dvejojimas būtų buvęs, koks puikus būtų čia argumentum ad hominem! Toks apsukrus politikantas, kaip Eusebius Nikomedietis, nebūtų pražiopsojęs tos rūšies argumento. Tuo tarpu iš viso laiško aišku viena: Aleksandras yra priešingas specifiškai arioniškoms tezėms (Sūnų esant ne iš Tėvo substancijos ir pan.): delto reikią jį, argumentuojant, „sugėdinti" (ἐντρέψειας αυτόν) [4]).

Patriarko nusistatymas del arioniškųjų tezių yra paliestas dar trijose kitų anuo laiku arionų laiškų ištraukose, paduodamose Atanazo vei kale De synodis, 17. Visur aiškėja tas pat: jokios dvejojimo žymės, vien nepakrutinamas priešingumas arionams. Taigi, Nazarbo vyskupas (taip pat Atanazasvardu) rašo Aleksandrui: „Kam peiki arionus, kai jie sako, jog Sūnus yra sutvėrimas, padarytas iš nesamų daiktų?"—ir mėgina fantastiškai argumentuoti Evangelijos žodžiais apie vieną iš šimto avių [5]) Vėl kitas, Georgius (paskiau Laodikeos vyskupas) rašo patriarkui: „Nepeik arionų, kai sako: „Kadaise sūnaus nebuvo",—ir mėgina įtikinti jį Amoso sūnauslzaijo (atsiradusio paskiau negu tėvas) pavyzdžiu (!) [6]). O patiems arionams Georgius rašo taip: „Ko jūs kimbate į Aleksandrą papą, sakantį: Iš Tėvo yra Sūnus? Ir jūs patys nebijokite sakyti Sūnų esant iš Dievo",—nes, girdi, sakytina Sūnų esant iš Dievo, kaip visa—kaip visi sutvėrimai—esą iš Dievo [7]). — Taigi ir šituose dokumentėliuose niekas nemano argumentuoti tariamuoju pirminiu patriarko dvejojimu.

Išlikusios Fotiaus atpasakojime Filostorgiaus istorijos nuotrupos taip pat neverčia mintyti apie kokius nors Aleksandro svyravimus. Jei čia verta kas pažymėti, tai nebent to aršaus eunomiono insinuaciją, būk tada,

---

[1]) Epist. ad Alexandrum Constantinop., n. 7.
[2]) Ibid., n. 1.
[3]) Eusebii Nicomediensis epist. ad Paulinum, apud Theodoretum, Eccl. hist. I. 5 (P. G. 82, 913–916).
[4]) Laiško užbaigoje (loc. cit., col. 916).
[5]) [4]) ir [7]) Athanas., De synodis, n. 17—(P. G. 26, col. 712—714).

aname Aleksandro ir Ariaus nesutikime (diaforá), buvęs išrastas konsubstancialumo skelbimas [1]).

Kaip paties Aleksandro tariamojo dvejojimo dalykę, taip ir kitose Sozomeno paduotose insinuacijose šisai rašytojas randasi vienumoje, kitų senųjų istorikų nepritartas, senesniųjų suminėtųjų versmių neremiamas. Aukščiau esame pažymėję Sozomeno pasakojimą, būsią, vos gimus arioniškam ginčui, nebekalbant apie žemesnįjį klerą, daug vyskupų patiės Aleksandro pašonėje—taigi A'gipte—pritarę Ariaus manymui (ἤδη δὲ πολλοὶ τῶν ἀμφ' αὐτὸν, τῶν ἐπισκόπων καὶ τοῦ κλήρου, λέγειν ὀρθῶς τὸν Ἄρειον ἐνόμιζον [2]). Jei tai būtų tiesa, čia būtų blogesnis dalykas neg tariamasis patriarko svyravimas. Vyskupai, ypač imami kolektyviai, Bažnyčioje visad buvo laikomi autentingaisiais krikščionių tikėjimo tradicijos nešiotojais. Jeigu jų žymus skaičius tokioje įžymioje, kaip Aleksandrijos, Bažnyčioje nuo pat pradžios laisvai, ne del kokios pašalinės prievartos, būtų pasirodęs besolidarizuojąs su Ariaus tvirtinimais, tai galėtų sukelti abejojimą, ar priešingoji, t. y. katalikiškoji tradicija tikrai buvo tvirta bei gryna. Galime tuojau konstatuoti, kad nevienas senųjų liudijimų—išskyrus vieną miglotą Epifaniaus posakį—nepalaiko Sozomeno pasakojimo šiame punkte. Iš patriarko Aleksandro enciklikos žinome kiek tada Aleksandrijos patriarkate (Aigipte ir abiejose Libijose) būta vyskupų ir kiek jų pritarė Ariui: į Aleksandrijos sinodą kilstančio arionizmo klausimu (320 ar 321 metais) „susirinkę Aigipto ir Libijų vyskupų arti šimto“ [3]), o su Ariu susidėję ir tuo būdu apostatais tapę tiktai du, būtent Sekundas ir Teonas [4]). Keletą metų paskui tą pat pilnai patvirtina Nikeos sinodo raštas Aleksandrijos Bažnyčiai ir visiems Aigipto, Libijos ir Pentapolio tikintiesiems. Ir čia skaitome, jog iš viso šiose provincijose vyskupų būrio Ariaus herezija suviliojusi tik du: „pražudė Marmarikos Teoną ir Ptolemaidos Sekundą“ [5]). Taip pat Teodoretas aigiptiečių arionų vyskupų žino tik tuodu iki Nikeos sinodo imtinai [6]). Nedaugiau tenurodo ir arionizmo apologetas Filostorgius [7]). Neprošalį bus pastebėti, jog ir pats Arius pirmoje krizės stadijoje rašydamas Nikomedijos Eusebiui žinomą laišką ir stengdamasis išpūsti skaičių pritariančių sau vyskupų, nukreipia akis į „Rytų“, t. y. Azijos vysku-

[1]) Philostorgii Eccl. hist. lib. I, fragm. 4 (Migne, P. G. 65, 464).
[2]) Sozomeni Eccl. hist. I, 15 (P. G. 67, 905).
[3]) Epist. Henos sómatos, 4 (Migne, 18, 573).
[4]) Ibidem, num. 3.
[5]) Synodica epistola Conc. Nicaeni „Τὲ hagia, ktl“: apud Socrat. H. E. I, 9 (Migne 67, 77) et apud Theodoret: E. H. I, 8 (Migne, 82, 928). — Neabejotinai tą patį vyskupą Sekundą, drauge su Ariu pasmerktąjį, šv. Atanazas vadina Sekundu Pentapoliečiu (Pentapoliten): Epist. ad episc. Aeg. et Libyae, n. 19 (Migne, 25, 584). Kitur, būtent, Hist. arian., n. 71 (id., col. 777) jis tą patį vyskupą nurodo šiais žodžiais: „O Aukštojoje Libijoje—Sekundas“. Mat Ptolemaidos miestas buvo Pentapolio provincijoje, kuri reiškė įžymiausią Aukštosios Libijos dalį. Šv. Atanazas žino būrelį kunigų ir diakonų, „kurie nuo pradžios su Ariu buvo išvyti už herezijà“, žino ir jų vardus (Hist. arian., loc. cit.; palyg. Epist. ad episc. Aeg. etc., ut supra), bet nežino jokio tokių vyskupų būrio. Šv. Atanazas iš žinomos mums vyskupų poros minėja tik Sekundą, apie Teoną visai nekalba, tur būt, del to, kad tų raštų sustatymo laikais (356—358 m.) Sekundas dar gyveno ir veikė, o Teonas buvo miręs ir jo vardas arionizmo eigai nieko neb'reiškė.
[6]) Theodoreti E. H., I, cap. 6 et 7 (Migne 82, col. 920 et 925).
[7]) Philostorgii l. II, fragm. 7 (Migne 65, 464 sq.).

pus (πάντες οἱ κατὰ τὴν ἀνατολήν [1]), bet visai nebando pasigirti aigiptiečių vyskupų pritarimu.

Vienas tik Epifanius, rodytūsi, šiek tiek išsiskiria kitų senųjų liudytojų tarpe ir tartum palaiko Sozomeną rūpimuoju mums punktu. Paminėjęs gandą, jog Arius greitu laiku suvylioję 7 kunigus ir 12 diakonų, jis tęsia taip: „Ariaus herezijos nuodai tuojau pasiekė net vyskupus, nes pritraukė Pentapolio Sekundą ir k i t u s (καὶ ἄλλους)“ [2]. Turime pažymėti, kad Epifanius šitame, taip sakant, statistikos dalykėlyje nesijaučia esąs tikras. Sakytąjį kunigų ir diakonų skaičių jis paduoda ne iš dokumentų, bet iš g a n d ų: ἔγει λόγος (fama fert), sako jis tenai. O suklaidintuosius vyskupus paminėdamas jis yra visai miglotas; jis temoka nurodyti tik vieną vardą, ir, kas itin svarbu, jis nesako „ir d a u g kitų“, pasitenkindamas neaiškiu posakiu καὶ ἄλλους. Savaime toks posakis galėtų reikšti ir didoką skaičių, ir visai mažą. Atmindami, kad senesnieji už Epifanių liudytojai nežino daugiau kaip dvejetą suklaidintų aigiptiečių vyskupų priešnikeiškoje arionizmo fazėje, mes galime pritarti Dionyzui Petaviui, kai jis šią Epifaniaus vietą šiaip verčia: „Secundum Pentapolitanum episcopum c u m a l i i s n o n n u l l i s in partes suas pertraxit“ [3]. Gal dar tikslesnis tos vietos inte pretavimas bus lietuviškai pasakius „v i e n ą - k i t ą“, kaip mes esame pada ę aukščiau[4]. Tatai ypač tinka prileidus, jog Epifanius čia turėjo galvoje greta Sekundo ir Teono, dar Pistą, kurį jis, privadžiodamas Ariaus Aleksandrui laiško parašus, klaidingai mena tapus vyskupu jau to meto Aleksandrijos arionų bažnyčioje [5].

Jei kas Epifaniaus posakyje būtinai matytų didelesnio skaičiaus ideją, tuokart, norint išaiškinti šio istoriko koliziją su visais kitais senesniais liudytojais, prisieitų prileisti Epifanių čia padarius anachroni mą, tariant, suplakus į vieną ar supainiojus pirmesnius ir paskesnius įvykius.

---

[1]) A r i i epistola Eusebio Nicom., apud E p i p h a n., haer. 69, 6 (M i g n e, P.G. 42, 212).

[2]) E p i p h a n i u s, haer. 69,3 (M i g n e loc cit., col, 208).

[3]) M i g n e, loc. cit., col. 207.

[4]) Žiūrėk šios studijos 37 p., 1. past.

[5]) E p i f a n i u s Haer. 69, n. 8 (M i g n e P. G. 42, 216) sakytojo laiško gale paduoda greta Ariaus parašus dar kitų 5 kunigų, 6 diakonų ir 3 vyskupų šitaip: „...e p i s k o p o i, S e k o u n d o s P e n t a p o l e o s, T h e o n a s L i b u s, P i s t o s, h o n k a t e s t é s a n e i s A l e x a n d r e i a n h o i A r e i a n o i. — Apie šį Pistą mes girdime dar šituose dokumentuose: Aleksandro Aleksandrijos ir Mareotės dvasiškijai prakalboje, vadinamoje „Depositio Arii et sociorum“ (M i g n e P. G. 18, 581), Atanazo „Epistola encyclica ad omnes episcopos“, 6 (M i g n e, 25, 236) ir papos Juliaus „Epistola Danio, Flaccillo etc“. (arioniško Antiochijos sinodo vyskupams,—Atanazo Apologijoje Contra Arianos, 24: M i g n e, 25, 288). Pirmasis dokumentas (t. y. „Depositio“) yra vėlybesnis už abi Aleksandro enciklikas (dar napaduodančias Pisto atsimetėlių sąrašuose), betgi ankstybesnis už Nikeos sinodą (kurio dar visai nesuponuoja). Šitame dokumente naujai deponuotasis Pistas figuruoja kaipo Mareotės k u n i g a s. Juliaus gromatoje, rašytoje 340 ar 341 metais, Pistas atrodo lyg Aleksandrijos arionų vyskupas, tokiu tapęs iš Sekundo rankų po to, kai šis jau buvęs ekskomunikuotas Nikeos sinode. Atanazo enciklikoje, rašytoje 339 ar 340 metais, įsakmiau pažymėta tą pseudo-vyskupą Pistą buvus įgrūstą Aleksandrijon nesenai, kai Eusebius Nikomedietis buvo jau ypač galingas ir įtakingas, o pats Atanazas buvo ką tik grįžęs iš savo ištrėmimo Trevirnosna (Gallijoje), žodžiu Konstanciaus II viešpatavimo pradžioje. (Apie kalbamąjį Pistą palyg. B a t i f f o l, Paix Const., 407 seq.) ir Dict. théol. (V a c a n t), I, 1807 sq. — Taigi, Epifaniui šiame dalyke yra pasitaikęs tikriausis anachronizmas.

Epifaniaus arionizmo eigos nusakyme, iš tiesų, anachronizmų yra nemaža, ir tai stambių [1]).

Vienu žodžiu, nėra jokio rimto pagrindo patikėti Sozomeno paduodamai insinuacijai kai del didelio skaičiaus arionizuojančių vyskupų Aigipte arioniško gyčio pradžioje, nei visame priešnikeiškame laikotarpyje, t. y. kada vyskupai šiame tikėjimo punkte dar nebuvo imperijos galiūnų terorizuojami.

Lieka dar įvertint paskutinioji Sozomeno perleistoji insinuacija, būsią Ariaus ir jo sėbrų pačioje Aleksandrijoje pasmerkimas ir iš Bažnyčios išmetimas buvęs nevisai kanoniškas ir dargi gana arbitralus vyskupo Aleksandro žygis, tarsi kokio susierzinimo, nekantrumo ir pasikarščiavimo padaras. Vienu žodžiu—arionai pačioje pradžoje neva buvę „nuskriausti“ ir nuo Bažnyčios atskirti „be teismo“: ἠδικημένους... ἀκρίτως.

Tuo tarpu iš paties Aleksandro oficialių aktų patiriame jį visa, kas tik buvo galima, padarius, kad Arius ir šio pasekėjai atsipeikėtų, suprastų savą klaidą ir neįkristų į anatemos bedugnę. Patriarkas savo aplinkraštyje pareiškia: pats žodžiu juos įtikinėjęs ir nesykį sugėdinęs išaiškindamas Šventraščio atatinkamas vietas; tik, deja, viskas nuėjo niekais, nes tie „chameleonai“ vėl pasukę atgal į herezіją [2]). Kitas dokumentas, vadinamas Depositio Arii et sociorum, paduoda Aleksandro prakalbą sušauktajai Aleksandrijos ir Mareotės dvasiškijai, iš kur patiriame, jog anksčiau neg įvyko Ariaus pasmerkimas, patriarkas drauge su savo dvasiškiais kreipęsis į Ariaus būrelį raštu, raginančiu suklydėlius atsižadėti ἀσέβειαν ir ir nusilenkti katalikiškam tikėjimui [3]). Vėl pats Sozomenas pasakoja, jog Aleksandras Ariaus mokslo dalyke pakartotinai šaukęs savo dvasiškių konferencijas, kur ir pats Arius galėtų išsitarti ir pasiaiškinti [4]). Tad apie Aleksandro arbitralumą Ariaus dalyke nė kalbos negali būti. Taip pat nepagrįstas yra pasakymas, būsią pirmieji arionai iš Aleksandrijos bažnyčios buvę įašalinti neteisėtai, neišnagrinėjus jų bylos atatinkamoje instancijoje. Turime gana žinių, kad šis dalykas buvo išspręstas tokioje neabejotinai kompetentingoje instancijoje, kaip viso Aleksandrijos patriarchato vyskupų sinodas, ir jog tokiame sinode Arius su savo pasekėjais buvo nuteistas sutartinu bendru vyskupų sprendimu. Apie tą sinodą ir jo sprendimą praneša patriarkas Aleksandras savo aplinkraštyje visam katalikų Bažnyčios episkopatui. Įvardijęs naujuosius „apostatus“, Arių su jo artimaisiais pa-

[1]) Pavyzdžiui, arionų su meletionais Aigipte susiblokavimą Epifanius (haer. 68, 5) deda dar Aleksandro vyskupavimo laikais, o faktinai tas susidėjimas įvyko keletą metų po Aleksandro mirties, Eusebiui Nikomediečiui atgavus Konstantino malonę (Athanas., Apol. c. Arianos, 59; Batiffol, Paix Constant., 374). Arba vėl Ariaus mirtis Epifaniaus nusakymu išpuola dar prieš Nikeos sinodą (Haer. 69, 9—10), o faktinai, kaip visiems žinoma, Arius yra miręs tik 336 m. Jo stambų anachronizmą liečiąnti pirmąjį arionų Aleksandrijoje vyskupą Pistą nurodėme čia pat aukščiau padėtoje pastaboje.

[2]) Alexandri epist. henos sōmatos, num. 6. — Žiūrėk aukščiau, 36 p., 2 past.

[3]) „Licet jam subscripseritis litteris meis ad Arium suosque missis, quibus hortabar illos, ut abnegata impietate, sanae et catholicae fidei obtemperarent, etc. Depositio Arii, Migne P. G. 18, 582. Del paduotojo ten pat graikiškojo teksto praeities žiūr. Bardenhewer, op. cit., III t., 38 p. su nurodymais 2 past.

[4]) Sozomeni Hist. Eccl I, 15. Palyg. aukščiau, 35 p.

sekėjais ir nurodęs jų klaidžiatikystės turinį, patriarkas praneša: „Taip besakančius arionus ir delto nesigėdinčius, juos ir jų pasekėjus, mes drauge su Aigipto ir Libijų vyskupais, kurių buvo arti šimto, susirinkę—anatematizavome“ [1]). Iš aukščiau suminėtos „Depositio Arii“ [2]) regime, jog tas jau išsiuntinėtas aplinkraštis buvo oficialiai notifikuotas visiems Aleksandrijos ir Mareotės kunigams ir diakonams. Iš Gelasiaus Kizikiečio sužinome, jog šitie dvasiškiai savo parašais pareiškė pritarimą išsiuntinėtojo aplinkraščio turiniui: tų parašų skaitome daugiau kaip pusę šimto [3]).

Jogei Arius su pirmais savo pasekėjais buvo nuo Bažnyčios atskirtas ne be viešo teisimo—ir tai ne vien asmeniniu patriarko sprendimu—galime susekti dar iš kito oficialaus aplinkraščio to paties patriarko. Ten vėl pakartotinai pažymėta, kad pirmieji buvo iš Bažnyčios pašalinti παμψηφεί, arba visų communibus suffragiis [4]), kad juos anatematizavusi brolija [5]). Berods, galima ginčytis, ar šitais posakiais nurodomas tas pats, kitoje enciklikoje įvardytasis visos provincijos vyskupų sinodas, ar kitas į jį panašus, ar tik vienos metropolijos, t. y. pačios Aleksandrijos dvasiškių susirinkimas ir sprendimas. Vis vien šisai Aleksandro pranešimas neprileidžia minties, kuri pakišama Sezomeno apsakyme—neleidžia mums manyti dalyką įvykus ἀκρίτως, arba indicta causa.

Aleksandro aplinkraščių davinius šitame punkte pilnai paremia Epifanius. Apie šio pranešimus negalima pasakyti, kad jie būtų paremti vien tais Aleksandro laiškais: Epifanius paduoda tokių detalių, kurių nerandame aleksandriečio enciklikose. Priegtam, kaip mes aukščiau jau esame pažymėję, Epifanius nurodo Ariaus tardymo aktus (exétasin) [6]). Šis istorikas dvejais atvejais nusako, kuriuo būdu Arius su savaisiais buvęs pasmerktas. Pirmoje vietoje [7]) skaitome, jog Aleksandras, gavęs žinių apie Ariaus klaidžiojimą, negaišuodamas sukvietęs vyskupus ir sinodą, ir įvertindamas tai, kas liečia tikėjimą, klausinėja ir reikalauja Arių atsakyti del šio pasitvertos pragaištingo manymo [8]); o Ariui neatsisakant nuo savo ma-

[1]) Šis itin svarbus posmas graikiškame tekste skamba taip: Tauta legontas tous peri Areion, kai epitoutois anaischuntountas, autous te kai tous sunakolouthésantas autois, hémeis men meta tôn kat' Aigupton kai tas Libuas episkopôn eggus hekaton ontôn, sunelthontes anathematisamen. Alexandrini epistolaHenos sómatos, 4. — Palyg. ten pat num. 2 ir 3.

[2]) Migne, P. G., t. 18, col. 581.

[3]) Žiūrėk iš Gelasiaus Kizikiečio Bažn. Istorijos (seniau vadintos Hist. Concilii Nicaeni) II kn. 3 skyriaus paduotą pasirašiusiųjų sąrašą Migne 18, 577—581.

[4]) ...pampsefei tês proskunousês Christou tên theotêta autous Ekklésias exélasamen. S. Alexandri Epist. ad Alexandrum Constantinopolitanum, 2. (Cituoju pagal Theodoret. Eccl. Historiae l. I, cap. 3; Migne, 82, 889; Migne 18, 549 šito posmo tekstas atrodo kiek sudrumstas).

[5]) Tuotous oun anathematisthentas apotés adelfotétos, médeis humôn dechesthô, ktl. Idem, num. 13.

[6]) Epiphan, Haer. 69, n. 3. Žiūrėk šios studijos 37 pusl. 1 past.

[7]) Haer. 68, n. 4.

[8]) Epeioun eférase ton Areion spoudaiôs Alexandros, sugkalesas episkopus kai sunodon, edzétei axión peri pisteos, kai apaitôn ton Areion peri tês en autô egkissétheisês lumés tés kakodoxias. (Loc. cit.).

nymų, patriarkas jį išmeta iš Bažnyčios [1]). Kitoje vietoje [2]) panašus vaizdas, nors gal ne visai tas pats: gavęs skundą liečiantį Ariaus suklydimą, patriarkas pasišaukia suklydėlį ir jį apklausinėja, o kai Arius ir toliau įžuliai laikosi savo, Aleksandras sušaukia kunigus ir keletą vyskupų, sudaro tardymą ir teismą (ἀνέτασιν τούτου ποιεῖται καὶ ἀνάκρισιν) ir nebenusileidžiantį Arių pašalina iš Bažnyčios ir iš miesto.

Taip tatai negali būti jokios abejonės, jog Ariaus dalyke, neskaitant mažesnių patriarko Aleksandro sušauktųjų konferencijų ir posėdžių, buvo įvykęs dar specialus Aigipto vyskupų sinodas, kuriame Arius su pirmaisiais savo pasekėjais formaliai ir iškilmingai buvo pasmerktas. Tai aišku iš Epifaniaus teikiamų žinių, o dar labiau iš antrosios Aleksandro enciklikos (henos sōmatos), kuri gali būti pavadinta epistola synodica [3]). Tokiose apystovose niekaip negalima patikėti Sozemenu, būsią Arius su pirmaisiais sėbrais iš pat pradžios pačioje Aleksandrijoje—buvę „nuskriausti ir išmesti be teismo" (ὡς ἠδικημένους... ἀκρίτως ἐκβεβλημένους).

Sukritikavę ir atmetę tris didžiausias insinuacijas Sozomenui nupasakojant arionizmo gimtuves, turime klausti, iš kurio gi šaltinio jisai bus sėmęs savąsias informacijas? Seeck'as yra paleidęs hipotezę, esą Sozomeno atpasakojimo versmė čia buvęs vyskupo Hosiaus raportas imperatoriui Konstantinui, kai šis 324 metais buvo pasiuntęs tą vyskupą Aleksandrijon gimusiam arioniškam ginčui nutildyti. Šiai hipotezei yra pritaręs G. Schoo žinomoje Sozomeno šaltinių studijoje [4]). Tokią hipotezę turime teisės pavadinti negana apgalvotą ir ištisai nepriimtiną. Iš tiesų, po viso to, kas mūsų čia iškelta ir apsvarstyta, ar dar galima abejoti, kad Sozomenas bus pasekęs šaltiniais einančiais iš grupės žmonių, prijaučiančių Ariaus idėjoms o priešingų Aleksandro ir Nikeos doktrinai? Tai dar daugiau aiškėja, kai įsidėmėsime, jog Sozomeno versmėje, regimai, buvo ignoruojamas ir nutylimas didysai Aigipto sinodas, už tai rūpestingai buvo iškeliama pora kitų sinodų, berods nežymių ir daugiau neg abejotino teisėtumo, bet palaikusių Arius pusę: menu sinodą Bitinijoje, kur susirinkusieji „rašo į visas puses vyskupams, kad bendraučių su arionais kaipo teisingai manančiais (ὡς ὀρθῶς δοξάζουσι)", ir kitą keletos vyskupų susirinkimą Palestinoje, kuriame pritarta Ariaus prašymui, kad su savaisiais kunigais galėtų vėl, kaip seniaus, eiti kunigiškas pareigas Aleksandrijos bažnyčiose ir telkti tenai savuosius žmones [5]). (Abu šiuodu sinodu bus įvykę laikotarpy tarp Aleksandrijos ir Nikeos sinodų).

Visa tai verčia mus manyti, kad Sozomeno informacijų versmė yra buvusi paruošta Ariaus ir arionizmo šalininkų; toji versmė negalėjo būti veikalas žmonių, lojalių Aleksandrui ir jo atstovaujamai katalikų ortodoksijai; ji negali būti darbas šalininkų Nikeos sinodo, kurs pilnai pritarė Aleksandrui. — O apie Hosių žinoma, jį buvus vieną stambiausių šulų Nikeos

---

[1]) Ibidem.

[2]) Haer. 69, n. 3.

[3]) Batiffol taip ją ir vadina: „...le temoignage de ce concile d' Égypte, dont nous avons la synodale rédigée par l' évêque d' Alexandrie". Paix Const., 313 p.

[4]) G. Schoo, Die Quellen des Kirschenhistorikers Sozomenos (Neue Studien zur Geschichte der Theologie u. der Kirche, Stück 11, Berlin, 1911), 110 p.

[5]) Sozomeni, Hist. Eccl. I I, c. 15 (prieš galą).

sinode ir paskui tokiu pasilikus iki mirties. Ko nėra daręs Konstancius II, kad jį atitrauktų nuo „nikeiečių“ ir gautų jo parašą, pritariantį arionizmui! Konstancius turėjo laukti, iki Hosiui sueis 100 metų; tik tada, didžiausius grąsinimus ir prievartą pavartojęs, išgavo imperatorius šimtamečio senelio parašą vienam arionų simboliui (vadinamai antrajai sirmiškei formulei, 357 m.)[1]). Bet ir tai neilgam: Hosius prieš mirdamas (tais pačiais ar 358 m.), Atanazo žodžiais betariant, lyg testamente pareiškė, jog jam buvusi padaryta prievarta, ir dar sykį anatematizavo arioniškąją hereziją[2]), panašiai kaip prieš porą metų buvo jis padaręs žinomame laiške pačiam Konstanciui[3]). Svarbu dar pažymėti, jog pačių arioniškųjų šaltinių liudijimu[4]), toksai Hosiaus antiarioniškumas ir geras su pačiu Aleksandru susipratimas pasireiškęs dar prieš Nikeos sinodą, taigi kaip ir tuo pačiu laiku, kada, einant Seeck'o ir Schoo hipoteze, Hosius būtų tiek nepalankiai nupiešęs Aleksandrą ir jo atstovaujamą ortodoksijos reikalą! Ar bereikia pridėti, kad senovėje bažnytinių autorių istorikai (Hieronimas, Gennadius ir Sevilės Izidorius) ničnieko nežino apie tariamąjį Hosiaus raštą?[5]).

Žodžiu, Sozomeno panaudotoji versmė negali būti priskaitoma nei Hosiui nei kitiems tikratikiams Nikeos šalininkams. Toji versmė neabejotinai turi būti priskaityta Aleksandro ir pačios Nikeos priešininkų liogeriui. Tik tokio plauko žmonės galėjo, kaip tai daroma Sozomeno versmėje[6]), aukštinti Ariaus užtarėjus ir ypatingai Eusebių Nikomedietį, — tą Eusebių, kuris Nikeos sinode buvo tiek pažemintas ir kuris paskui organizavo ir vedė smarkiausią prieš šį sinodą reakciją. Iš Sokračio sužinome arionus nuo pat pradžios pasirūpinus rankioti jiems palankius aktus. Taip, jau pats Arius sudaręs rinkinį palankiųjų sau laiškų, kuriuos jo reikalu buvo susiuntę Aleksandrui Eusebius Nikomedietis ir kiti jo bendraminčiai[7]). Tas dalykas, sako Sokratis, ir nūn įkyriai besireiškiančioms atskaloms — arionų, eunomionų ir tų, kurie turi pavadinimą nuo Makedoniaus — davė

---

[1]) A t h a n a s., Apologia c. Arianos, 89; Apologia de fuga sua, 5; Historia Arianorum, 45. — Dargi pusarionis (homaeousiastas) B a s i l i u s A n k y r i e t i s tuoj po įvykio (būtent 358 m.) pažymi Hosių čia buvus prigautą melabomis pinklėmis; e t h é r a s a n, sako jisai apie Konstanciaus pakalikus šiame atvejyje. Apud E p i p h a n i u m, Haeres. 73, n. 14, (M i g n e P. G. 42. col. 429. Žiūrėk dar D i o n. P e t a v i a u s pastabas loco cit., po 426 skiltimi, ir D i c t. t h é o l. I, 1824.

[2]) A t h a n a s, Hist. Arianorum, n. 45.

[3]) Epistola Hosii ad Constantium imp.: apud Athan, Hist. Arian., 44.

[4]) P h i l o s t o r g i i Eccl. Historiae l. I, fragm 7 (M i g n e P. G. 65, 464).

[5]) Žiūr. B a r d e n h e w e r, Gesch. der altkirchl. Literatur, III, 394 sek.

[6]) „Aleksandras matydamas a r i o n a m s p a d e d a n t daugelį (vyskupų) i m p o n u o j a n č i ų t o b ū l u g y v e n i m u, (tad) g a r b i n g ų i r s t i p r i ų i š k a l b u m u, o l a b i a u s i a i E u s e b i ų, tuomet valdžiusį Nikomedijos bažnyčią, k i l n ų v y r ą i r g e r b i a m ą (imperatoriaus) rūmuose, — parašė visur vyskupams, kad nebendrautų su jais“ (I d ó n o u n A l e x a n d r o s p l e i s t o u s a g a t h o u b i o u p r o s c h é m a t i s e m n o u s, k a i p i t h a n o t é t i l o g o u d e i n o u s, s u l l a m b a n o m e n o u s t o i s a m f i t o n A r e i o n, k a i m a l i s t a E u s e b i o n t o n t o t e p r o e s t o t a t é s N i k o m é d e i ó n e k k l é s i a s, a n d r a e l l o g i m o n k a i e n t o i s b a s i l e i o i s t e t i m é m e n o n, e g r a p s e t o i s p a n t a c h é e p i s k o p o i s, m é k o i n o n e i n a u t o i s). Sozomeni Hist. Eccl. l. I, c. 15 (post medium); M i g n e, 67, 908.

[7]) S o c r a t i s Hist Eccl. l. I, c. 6 (pačiame gale); M i g n e, tom. cit., col. 53.

progos panašiu būdu gintis: kiekvienos tos herezijos gynėjai kaipo tinkamus liudytojus pavartojo savosios atskalos (panašiai surinktus) laiškus [1]). Tas pats istorikas truputį toliau įsakmiai priveda toki pavyzdį asmeny Sabino Herakleiečio, Makedoniaus atskalos vyskupo Trakijoje, ir drauge įspėja del šiojo nepakenčiamo šališkumo, kurs ypač pas'reiškęs kalbant apie Nikeos sinodo dalykus. Sokračio žodžiais, tasai Sabinas sudaręs rinkinį įvairių sinodų aktų; tame veikale jis pajuokiąs Nikeos tėvus kaipo neišmanėlius—praščiokėlius; kai kuriuos dalykus tyčia praleidęs, kai kuriuos iškraipęs, ir visa ką tempęs ant savo kurpalio, taip sakant „pro domo sua“ [2]). Toje savo συναγωγῇ τῶν συνόδων Sabinas šituo būdu pasielgęs ne vieną sykį, jis r a p r a s t a i taip darydavęs: τοῦτο δὲ σύνηθες αὐτῷ ποιεῖν, sako Sokratis kitoje vietoje [3]). Berods, Sabinas pats nebuvęs pilnu arionu [4]); iš tolimesnių Sokračio pastabų [5]) galima spėti aną, kaip ir jo palaikomą makedoniečių atskalą, buvus pusarioniško (homoiousiastu) tipo; betgi ir apie tikruosius arionus Sabinas savo knygoje „blogai nekalba“ [6]). Priešingai, kur tik arionų dalykas doktrinaliai susiduria su katalikų ortodoksija, Sabinas visada eina prieš katalikybės reikalus ir, jei ne kitaip, tai bent netiesioginiai palaiko verčiau arionizmą [7]). Priegtam jisai tame pačiame veikale yra uol ausis šmeižikas tokio katalikybės šulo, kaip Atanazas [8]). Iš šitokių Sokračio nurodymų galime suprasti ir pobūdį ir turinį tos mums jau dingusios [9]) istorinės versmės: tame „rinkinyje“ buvo ne tik parinktieji sinodų aktai, bet ir jungiantieji juos Sabino išprotavimai, taip, kad jį galima laikyti tam tikra—iš viso pirmąja mums notifikuota—sinodų istorija, s u s t a t y t a begalo t e n d e n c i n g a i, ir tai arionizmo naudai. Tas veikalas buvo sudarytas arti 375 m., nes paskesnių sinodų istorijai niekas jo nėra citavęs. Kai klausiama, nuo kurio Sinodo Sabinas bus pradėjęs savąjį rinkinį, nesykį

---

[1]) Kai touto profasis gegonen apologias tais nūn epipoladzousais hairesesin Areianōn, Eunomianōn, kai hosoi tēn epōnumian apo Makedoniou echousin; hekastoi gar martusi taisepistolais echrēsanto tēs oikeias haireseos. (S o c r, ibidem).

[2]) S o c r a t i s Hist. Eccl. I, 15 (M i g n e, P. G. 67, 65): S a b i n o s gar, ho tōn en Hērakleia tēs Thrakēs Makedonianōn episkopos, sunagōgēn hōn diaforoi episkopōn sunodoi eggrafōs exedōkan poiēsamenos, tous men en Nikaia, hōs afeleis kai idiotas diesure, ktl... Kai tina men hekōn parelipen, tina de paretrepsen. Panta de pros ton oikeion skopon mallon exeilefen.

[3]) Op cit, l. II, c. 17 (M i g n e ut supra, col. 220).

[4]) Žiūrėk Sokračio l. II, c. 15 (gale).

[5]) Op. cit, l. III, c. 10. Palyginк Henr. Valesiaus pastabą num. 55, M i g n e, ut supra, sub col. 409 seq.

[6]) S o c r. II, 15 (gale): K a i t o d ē t h a u m a s t o t e r o n, hous men p e f u g e n A r e i a n o u s o u k e i p e k a k ō s.

[7]) Idem, II, 17 (gale): E n h o i s m e n g a r h a i t ōn s u n o d ō n e p i s t o l a i s i g ō s i n ē a t h e t o u s i t o h o m o o u s i o n, t a u t a s p o u d a i ō s p a r a t i t h e t a i; t a s d e e n a n t i a s h e k ō n h u p e r b a i n e i.

[8]) Idem, II, 15 (ante finem).

[9]) Sokytas.is Sabino veikalas dar figuruoja viename knygų sąraše, iš 17-to amžiaus išlikusiame bibliotekoje Atho vienuolyno Iwiron, bet patiės veikalo niekur neberandama. Dabar apie jo turinį ir savybes bežinoma veik išimtinai per Sokratį. Žiūr. B a r d e n h e w e r, op. cit. IV, 141.

reiškiama nuomonė [1]), kad nuo Nikeos sinodo — o tai, suprantama, del to, kad Sokratis pradeda Sabiną cituoti kalbėdamas apie Nikeos nutarimus. Mūsų supratimu šitoji aplinkybė negali nusverti klausimo ir negina prileisti Sabiną siekus dar kiek anksčiau. Nepamirškime, jog šio kompilatoriaus tikslas buvo patarnauti šiokio ar tokio arionizmo apologijai ir kenkti arionizmo priešininkams. O arionizmo reikalus ėmė spręsti vienas kitas sinodas, kaip matėme, dar keletą metų prieš Nikeą: jau tuolaik buvo nutiesta pagrindinė abiejų pusių linija. Argi Sabinas būtų nepanaudojęs to, kas arionizmo naudai buvo įvykę pačiose Nikeos išvakarėse? Sokračiui, priešingai, arionizmo apologija nei kiek nerūpėjo; negana to, nors jis bendrai stengiasi būti bešališkas istorikas, vis delto jo simpatijos aiškiai yra katalikų pusėje [2]). Taigi suprantama, kodel jisai arionizmo klausimu priešnikeiškame laikotarpyje pacitavo tik vieną dokumentą, tiesa, visusvarbiausį: tai mums jau žinomą aleksandrinišką Aigipto vyskupų sinodiką (henos somatos). Bet aišku, kad tokiam dokumentui Sabinas nedavė vietos savo rinkiny. Tą dokumentą Sokratis yra pasėmęs iš kitų versmių; todel prieš Nikeą jam ir nebuvo progos cituoti Sabino veikalo.

Sozomenas, berods, niekad neminėja Sabino rinkinio. Tačiau tai visai nereiškia, kad jis šio nebūtų žinojęs arba nebūtų jo panaudojęs. Sozomenas negalėjo jo nežinoti jau delto, kad pats naudojosi Sokračiu ir mėgo jį papildyti iš tų pačių versmių [3]). Žinoma yra keistoka Sozomeno savybė: nutylėti kaip tik vyriausias savo informacijų versmes. Taip jis yra nutylėjęs ne tik Sabiną, bet ir patį Sokratį, kurio pėdomis veik visur yra sekiojęs. — Tokioje dalykų padėty, ir turint galvoje iš vienos pusės Sabino veikalo savybes, iš kitos pusės rūpimąjį mums sozomenišką arionizmo gimtuvių nupasakojimą, darosi visai tikėtina ir priimtina Batiffol'io hipotezė, kad čia Sozomeno versmė yra buvęs Sabinas su sakytaja dokumentuota arioniško gnčo istorija. Įžymusis kritikas pirmą sykį paskelbė ir pamatavo tą hipotezę jau 1898 metais [4]) vos prasitarus Seeck'ui su savuoju spėjimu kai del Hosiaus. Schoo'ui prisidėjus prie Seeck'o nuomonės, Batiffol'is išnaujo pareiškė palaikąs savąją hipotezę [5]). Ir mes ne be pagrindo galime jai pritarti.

Be abejo, mums įdomu ir naudinga žinoti tai, ką Sozomenas iš šios versmės yra patiekęs, kitaip sakant, kas arionizuojančioje versmėje buvo

---

[1]) Taip, pavyzdžiui, ir pats Bardenhewer, loc. cit.

[2]) Žiūrėk Sokračio karštą gynimą Nikeos tėvų garbės: I, 8 (ante medium); Migne, ut supra, col. 65.

[3]) Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Lit. IV, 143: „Jeep hat es bewiesen und Schoo hat es bestätigt, was übrigens schon Valesius erkannt hatte, dass Sozomenus das Werk des Sokrates als Vorlage benützte, zugleich aber Kontrollierte, berichtigte und erweiterte, indem er die von Sokrates zitierten Bücher selbst nachschlug und nicht selten gründlicher ausbeutete". Čia menami L. Jeep, Quellenuntersuchungen zu den griechischen Kirchenhistorikern (Jahrbücher f. klassische Philologie, Supplementband 14, Leipzig 1885) 137—154: „Sokrates und Sozomenos" ir G. Schoo, op. cit., p. 95 seqq.

[4]) P. Batiffol, Sozomène et Sabinos: Byzantinische Zeitschrift, t. VII (1898) 265—284.

[5]) Mūsų dažnai cituotame veikale La Paix Constantinienne, 310 pusl. 2-je pastaboje gėrbusis kritikas, suminėjęs, jog Schoo pakartoja Seeck'o hipotezę, pareiškia: „Je persiste à croire que la source de Sozomène est ici le semi-arien (homéen) Sabinos", qui vers 373-378, compose une histoire documentaire de la controverse arienne"...

pasakojama apie arionizmo pradžią. Tik reikia čia atskirti pelus nuo grūdų, reikia kritiškiau susivokti—orientuotis, negu įstengė tasai senobinis istorikas savo, palvginti, plačiausiame ir už kitus daugiau detalizuotame pranešime. Negalima pamiršti jį šitokiais atvejais šlubavus abiem kojom. Viena, jisai labai silpnai nusivokė teologiškuose dalykuose, kaip pats pakartotinai prisipažįsta [1]). Bet kas ypač svarbu nepamiršti, tai kad mūsų gražiakalbiui istorikui labai trūko istorinio kritiškumo naudojant senesniąsias versmes. Kas apie jį bendrai sakoma šių dienų kritikų, atseit, jog net ten, kur jis bando elgtis neva kritiškai, jo kriticizmas, paprastai, pasibaigiąs neapgalvotu pavartotosios versmės nuomonių pasisavinimu [2]), visai pritinka ir šiam Sozomeno nupasakojimui apie arionizmo gimtuves. Jis nesugebėjo atsispirt aiškiai arionizuojančios versmės poveikiui: jis yra tik šiek tiek ją praskiedęs, kiek sušvelnindamas jos perdaug nesmagų toną.

Baigiant šį skyrėlį apie arioniško ginčo pradžą, reikia pažymėti, jog iš turimųjų versmių negalima visu tikrumu nustatyti, kuri yra buvusi artimiausi proga nelemtojo ginčo eksplozijai ir kaip atrodė kai kurios pirmutinio krizio apystovos. Senovės parodymai šiame punkte nesutinka. Visa suglausdami trumpai priminsime štai ką.

Pagal Sokratį artimiausia proga būtų buvęs tam tikras viešas patriarko Aleksandro pamokinimas apie dieviška vienybę (asmenų) Trejybėje; tam pamokinimui staigiai atvirai ir įžuliai pasipriešinęs Arius [3]). Esmėje tas pat išeina pagal Teodoretą [4]). Taip pat staigų ir atvirą pačiam Aleksandrui kalbant, Arius netinkamą pareiškimą suponuoja tariamasis Konstantino laiškas Aleksandrui ir Ariui: ginčo pradžia, girdi, buvusi ta, kad Aleksandras uždavęs savo kunigams nereikalingą klausimą del vienos Šventraščio vietos, o Arius perdrąsiai ir netinkamai atsakęs [5]). Kita rašytojų grupė suponuoja Arių pirma kurį laiką slapčia nuo Aleksandro skleidus heterodoksines tezes savo klausytojų tarpe, o Aleksandrą apie tai sužinojus iš įteiktų sau skundų ir tada ėmusis eilės priemonių Ariaus pasėtai klaidai atitaisyti. Šion pranešėjų grupėn tenka, skaitant atgal, Gelasius Kizikietis [6]), Sozomenas [7]), Rufinas [8]), Epifanius [9]) ir, rodosi, pats Aleksandras, jei galima laikyti tikrais ir tokia prasme imti jo pirmojo laiško žodžius: „mes išmetėme juos iš Bažnyčios, nelemtą jųjų užsimojimą aptikę vėlai, del jų slapstymosi“ [10])...

---

[1]) Žiūr. Sozomeni Hist. Eccl. III, 15 (gale); arba dar VI, 27 (prieš galą) = epei emoi oute sunienai ta toiauta, oute metafradzein eupetes, ktl.

[2]) „Sozomenus ist etwas leichtgläubig... und pflegt da, wo er Kritik zu üben scheint, das Urteil seiner jedesmaligen Quelle ziemlich gedankenlos herüberzunehmen“. Bardenhewer, op. cit., 144.

[3]) Sokračio H. E. I, 5; žiūrėk aukščiau, p. 37 sek.

[4]) Eccl. Hist. I, 1; kaip aukščiau, 37 p.

[5]) Euseb. Caesariensis, Vita Constantini, l. II, c. 69 (Migne P. G. 20, 1041).

[6]) Gelasius Cyz., Historia Conc. Nic. l. II, c. 2 (Migne, P. G. 85, 1288).

[7]) Sozomenus, Hist Eccl. I, 15 (M. 67, 905).

[8]) Rufinus, Hist. Eccl. I, 1 (Migne P. L. 21, 467).

[9]) Epiphanius, Haeres. 68, n. 4 (Migne P. G. 42, 189); Haer. 69, 3 (ibid., col. 208).

[10]) Alexander Alex.. Epist. ad Alexandrum Constantinopol., 2: (Ἡμεῖς) ἃ τῇ ἀνοσίῳ ἐπιχειρήσει πρέπει, διὰ τὸ λανθάνειν βραδέως ἐπιστήσαντες, ktl. — Šitų žodžių kai kuriuose kodeksuose nėra. Žiūrėk 54 pastabą ed. Migne, P. G. 82 t. 889—890 skilčių apačioje.

Be to, Epifanius, aiškindamas arioniško sąjudžio pradžią, mini dar kaž kokius ankstyvesnius lenktyniavimus tarpe Aleksandrijos kunigų, jiems pavestose bažnyčiose skelbusių ir aiškinusių tikėjimo dalykus. Toks lenktyniavimas buvęs tarp Ariaus, Kolluto etc., kurie, savo „egzegezėse“ skelbdami nevienodas tezes, sėję ginčus tikinčiųjų liaudyje ir telkdavę sau sektantiškų šalininkų būrius [1]). Filostorgius, kalbėdamas apie vyskupo Aleksandro ir Ariaus doktrinalinio susikirtimo pradžią, taip pat mini kažkokį lenktiniavimą tarp Ariaus ir kito įtakingo kunigo [2]).

Šitie trečioje grupėje suminėtieji daviniai yra artimi antros grupės versmių daviniams, nes šie leidžia manyti sąjudį prasidėjus anksčiau, negu anas viešas Aleksandro pamokinimas apie Šv. Trejybę, arba, kitaip sakant, ir čia išeina, kad tikroji ginčo priežastis yra buvusi kažkas kita, o ne anoji vyskupo prakalba.

Belieka paklausti, ar anie pirmosios ir antrosios grupės skirtingi pranešimai yra absoliučiai priešingi ir nesuderinami? Mūsų supratimu nėra reikalo matyti čia tokią absoliučią priešingybę. Vienos ir kitos grupės davinius maždaug galima suderinti, nes galima prileisti, kad anie skirtingi krizės pradžios nusakymai liečia įvairius tos krizės momentus. Tada gaunamas, trumpai sakant, šitoks apytikris vaizdas:

Arius sau palankių klausytojų būreliuose kurį laiką jau buvo reiškęs savo ypatingas pažiūras kai del Šv. Trejybės ir ypač kai del Žodžio (Logo)— Dievo Sūnaus. Įtikima, kad tuolaik Arius pilnoj viešumoj dar vengė visiško atvirumo ir stengėsi pridengti savo mintis dviprasmiais posakiais. Vyskupas Aleksandras, susirūpinęs pasiekusiais jį gandais, rado reikalinga sukviesti savo dvasiškius ir ypatingu atsidėjimu priminti bei paaiškinti jiems katalikiško tikėjimo mokslą apie Šv. Trejybę. Jei, kaip manome, jo prakalbos tikslas buvo r e a g u o t į besireiškiančią Ariaus hereziją, visai suprantama, kodel jis taip primygtinai akcentavo dieviškos prigimties vienumą visuose Šv. Trejybės asmenyse. Nors Arius toje prakalboje gal ir nebuvo pavadintas vardu, vistiek jis negalėjo nesuprasti, jog vyskupas yra pasiryžęs užkirsti kelią jo skleidžiamai doktrinai. Tokiomis aplinkybėmis, suprantama, Ariui nebeliko ilgiau simuliuoti ir dangstytis. Teko arba visai liautis skelbus savo teoriją, arba pasireikšti visai atvirai ir stengtis išeiti nugalėtoju. Arius taip ir ryžtasi: jis jau a t v i r a i [3]) oponuoja vyskupo teologiškiems išprotavimams. Aleksandras, žinomas savo ramumu ir malonumu [4]), ne tuoj ėmėsi griežtų disciplinarinių priemonių, tik daro pakartotinų pastangų paveikti Arių ir jo šalininkus meilumu ir įtikinėjimu. Todel girdime apie jo leistą arba net jo paties suruoštą disputą (arba ir keletą) dvasiškių susirinkime [5]), skaitome apie vyskupo darytus Ariui ir jo sėbrams pamokini-

[1]) E p i p h a n., Haer. 69, 2 (loc. cit., col. 205).

[2]) P h i l o s t o r g i u s, Eccl. Hist. l. I, fragm. 4 (M i g n e, P. G. 65, 464).

[3]) Po ano tò l a t h á n e i n, kurį ką tik aukščiau nurodėme Alek-andro pranešime, į idėmėtina p r o p h a n ō s a n t i t e í n e i n ir á n t i k r u s m a c h ó m e n o s Teodoreto apraš me, greta g o r g ō s h u p a p é n t ē s e Sokračio nusakyme. Žiūrėk šios studijos 37—38 pp.

[4]) Šitą jo būdo savybę iškelia R u f i n a s, H. E. I, 1 ir ypač G e l a s i u s K i z i k i e t i s, Hist. Con. Nic., II, 1 ir 2 skyr.

[5]) S o z o m e n a s I, 15.

mus ir įspėjimus žodžiu ir raštu [1]). Bet visos tos priemonės negelbėjo. Po to nenuostabu, kad visoje versmių eilėje girdime apie griežtus autoritetinius vyskupo žygius prieš Arių ir jo vienminčius: tardymą, teismą, sinodą, degradaciją ir ekskomuniką.

Dar žodelis ginčo iškilimo d a t o s klausimu. Mes jau esame išsitarę tą ginčą kilus antram IV-jo amžiaus dešimtmečiui besibaigiant. Išlikusiuose anų laikų dokumentuose ir liudijimuose tos krizės pradžia nėra datuota, todel istorikams tenka spėliojimais nustatyti bent apytikrę datą. Galima sakyti, klausimas suvedamas į tai, kaip artimai Nikeos sinodo metams yra įvykusi sakytoji eksplozija,—ar vieneriais ar keleriais metais prieš 325 m. Niekas neatkelia klausiamos datos prieš 318 metus. Ši vadinamoji tradicinė data yra pagrįsta apytikriais suskaičiavimais, kuriuos dar 18-me šimtmetyje yra padaręs stambus herezijų istorikas Walch'as [2]). Berods, tų jojo suskaičiavimų pagrindai nėra nepajudinami [3]), ir pats Walch'as rodos, laiko galimu, kad sakytoji krizė bus įvykusi tik 320 metais [4]). Dabarčiau neseniai S c h w a r t z'as yra sugalvojęs kitokią arionizmo pradžios chronologiją, spėdamas arioniską ginčą kilus tik 323 metų rudenį, jau Liciniaus sukeltojo persekiojimo metu, ir vykus iki Nikeos sinodo labai greitu tempu [5]). Šiai hipotezei yra pritaręs ir Batiffol'is [6]). Ši tezė nevisus įtikino [7]), ir mums ji atrodo abejotina. Ištiesų, kaip dar toliau išdėsime, nuo arioniško ginčo blykstelėjimo iki Nikeos sinodo yra įvykusi ištisa eilė stambių įvykių: laipsniota procedūra su Ariu pačioje Aleksandrijoje, išsiuntinėta patriarko aplinkraščiai į tolimus kraštus ir gauta iš tų kraštų vyskupų atsakymai, Ariaus susirašinėjimas su toli gyvenančiais vienminčiais ir šių atsiliepimai, sušaukti ir atlikti sinodai iš abiejų kovojančių pusių, vienų ir kitų pagaminti patinkamų dokumentų rinkiniai ir tt. Turint atmintyje anų laikų susisiekimo sąlygas, vargu galima prileisti visa tai įvykus per kelis ar keliolika mėnesių. Todel artimesni tiesai yra tradiciniai (Walch'o ir k.), o ne Schwartzo suskaičiavimai.

2. H e r e z i a r k a s. — Didžiosios herezijos kaltininkas, Eplfaniaus žiniomis, nebuvęs tikras aleksandrietis; kilme jis buvęs „libietis“ [8]), taigi iš Libijos, iš kurios anksčiau buvo kilęs kitas žymus heretikas Sabellius, kurio mokslo Arius visa širdimi nekentė ir, rodosi, manėsi esąs pašauktas atitaisyti nelemtą savo viengenčio klaidą. To paties Epifaniaus išsitarimu, Arius, imdamas reikšti savąją klaidą, buvęs jau γέρων [9]). Atsimenant, kad jis

---

[1]) T e o d o r e t a s, l. I, c. 1 (gale); pats A l e k s a n d r a s, enciklikoje „H e n o s s e m a t o s“, n. 6 ir vad. „Depositio Arii“. Žiūr aukščiau, 43 p.

[2]) C h r i s t i a n W a l c h, Ketzergeschichte, 1764, Bd. II, 385 seqq.

[3]) Žiūr. H e f e l e, op. cit., 268 p., 3 pastaba.

[4]) W a l c h, op. cit. 423; cfr. H e f e l e, 263.

[5]) E. S c h w a r t z, Nachrichten von der k. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, Philol.-hist. Kl., 1905, 297 seqq.

[6]) B a t i f f o l, Paix Constantinienne, 307.

[7]) Žiūr. B a r d e n h e w e r, Gesch. d altkirchl. Literatur, I.I Bd., 39 p.

[8]) E p i p h., Haeres. 69, 1. Dar kita versmė, būtent, tariamasis Konstantino „laiškas Arini ir Arionams“, kurs yra kursavęs prieš 377 m., taip pat nurodo Libiją kaip Ariaus tėvynę. Ta prasme sakiama tenai: „Vae tibi, Libya, etc“. G e l a s. C y z i c. Hist. Eccl. III knygos pradžioje (M i g n e, P. G. 85, 1349).

[9]) H a e r e s. 69, 3 (pradžioje).

gyveno iki 336 metų ir turint galvoje didelę energiją pareikštą jo akcijoje po susikirtimo su Aleksandru, Epifaniaus žodelio mes neversim žodžiu „senis“, tik sakysime: jis jau nebebuvo jaunas. Jo gimimo data, kai kurių spėliojimu, būtų 256 m. Negarantuodami tos datos tikrumo, galime prileist jį gimus maždaug pradžioje antrosios III šimtmečio pusės. Apie jo gyvenimo eigą pirm neg ėmė reikštis jo herezija, nedaug težinome. Galimas ir įtikimas daiktas, kad Arius kadaise kurį laiką yra buvęs mokiniu žinomo Antiochijos egzegeto kunigo Lukiono, kurs mirė kentėtoju 311 metais. Arių buvus Lukiono mokiniu spėjama pasiremiant dviem daviniais. Viena, jis, rašydamas Nikomedijos Eusebiui, vadina šį „konlukionistu“ (συλλουκιανιστής[1]), kas turėtų reikšti „studijų pas Lukioną moksladraugis“ [2]); antra, šį taip čia tituluojamą Eusebių ir keletą kitų artimų Arius prietelių Mažojoj Azijoj Filostorgius įsakmiai vadina Lukiono mokiniais [3]). Tačiau ir žinant šiuos duomenis dar galima manyti Arių buvus tik idejiniu Lukiono mokiniu, persiėmusiu šiojo mokslu tik iš raštų [4]). Jei Arius iš tikrųjų patsai yra studijavęs pas Lukioną Antiochijoje, tatai turėjo įvykti dar prieš 306 m., nes paskui Arius figuruoja jau Aleksandrijoje. Čia jo vardas pirmą sykį minimas ryšium su Meletiaus schizma (prasidėjusia 306 m.). Kaip praneša Sozomenas [5]), pradžioj Arius, jau kiek pasižymėjęs kaip tikėjimo tiesos gynėjas, rėmė atskalūno Meletiaus reikalą, bet tolėliau atstojo nuo jo ir tapo Aleksandrijos arkivyskupo Petro pastatytas diakonu (kaip spėjama—apie 308 m.). Kai šis metropolitas ilgainiui pavartojo prieš meletionus keletą griežtesnių disciplinarinių priemonių, Arius vėl gana įkyrėjęs savo ganytojui: jis supeikęs disciplinarinius metropolito veiksmus ir nerimęs tiek daug, jog buvęs atskirtas nuo Bažnyčios. Arkivyskupui Petrui mirus kentėtoju (311 metų gale) [6]), Arius permaldavęs jo įpėdinį Achillą ir vėl ėmęs diakonauti, dargi tapęs pakeltas į kunigus. Tai turėjo įvykti 312 m. gale arba 313 m. pradžioje, kadangi Gelasiaus žiniomis [7]) po kentėtojo Petro Aleksandrijos Bažnyčia „yra našlavusi vienerius metus“, o jo papėdininkas Achillas vyskupavo tik penketą mėnesių [8]). Lyginant mūsų versmių pranešimus numanu,

---

[1]) Arii Epist. ad Eusebium Nicom. (užbaigа): Theodoreti H. E. I, 4 (Migne PG. 82, 912).

[2]) „Son condisciple ou son confrère en Lucien“, kaip verčia Batiffol, Paix Const, 308.

[3]) Philostorgius, Eccl. Hist. l. II, fragm. 14 (Migne PG. 65, 476 sq.).

[4]) „Dabei kann es dahingestellt bleiben, ob Arius in Antiochien persönlich zu den Füssen Lucian's gesessen, oder sich nur aus seinen Schriften gebildet habe“. Hefele, Op. cit., 259.

[5]) Sozom., Hist. Eccl. l. I, c. 15 (pradžioje).

[6]) Netikri „Acta s. Petri ep. Alexandrini“ pasakoja, jog šiam kentėtojui priešpaskutinę gyvenimo naktį kalėjime apsireiškęs Kristus pusiau perplėšta jupa ir primygtinai perspėjęs, kad nei jis nei jo du artimiausi papėdininkai nebepriimtų Arijaus, nes šis draskąs Bažnyčios vienybę (Migne, PG. 18, 457 sq.). Šis pasakojimas atsiliepia ir Rym. Brevioriuje minint to kentėtojo gyvenimą (lapkričio 26 d., lectio IX). Jau pati, Petrui mirus, greita Arijaus karjera Aleksandrijos Bažnyčioje verčia spręsti, kad anuose „Aktuose“ turime reikalo su vėliau kilusia legenda. Palygink dar Hefele. op. cit. 262, 4 past.

[7]) Gelas. Cyzic., Hist. Conc. Nic. l. II, c. 1 (Migne, PG. t. 85, col. 1225 et 1228).

[8]) Gelasius Cyz., loc. cit.; palyg. Theodoreti Eccl. Hist. I, 1 Migne PG. 82, col. 885).

kad kunigas Arius jau tuo laiku yra gavęs sau Aleksandrijoje atskirą Baukalės bažnyčią [1]). Šio didmiesčio krikščionių bendruomenė buvo jau tokia didelė, kad, panašiai kaip Romoje, radosi reikalas suskirstyti ją į atskirus rajonus ir pristeigti eilę naujų bažnyčių, kurios buvo lyg prototipas ar užuomazga paskesnių mums įprastų didmiestiškų parapijų. Ariaus žiniai pavestoji Baukalės bažnyčia Aleksandrijoje buvo viena žymesniųjų. Joje Ariui buvo ypač pavestas egzegezės darbas — šventojo rašto aiškinimas [2]). Tai pilnai suprantama, atsiminus jo studijas Antiochijos mokykloje, kuri nuo seno buvo pagarsėjusi kaip egzegezės mokykla, o ypač Lukiono dienomis.

Renkant Achillui papėdininką, Arius figuruoja iau tarpe įtakingųjų Aleksandrijos kunigų. Arionų istorikas-apologetas Filostorgius dargi pasakoja, kad tuomet Arius tik tik netapęs Aleksandrijos arkivyskupu: rinkėjų balsai buvo belinkstą jo pusėn, bet jis pats palenkęs juos Aleksandro naudai [3]). Atvirkščiai, Teodoretas pakiša mintį Arių tada labai geidus arkivyskupiško sosto ir, kai laimėjo Aleksandras, kankinusis užslėpto pavydo jausmais, ir kad šis dalykas pastūmėjęs jį į atvirą su Aleksandru nesantaiką [4]). Greičiausia nė vienas nė antras nusakymas neatatinka tikrenybę. Pirmajai versijai patikėti kliudo ne tik apriorinis Filostorgiaus nusistatymas visur ir visada kelti Arių ir jo dalyką, bet ir pats Ariaus būdas, kaip jis yra senųjų pavaizduotas. O Teodoreto nusakymas nesutinka su faktu, sutartinai paliudytu net trijų senovės istorikų, būtent, jog iki pasireiškiant herezijai Aleksandras laikęs Arių aukštoj pagarboj [5]); prieg tam ginčas ir nesantaika tarp judviejų, kaip matėme, pasireiškė tik apie 318—320 metus, taigi kai Aleksandras jau buvo vyskupavęs kokius šešerius metus, ir pats tasai ginčas aiškiai buvo išdava visupirma skirtingų teologinių įsitikinimų, o ne asmeninių antisimpatijų.

Heresiarko b ū d o arba asmeninių ypatumų klausimu itin išplėtotas liudijimas, ir tai vienas seniausių, būtų tariamasis Konstantino raštas Ariui ir Arionams, kurį ištisai paduoda Gelasius Kizikietis [6]) ir trumpai cituoja Epifanius [7]). To keisto dokumento nusakymais Arius būtų buvęs didžiausis veidmainis, nuolat apgaulingai apsimetęs dievotumu ir paprastumu, prieg tam gudrus intrigantas, berods sąmojingas vyras ir gražiakalbis, bet žinomas apgavikas ir tiesiog šelmis, visai nepatikimas žmogus, netikėlis, slapukas

---

[1]) Epifanius ją vadina kartais e k k l ė s i a t ė s B a u k a l e ō s, kartais— būdvardiškai, e n B a u k a l ė t ė e k k l ė s i a. Adv. Haer., M i g n e 42, col. 189, 201, 205.

[2]) E p i p h., loc. 1:9 et 205; T h e o d o r e t u s, ut supra.

[3]) P h i l o s t o r g i u s. Eccl. Hist. l. I, fragm. 3 (M i g n e P. G. 65, 461).

[4]) T h e o d o r e t u s, E. H. I, 1 (col. 885).

[5]) S o z o m e n a s I, 15 (M i g n e 67, 905) rašo: („Arius Achillo) liko pakeltas į kunigus. Po to ir Aleksandras jį turėjo pagarboje". F i l o s t o r g i u s, I, fragm. 4 (M i g n e, 65, 464) sako Aleksandro kunigų tarpe Arių turėjus pirmą vietą. Jam čia pritaria G e l a s i u s II, 1 (M i g n e 85, 1228), sakydamas kad ir Aleksandras buvo Arių pastatęs savo artimiausiu kunigu: h o s k a i a u t o s k a t e s t ē s e t o n A r e i o n p r e s b u t e r o n e g g i s t a h e a u t o u. Tą pat nurodo jis ir antrojo skyrelio pradžioje: h o g a r p r e s b u t e r o s e k e i n o s, h o n e f a m e n t ē s t o i a s d e ē x i ō s t h a i t i m ē s h u p o A l e h a n d r o u t o u e p i s k o p o u A l e x a n d r e i a s, A r e i o s t o u n o m a, k t l.

[6]) Hist. Concilii Nicaeni (dabar tikriau vadinama Hist. Ecclesiastica), III knygos pradžioje (M i g n e, 85, 1314—1356).

[7]) Haeres. 69, n. 9 (M i g n e, 42, 217).

ir vėl neišmintingas užsidegėlis bei fanatikas užsispyrėlis, tuštybės pilnas pasipūtėlis, neteisingas, begėdis ir tt. Vienu žodžiu, to paties rašinio pirmais—lyg kokios tezės—žodžiais betariant, tas klaidžiatikis savo asmenybe būtų buvęs „tikras velnio atvaizdas ir paveikslas". Iš bertųjų ten gausingų perdėm neigiamų epitetų asketas Epifanius ypač rado reikalanga pacituoti tą žodelį, kur tariamasis Konstantinas, pasipiktinimą reikšdamas, Homero žodžiais prikiša Ariui, „bendravimą su Afrodite-Venera". Jei sakytasis raštas iš tikrųjų būtų Konstantino, mums tektų rimtai paisyti ten Ariui daromų priekaištų, nes tas imperatorius nebuvo pratęs barstyti žodžius be reikalo. Bet, nors tas rašinys jau prieš 377 metus yra ėjęs iš rankų į rankas [1]), nors jo autentingumu tikėjo senovėje ne tik Epifanius su Gelasiu, bet, matyt, ir Sokratis [2]), nors jo tikrumu neabejojo garsusis senųjų Bažnyčios istorikų leidėjas ir tyrinėtojas Henr. Valesius [3]) ir dar daug kas naujesniais laikais [4]), vis delto negalime nei sakytojo autentingumo pripažinti, nei patiektąja ten Ariaus charakteristika pasitikėti. Jau pats stilius ir kalbos tonas neatatinka kitiems žinomiems Konstantino laiškams, ir tai rašytiems maž daug tolygiu reikalu [5]). Vra dar įsakmesnių, mūsų manymu, sprendžiamų kriterijų pačiame rašinio turinyje ir pobūdyje. Iš rašinio turinio sektų, kad Konstantinas rašo Ariui viešą laišką su ediktoriška klauzule tuo metu, kai šisai yra jau Bažnyčios pasmerktas, atskirtas, išmestas ir niekur nerandąs prieglaudos su savo apmulkintomis gaujomis, o jis, imperatorius, yra jau Aleksandrijos su Rytais valdovas, taigi jau visos imperijos vienvaldis; jis reiškia savą nepakrutinamą ortodoksiją nikeiškoje dvasioje, visišką nusistatymą prieš arionizmą ir didžiausią panieką pačiam Ariui. Tokiomis apystovomis argi galimas yra daiktas, kad toks Konstantinas viešame laiške polemizuotų su pasmerktu ir tiek niekinamu heretiku-atskalūnu ir, tarsi lygus su lygiu oponentu, leistųsi į smulkiausias retoriškas diskusijas, kaip tame rašte daroma? Be to, dar autorius verkšlena, kad Arius ketiną suruošti sau sinodą, kuris pagamintų adoptionišką sprendimą. Visas tas laiško pobūdis nesuderinimas su žinoma Konstantino ypatingai autokratiška savijauta. Ne, sakytasis rašinys—ne jo padaras [6]). Greičiausia tai bus kokio nors nežinomo

---

[1]) Tai aišku iš Epifanius pastabos loc. cit.

[2]) Žiūr. Sokračio I kn. 9 skyriaus galą: Migne PG. 67, 97 sq.

[3]) Savo pastabose prie nurodytos Sokračio vietos (Migne, loc. cit., adnot. 77) jis tą raštą mano buvus tikrai Konstantino ir tai instar edicti.

[4]) Dar ir toks žymus istorikas kaip Hefele nevisai buvo linkęs neigti to dokumento autentingumą, kaip galime įžiūrėti jo Conziliengesch. I, 263 p. 1-je postaboje.

[5]) Užtenka palbamąjį rašinį palyginti su keliais tikrais Konstantino laiškais, kur jis reiškia savo nusistatymą prieš Arių ir jo bendraminčius, tuoj po Nikeos sinodo, arba vėl, eilei metų praslinkus, rodo palankumą pusarionų partijai. Pirmosios rūšies yra jo Epistola catholicae Alexandrinorum Ecclesiae ir jo smarkus ediktas prieš arionus kaip „porfyrionus": abu paduoda Sokratis, Bažn. I-t. I, 9; Migne P. G. 67, col. 84—89. Antrosios rūšies yra Konstantino Epistola ad Antiochenos ir Epistola ad synodum (Antiochiae): Eusebius, Vita Constantini, III, 62; Migne, P. G. 20 col. 1128—1133 ir 1135—1137. Visur krenta akysna trumpas ir aiškus minties reiškimas ir labai žymus autoritetizmas; nekur nė pėdsako verkšlenančios ar šiaip dirbtinos retorikos, kuria iki ikyrumo pasižymi jo tariamasis laiškas—ediktas „Arių ir arionams".

[6]) Dabar jau ne mes vieni ginčijame tą tariamąjį Konstantino laišką. Žiūrėk, pav., X. Le Bachelet, Arianism: Dictionnaire de Théologie Catholique (Vacant—Mangenot), t. I (1903/4), 1780 sekk.

ir menkoko retoriaus, bet karsto kataliko pasauliėčio—ne dvasiškio [1])—poleniškas kūrinėlis, kuriam kas tai, anų laikų įpročiu, pasirūpino prisekti autoritetingą vardą. To nežinomo autoriaus patiektuoju Ariaus būdo nužymėjimu pasitikėti negalima: jau per daug aiškus yra visame rašinyje vienašališkumas ir tendencingumas, ir operuojama tenai pačiais plikais epitetais, nenurodant konkrečių davinių. Visai kitoks būtų svoris to kaltinamojo rašinio, jei jis būtų surašytas taip, kaip rašys Atanazas savo kovoje su arionais, kiekvieną kaltinimą ir charakteristiką paremdamas gyvais faktais. Bet ir imperatorius Konstantinas nesitenkindavo vienais pravardžiojimais, kai jam tekdavo kaltinti nepatinkamus religinius sektantus [2]).

Tat atidėję į šalį tą keistą ir visais atžvilgiais abejotiną dokumentėlį, panaudosime šičia kitą patikimesnį Ariaus asmenybės apibūdinimą, kurį yra patiekęs Epifanius „69-je herezijoje". Šio žiniomis, Ariaus būta išdidaus „pasipūtėlio" savo pažiūrose (ἐπάρματί ἀρϋείῳ) ir sykiu be galo gudraus apsimetėlio, prieg tam gebėjusio imponuoti pačia savo išorine išvaizda ir manieromis. Jisai buvęs aukšto ūgio, rūpestingai, kuklaus veido, viršujine išvaizda mokėjęs, it gudrus žaltys, nuduoti kas reikia, taip kad pačia taja apgaulinga išore stengęs prigauti kiekvieną neklastingą sielą. Jis visad vilkėjęs h e m i f o r i j ų (pusapsiaustį?) ir k o l o b i o n ą (tuniką trumpomis rankovėmis), sveikindamasis bei šnekučiuodamas buvęs saldžiai lipšnus, ir norėdamas ką nors perkalbėti, niekad nepamiršęs prisimeilinti—įtikti [3]). Tas pats istorikas pakiša mintį, jog Arius kaip tik šiais savo būdo ypatumais bematant subūręs aplink save arti septynių šimtų pašvęstųjų mergaičių, atitraukdamas jas nuo bažnyčios [4]). Nevisai aišku, ką norėjo pažymėti Epifanius pabrėždamas Ariaus vilkėtus hemiforijų ir kolobioną: ar kad šisai tais aprėdais norėjo pasirodyti asketu, ar kad jis norėjo priduoti sau kilmingo bei mokslingo vyro išvaizdą [5]). Šiaip ar taip, ir kiti senobiniai istorikai

---

[1]) Tai numanu iš argumentavimo priemonių, kur visai nesiuandojama teologiškais iš Šventojo Rašto privedžiojimais. Epifanius bus arba negana dėmesingai tą rašinį skaitęs, arba jau pamiršęs jo pobūdį, jei̯u galejo jį taip netiksliai nužymėti: „Tum post al a quaedam ac longam ex Scripturis sacris illius (Arii) refutationem, etc". (loc. cit.. Dion. Petavius lotyn. vertimas). Tuo tarpu visame ilgiausiame „laiške" randame iš Šventojo Rašto tik porą trumpučių posakių, atsitiktinai paminėtų.

[2]) Pavyzdžiu gali eiti jo kaltinimas melagingų ir niekšiškai intriguojančių meletionų, randamas jo laiške Atanazui: A t h a n a s i u s, A p o l o g i a contra Arianos, cap. 68; M i g n e, P. G. 25, 369—371.

[3]) E p i p h a n., Panarium adv. 80 haereses, haer. 69, 3; M i g n e, P. G. 42, 205 seqq.

[4]) Ibidem, col. 207.

[5]) Šita paskutinė prasme norėtų dalyką suprasti D i o n y s i u s P e t a v i u s, kaip regima iš jo toje vietoje prierašo (M i g n e, loc. cit. not. 71): „Utraque voce dimidiata vestis exprimitur. Colubium c u r t a m t u n i c a m interpretari possis. Proprie quidem quae manicis careat, ac decurtata sit... Sed nou minus apte sic appellari videtur, quod non ultra pectus, atque humeros pateret, quasi dimidiatum esset pallium. Siquidem κολοβιῶνα latum clavum nominari censet Acro; cui respondere dicit indumentum illud ex purpura, quod a cervice ad pectus extentum restabant principes. Ergo propterea κολόβιον, et γαμψόριον vocatum est, quia justae vestis more nequaquam extendebatur". Šį aiškinimą galėtų paremti R u f i n o žodelis sulig c o d e x G u a r n e r i a n u s: „Arius, vir specie et forma magis, quam virtute religiosus, sed gloriae laudisque et *nobilitatis* improbe cupidus". Tačiau kiti rankraščiai čia deda *novitatis*. Žiūrėk M i g n e, P L. 21, 467, not. b. Iš kitos pusės žiūrint A l e k s a n d r o išsitarimų (Ep. ad Alex. Constantinop. 10) atrodytų Arių afektavus neturtą.

pažymi, kaip Ariaus būdo savybes, įprotį apsimesti, nuduoti, veidmainiauti [1]). Jį mėgus suktumus rodo šiek tiek jo paties laiškai: tiesos mylėjimo juose tikrai mažoka (žiūr. aukščiau, 38—40 pp. ir palygink kas bus pasakyta čia 4-me skyrely).

Gal visulabiausiai yra paliudyta jo tuštybė, puikybė ir garbės bei didybės troškimas. Jau Aleksandras įsakmiai mini Ariaus „viešpatavimo įgeidį“ (φιλαρχίαν) [2]). Įsidėmėtinas ir šis to arkivyskupo nusiskundimas pirmaisiais arionais: „Jie nenori, kad su jais lygintų kuriuos nors senobinių (mokytojų), jie nesutinka būti prilyginti ir tiems, kuriuos esame turėję nuo mažens savo mokytojais. Dargi mano jie nė vieną dabartinių mūsų bet kur kolegų nepasiekus nei pusėtino mokslo; vieni patys tariasi esą išminčiai ir neturtėliai bei dogmatų išradėjai, jiems vieniems esą apreikšti tokie dalykai, kurie niekam kitam pasauly ir į galvą neatėjo. O nuodėminga tuštybe ir besaike manija“ [3])!.. Vargu sukfysime manydami, kad Aleksandras tą priekaištą taiko visupirma pačiam Ariui. Juk šisai pats nepritariančius savo pažiūroms vyskupus yra išdidžiai pravardžiavęs „visiškais bemoksliais, neišėjusiais tikėjimo pradžiamokslio“ (ἀκατηχήτους) [4]). Jį tikrai buvus pasipūtėlį“ ir turėjus nepaprastą didybės maniją gana parodo pirmieji jo „Thalijos“ žodžiai: „Atatinkamai tikėjimui Dievo išrinktųjų, patyrusiųjų Dievą, šventų tarnautojų, tikratikių, gavusiųjų šventąją Dievo Dvasią, tą aš esu išmokęs iš vyrų, tapusių išminties dalininkais, kultūringų, Dievo pamokintų ir visame kame išmintingų. Jųjų pėdomis sekdamas atvykau a š ė n a i, eidamas l y g i a i g a r b i n g a i, a š e n a i i t i n š l o v i n g a s i s (ἦλθον ἐγὼ βαίνων ὁμοδόξως ὁ περικλυτός), a š e n a i d a u g k e n t ė j ę s d e l D i e v o g a r b ė s i r D i e v o p a m o k o m a s e s u p a ž i n ę s i š m i n t į i r m o k s l ą“ [5]).

Po to jau visai suprantama, kodel vėlybesnieji istorikai, it susitarę, kai tik ima kalbėti apie Arių, tuoj, greta jo veidmainiavivo, minėja jojo aistringą troškimą garbės ir didybės [6]).

Jau aukščiau turėjome progos paminėti, kad Sokratis pažymi jame, drauge su dialektiniais gebėjimais, tarsi įprastą ginčų pamėgimą (f i l o n e i k i a) [7]), ir kad Sozomenas nurodo jo itin didelį dialektikos pomėgį (d i a l e k t i k ō t a t o s) [8]). Arių besaikiai mėgus aristotelišką dialektiką ir be galo ją vertinus rodo ir pati jo doktrina, kurią tuoj gausime išdėstyti. Reikia dar pastebėti, kad, nežiūrint viso jo afektuoto kultūringumo ir afišuoto lipšnumo,

---

[1]) R u f i n u s, H. E. I, 1 (M i g n e, P. L. 21, 467); S o c r a t e s, H. E. II, 35 (M i g n e, P. G. 67, 297); G e l a s. C y z., H. E. II, 2 (M i g n e, 85, 1228). Palygink A l e x a n d. A l e x., Epist. ad Alex. Const., 13 ir jo antrą enciklišką, 6. Del sakytųjų y p a t u m ų jau A t a n a z a s Arių prilygina žalčiui: Or. I. contra Arianos, 4.

[2]) A l e x a n d., Ep. ad Alex. Constantinop., 1.

[3]) Idem, num. 10.

[4]) A r i i epist. ad Eusebium Nicomediensem: E p i p h a n., haeres. 69, 6; T h e o d o r e t., E. H. I, 4.

[5]) „Thalios“ įžanga—fragmentas, paduotas A t a n a z o Oratio I contra Arianos, 5 (M i g n e, P. G., 25, col. 20 sq.).

[6]) R u f i n u s, H. E. I, 1 (ut supra); T h e o d o r e t u s, E. H. I, cap. 1 et 2 (Migne, P. G., 82, col. 885 et 887); G e l a s. Cyz., H. E. II, 2 (ut supra).

[7]) S o c r a t e s, H. E. I, 5 (M i g e 67, 41).

[8]) S o z o m e n u s, H. E. I, 15 (M i g n e, 67, 905).

jam aiškiai trūko vidujinės pusiausviros ir takto, kas žymu iš jo pakartojamų susirėmimų su savo vyskupais, arba vėl iš tų priemonių, kurių jis griebiasi ar jau tuoj po schizmos, ar jau gyvenimo pabaigoje.

Aleksandras didžiojoj savo enciklikoj aštriais žodžiais atsiliepia apie elgimąsi ištvirkusio moterėlių būrio, suvylioto Ariaus ir jo sėbrų [1]). Tasai patriarko nusiskundimas davė progos kai kuriems paskui rašytojams įtarti Arių celibato dalyku [2]). Tačiau reikia pripažinti, kad patriarko žodžiai tokiai išvadai pagrindo neduoda. Berods, dar Atanazas, peikdamas Ariaus „Thalijoj" patiektas dainas, neigiamai išsitaria apie patį tokių eilių autorių. Pakartotinai prikiša Ariui, jog šis čia pasekęs aigiptiečio Sotadžio paleistuvinga pokilių poezija: tasai pamėgimas itin nerimto eiliavimų pobūdžio, kuriame jaučiama moteriškai išlepusi nuotaika, parodąs vidujinį autoriaus sugedimą ir palaidumą [3]). Bet čia, kaip matome, Atanazas daro tik tam tikrą spėliojimą ar išvadą (Rückschluss). Jis vis delto konkrečiai neprikaišioja Ariui faktino nusižengimo celibatui. Bet ir be to aiškus palieka faktas, kad hereziarko būdas daugeliu atžvilgių buvo menkas.

3. Herezija. — Patriarkas Aleksandras, rašydamas Bizanciumo Aleksandrui, taria Arių savo doktrinoje pamėgždžiojus klaidas Pauliaus Samosatiečio, kuriuo buvęs pasekęs ir Lukionas; arionai arba „eksukontionai" esą anų senesniųjų klaidžiatikių tik „slaptosios atžalos" [4]). Epifanius vėl tvirtina arionus kilus iš Lukiono ir Origenio [5]).

Negalima abejoti Ariaus doktriną buvus artimai susijus su antiochiečio Lukiono teologiškomis pažiūromis. Pats Arius didžiavosi šiuo atžvilgiu esąs Lukiono mokinys [6]), ir jo žymesniųjų sėbrų pirmąsias eiles yra sudarę kaip tik „sullokionistai" [7]). Mūsų dienomis nesykį skaitome net tokius spėliojimus, kad Arius yra ištisai tik pasisavinęs ir išpropagandavęs Lukiono mintis ir tezes, nesugebėdamas jų nei išvystyti nei praturtinti [8]). Šitokie taip toli einą spėliojimai, mūsų supratimu, yra per drąsūs; jiems trūksta įmanomo pagrindo, nes, iš tikrųjų, patiės Lukiono doktrina per mažai tėra žinoma, taip kaip ir jo gyvenimo nuotykiai.

Berods, istoriškai yra žinomas nemažas Lukiono atliktas darbas bibliškųjų studijų dirvoje: jis yra pagrindinai revidavęs ir ištaisęs senobinės Septuagintos vertimo tekstą. Atlikdamas šį darbą jis yra surankiojęs

[1]) Alexandri epist. ad Alex. Const., 13, kur cituojami Šv. Povilo žodžiai 2 Tim. III, 6.

[2]) Kaip tai pažymi Hefele, op. cit. 263.

[3]) Athanas., De Sententia Dionysii, 6 (Migne 25, 488): egrapse Thaleian ektethèlumenois kai geloiois èthesi, kata ton Aigyption Sotaden. — Or. I contra Arianos, 5: (Thaleia) èthos echousa kai melos thèlukòn. — Ibidem, num. 4: houtōs ap' ekeinōn to tès psychès mè andrōdes, kai tès dianoias hè phthorà tou grapsantos ginōskètai.

[4]) Alexandri Epist. ad Alex. Constantinop., 9.

[5]) Epiphan., Haeres. 76, 3 (Adversus Anomoeos: Migne, P. G. 42, 520).

[6]) Arii Epist. ad Eusebium Nicomed. (Migne, ibid., col. 212).

[7]) Šį dalyką aiškiai paliudija Philostorgius, Eccl. Hist. l. II, fragm. 14—15; l. III, fragm. 15 (Migne, P. G. 65, 476—477 et 505).

[8]) Taip, pavyzdžiui, Gustav Krüger, Das Dogma von der Dreieinigkeit und Gottmenschheit in seiner geschichtl. Entwicklung (Tübingen 1905), 189: „Die Gedanken Lucians hat Arius wohl mehr nur aufgenommen als fortgebildet"... Arba vėl Bardenhewer, Gesch. der altkirchl. Literatur, III, 40: „allem Anscheine nach hat Arius Gedanken und Sätze Lucians einfach übernommen, ohne sie weiter fortzubilden".

daugybę variantų, pašalinęs barbarizmus, ištaisęs šlubuojančią ortografiją ir stilių, o sunkesnėms vietoms paaiškinti jis yra įterpęs trumputes glosas. Bet visame tame nėra pasireiškusi jokia ypatinga teologiška Lukiono doktrina: šiuo atžvilgiu tasai jo atliktasis darbas buvo visai neitralus [1]). Todel Lukiono reviduotuoju Senojo Įstatymo vertimu noru naudojosi ne tik arionai, bet ir katalikai, neišskiriant tokių ištikimų Nikeos išpažinimo sekėjų, kaip Jonas Auksaburnis ir Teodoretas. Yra žinių, kad Lukionas yra bandęs taisyti ir Naujojo Įstatymo tekstą, ir kad šis jo darbas nebuvo toks bešališkas: Hieronimas kaltina jį čia padarius ne vieną tendencingą interpoliaciją [2]), o Decretum Gelasianum, smerkdamas „apokrifus", mini „Evangelia quae falsavit Lucianus". Tačiau šie liudijimai nenurodo, kokie yra buvę tie iškraipymai ir kokias teologiškas pažiūras Lukionas ten yra reiškęs.

Eusebius savo Bažn. Istorijos IX knygoje minėja apologetišką prakalbą, kurią yra pasakęs Lukionas, gindamas savo išpažįstamąjį krikščionišką tikėjimą, už kurį jis buvo suimtas ir kankinamas [3]). Bet tos „apologijos" teksto ar net turinio Eusebius nepaduoda. Rufinas savo lotyniškame vertime papildydamas šią Eusebiaus vietą, deda tam tikrą tariamai Lukiono pasakytąją oratio de fide [4]). Toje trumputėje apologijoje kritikuojamas stabų garbinimas ir įrodinėjamas Dievo vienumas bei Kristaus dieviškumas. Nežinia, ar ši prakalba tikrai priklauso Lukionui; pats Rufinas paduoda tai lyg dvejodamas. Taip sakoma — dicitur—rašo jis. Bet jei toji prakalba ir tikrai yra Lukiono, vistiek ji nenušviečia klausimo, kiek šio vyro pažiūros atatiko arionizmui: jinai reiškia tik keletą bendrųjų krikščioniškų įsitikinimų, o ne kokias nors ypatingas teologiškas doktrinas. Gal daugiau sužinotume iš Lukiono laiškų, kuriuos, Hieronimo žiniomis, Lukionas yra rašęs kai kuriems vyskupams [5]). Deja, iš jo laiškų yra likęs vienas vienintelis fragmentas, ir tai grynai istorinio, ne doktrinalio turinio [6]).

Lukiono dogmatikai pažinti mums belieka tik vienas kiek tikresnis dokumentas: tai vadinamasis Lukiono simbolis, kurį yra pripažinę 341 metais Antiochijoj susirinkusieji arionizuojantys vyskupai. Sozomenas, aprašinėdamas tą jų susirinkimą, sako juos paskelbus pirma vieną, paskui dar kitą tikėjimo formulę (pistin arba graphen [7]). Nusakęs šios antrosios

---

[1]) „Rien de tout cela, et c'est ce qui nous intéresse ici, ne révèle de préoccupations doctrinales. La recension de Lucien est absolument neutre au point de vue théologique. Cette neutralité même devait assurer son succès"... G. Bardy, Lucien d'Antioche: Dictionnaire de Théologie catholique, t. IX (1926), col. 1027.

[2]) Hieron. Praefatio ad Damasum in Evangelia (Migne, P. L. 29, 527).

[3]) Euseb., H. E., l. IX, c. 6; Migne, P. G., t. 20, col. 808 sq. (Palyg. dar lib. VIII, c. 13; ibid, col. 773).

[4]) Rufinus, H. E., l. IX, c. 6, num. 3, edit. Th. Mommsen, p. 813 sq. (monumentaliame E. Schwartz'o leidiny, Eusebius' Werke, Leipzig 1903—1909).

[5]) Hieron., De viris illustribus, 77; Migne, P. L. 23, 685.

[6]) Šį toje antiochiečiams rašytojo laiške dalelėje pranešama apie martyrium Nikomedijos vyskupo Antimo. Kalbamąjį fragmentą išlaikė Chronicon Paschale, 2, ad ann. 303; Migne, P. G., 92, 689. Cfr. in eodem Migne, t. 20, ad Eusebii Hist. Eccl. lib. VIII, c. 13 adnot. 56, sub col. 774 sq.

[7]) Sozom., H. E. l. III, c. 5 (Migne, P. G. 67, 1041 seqq). — Chronologiniu atžvilgiu kaip Sozomenas, taip ir Sokratis, rodos, yra čia supainiojęs du skirtinu Antiochijos sinodu— 339 ir 341 metų. (Žiūr. Bachelet, Arianisme: Dict. théol. I, 1808 p. su nurodyta ten literatūra). Bet tai neturi reikšmės mums čia rūpimuoju klausimu.

formulės turinį ir paminėjęs charakteringus jos posakius, kalbamasis istorikas pažymi: „Jie sakėsi radę šį simbolį visą surašytą paties Lukiono, nukankinto Nikomedijoje,—vyro ir kituose dalykuose itin įžymaus ir Šventajame Rašte labai prityrusio. O ar jie tai nemelagingai pasakė, ar (tik) savo pačių surašytą simbolį papuošdami kentėtojo autoritetu, to aš pasakyti neišgaliu“ [1]. Atanazas savo veikale De Synodis—paduoda net keturis tada Antiochijoje arionų priimtus simbolius: ten antroje vietoje iščituotasis pilnas simbolio tekstas [2]) savo turiniu atatinka tai, ką, pagal Sozomeną, anas sinodas yra paskelbęs kaip Lukiono simbolį.

Tame simbolyje apie antrąją šv. Trejybės asmenį skaitome: „(Tikime) ir į vieną Viešpatį Jėzų Kristų, Jo (t. y. Dievo Tėvo) Sūnų, viengimusį Dievą, per kurį visa; iš Tėvo gimusį pirm amžių, Dievą iš Dievo, visą iš viso, vienatinį iš vienatinio, tobulą iš tobulo, karalių iš karaliaus, Viešpatį iš Viešpaties, Gyvąjį Žodį, Gyvąją Išmintį, tikrąją šviesą, kelią, tiesą, atsikėlimą, ganytoją, duris, nesimainantį ir nekitėjantį; Tėvo dievybės, esmės, valios ir galybės bei garbės tikriausį paveikslą (τῆς θεότητος, οὐσίας τε καὶ βουλῆς καὶ δυνάμεως, καὶ δόξης τοῦ Πατρὸς ἀπαράλλακτον εἰκόνα), pirmgimį pirm viso sutvėrimo, esantį pradžioje pas Dievą, Žodį Dievą, kaip pasakyta Evangelijoje“... Galop, po ištisos eilės posakių iš Naujojo Įstatymo ir apaštališkojo simbolio, cituojama trinitarinis tekstas Mt. 18, 19 apie krikštijimą „vardan Tėvo ir Sūnaus, ir šventosios Dvasios“ ir dedamas šitoks charakteringas paaiškinimas: „Tėvo, taigi tikrai Tėvo, Sūnaus—tikrai Sūnaus, ir šventosios Dvasios—tikrai šventosios Dvasios; tie vardai nėra padėti taip sau, atsitiktinai, ar be reikalo, jie griežtai reiškia kiekvieno įvardytųjų sau tikrą hipostazę, laipsnį ir garbę: taip, jog tie (įvardytieji) hipostazėj yra trys, bet sutarimu vienas“ (τὴν οἰκείαν ἑκάστου... ὑπόστασίν τε καὶ τάξιν καὶ δόξαν· ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἕν) [3]).

Charakteringieji šio simbolio posakiai rodo trejetą dalykų. Viena, jis primygtinai pabrėžia asmeninį skirtumą Tėvo, Sūnaus ir šv. Dvasios („Tėvas yra tikrai Tėvas“ ir t. t.). Antra, jisai nevisai teslepia subordinacionistinę tendenciją, kai kalba apie kiekvieno trijų asmenų „sau tikrą laipsnį ir garbę“ ir jųjų vienybę tik „sutarimu“, atseit, tik moralinę vienybę [4]). Galimas daiktas, kad čia hipostazė yra pavartota kaip sinonimas sub-

---

[1]) Idem, loc. cit., col. 1044: Elegon de tautèn tèn pistin holographon heurèkenai Loukianou, tou en Nikomèdeia martyrèsantos, andròs ta te alla endokimòtatou, kai tas hieràs Graphàs eis ákron ékribòkótos. póteron de alèthôs tauta éphasan, é tèn idian graphèn semnopoioûntes tò axiomati tou martyros, legein ouk echo.

[2]) Athanas, De Sinodis Arimini etc., num. 23 (Migne 26, 721 seq.). To simbolio tekstą yra išlaikęs taip pat Sokratis, H. E. l. II, c. 10. Paduodą jį ir ir Hahn, Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche, 3. Aufl., Breslau 1897, § 154.

[3]) Athanas. De synodis, 23. Šio simbolio pilną vertimą duoda Migne, P. G., 26, 822 sq. ir Hefele, Conziliengeschichte, I, 524—526, o nepilną — Bachelet, prancūziškame Dictionnaire de théolo ie, I, 1810 sq.

[4]) „Dans la Trinité, continue Lucien, il y a trois (choses) par l'hypostase, une seule par la volonté et l'intelligence“, kaip verčia šį posmą Bardy, Lucien d'Antioche, Dict. théol., t. IX, 1028.

stancijos[1]); tuokart subordinacionistinė formulės kryptis būtų dar blogesnė. Trečia, paties arionizmo ribose šis simbolis skelbdamas Sūnų-Žodį ἀπαράλλακτον εἰκόνα, atitinka ne griežtąjį arionizmą, tik sušvelninantįją jojo formą, vadinamųjų homoiousiastų kryptį. Šiaip jau, išskyrus tas tris charakteringesnes vietas, visas „Lukiono simbolis" yra nupintas iš virtinės skripturistinių žodžių, lyg tyčia vengiant dogmatinių precizijų.

Ar tas simbolis tikrai yra lukioniškas, kaip tai yra skelbę ano Antiochijos sinodo dalyviai? Dalykas nėra neginčijamas. Jau truputį įtartina yra ta aplinkybė, kad šis sinodas savo simbolius vieną po kito kreipia specialiai prieš Ankyros vyskupo Markelio doktriną, pasireiškusią ponikeišku laikotarpiu. Negana to, charakteringosios simbolio idejos ir posakiai randasi Eusebiaus 336 m. rašytose knygose, nukreiptose prieš tą patį Markelį[2]), puolusį žymų tuolaik arionų „filosofą" Asterių. Berods, tie posakiai čia figuruoja kaip priklausą šitam Asteriui kapadokiečiui, kurs tačiau pats yra buvęs Lukiono mokiniu[3]). Didesnių abejonių sukelia tai, kad jau senovėje Filostorgius kaltina Asterių šiame punkte iškraipius, suminkštinus Lukiono mintį[4]). Trečias Pseudo-Atanazo dialogas taip pat kalba apie padarytas šiame punkte interpoliacijas[5]). Ar tas Asterius yra ištiesų sušvelninęs Lukiono doktriną, sunku yra kaip ginčyti, taip ir tvirtinti. Jau anais laikais vieni parodo jį mums kaip griežto arionizmo reiškėją[6]), kiti vėl sako jį stengusis sušvelninti griežtųjų arionų skelbiamas pažiūras ir daro iš jo vieną semiarionizmo vadų[7]). Tad leistina sakyti Asterių bent galėjus padaryti tai, kuo jį kaltina Filostorgius.

Šiaip ar taip, vis tik turime prileisti sakytame simboly daug ką buvus paimta iš Lukiono. Juk būtų buvę per daug rizikinga savo pačių nuo pradžios iki galo pramanytą simbolį melagingai suversti Lukionui, susirinkus tame pačiame mieste, kur jis ne taip senai buvo mokinęs, ir tai daryti sinode, kur turėjo būti ne vienas pažinusių tą mokytoją arba ir klausiusių jo paskaitų: be abejo, aname sinode dalyvavo vyskupai daugiausia iš Antiochijos patriarkato[8]). Prieg tam itin skripturistinis to simbolio pobūdis (τῶν Γραφῶν πίστις, paties sinodo žodžiais[9]) betariant) kaip tik atatinka biblisto Lukiono profesionaliniams pamėgimams.

Jei sutiksime su minėtuoju Filostorgiaus pranešimu, reikės pripažinti Lukioną Dievo Sūnaus klausimu tikrai buvus griežtojo arionizmo tėvu. Šį punktą patvirtina ir tas faktas, kad net aršiausiems arionams su pačiu Ariu besisavinant Lukiono patronažą nė vienas IV šimtmečio tikratikių rašytojų

---

[1]) Cfr. Hefele, op. cit., 526 p., 2 pastaba; Bachelet, Arianisme: Dict. théol., I, 1811.

[2]) Euseb. Caesar., Contra Marcellum, l. I, 4; Migne, P. G., 24, col. 772.

[3]) Philostorg., E. H., l. II, fragm. 14; Migne, P. G., 65, col. 477.

[4]) Op. cit., fragm. 15 (ibidem).

[5]) Migne, P. G., 28. col. 1204.

[6]) Atanazas, Or. I, contra Arianos, 30; Or. II c. Arian., 37; De Synodis, 18; Sokratis, op. c., l. I, c. 36 (Migne, P. G., 67, 172).

[7]) Taip, be minėtojo Filostorgiaus, dar Marcellus Ancyr., cituojamas Eusebiaus, Contra Marcel., I, 4, ir Epiphanius, Haer. 76, 3 (Migne, P. G., 42, col. 520 sq.).

[8]) Palyg. Bachelet, op. cit., 1809 skiltis.

[9]) Athanas., De synodis, 23; Migne, P. G., 26, col. 724.

nebando jiems ginčyti tos teisės ir nesistengia išteisinti Antiochijos mokytojo.

Daug mažiau težinoma Lukiono christologinė doktrina. Tik vienas Epifanius praneša šį vieną punktą, kurs taip supuola su Ariaus pažiūromis. „Lukionas ir visi lukionistai — rašo Konstancijos vyskupas — ginčija Dievo Sūnų prisiėmus (žmogišką) sielą; jie sako jį (įsikūnijime) turėjus tik kūną, be abejo, kad galėtų (pačiam) Dievui Žodžiui priskirti žmogiškus silpnumus: „alkį, troškulį, nuovargį, dūsavimus, liūdesį, rūpesnį“ [1]).

Ne be pagrindo galima manyti Lukioną savo teologiškose pažiūrose buvus Origenio mokyklos poveikyje. Antiochijos profesionalinis biblistas negalėjo nesidomėti raštais didžiojo Aleksandrijos biblisto, kurs dargi ilgą laiką buvo veikęs nepertolimoje Palestinos Cezareoje ir kuriam laikui garbingai pasirodęs net pačioj Antiochijoj. Ir šiaip reikšminga yra, kad Lukiono simbolio formulė εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἓν artimai primena Origenio reikštąją nuomonę [2]).

Netaip lengva sutikti su minėtu šio skyrelio pradžioje patriarko Aleksandro nurodymu arionizmą—Lukionui tarpininkaujant—kilus iš Pauliaus Samosatiečio, esant šiojo atžalą, arba, kitaip sakant, Lukioną—kaip arionizmo tėvą—buvus Samosatiečio klaidų sekėją. Visiems žinomas yra dalykas, jog arionizmas, kaip tuoj detališkai išdėstysiu, visupirma ir esmiškai buvo trinitarinė, o tik antroj eilėj—tik per consequens — christologinė heretiška doktrina. Tuo tarpu kaip tik trinitarinės doktrinos plotmėje Paulius Samosatietis ir lukionistai-arionai yra du diametrališkai priešingu poliu, nors visi drauge koncentruoja savo dėmesį antrajam Trejybės terminui—Logui—išaiškinti. Samosatiečiui dieviškasis Logos nėra hipostazė, o tik paprastas Dievo atributas, tam tikra beasmenė Dievuje galia, taigi ἀνυπόστατος Δόγος [3]), panašiai kaip žmogaus sieloje kad yra savas žodis [4]); ir kaip žmogus su savo žodžiu vienas tėra asmuo, taip ir Dievas su savuoju Logu yra πρόσωπον ἓν [5]). Pabrėždamas Dievuje asmens vienumą Samosatietis drįso sakyti, jog „Tėvas nėra (tikrai) Tėvas, ir Sūnus nėra Sūnus, arba Šventoji Dvasia—(tikrai) Šventoji Dvasia“ [6]). Epifanius visai teisingai pažymi, kad tasai klaidžiatikis tokiais protavimais „kiek galėdamas, naikina Sūnaus ir Šventosios Dvasios asmenumą“ (ἀναιρῶν... τὴν τοῦ υἱοῦ... ὑπόστασιν) [7]). Taigi šitame pagrindiniame punkte Pauliaus Samosatiečio doktrina principinai susieina su sabellionizmu: Šventraščio skelbiamoji Trejybė vienoje ir kitoje doktrinoje suvedama į vieną asmenį, vienur ir kitur dingsta Sūnaus ir Šv. Dvasios asmenumas, lieka vienuivienas Dievo Tėvo asmuo. Skirtumėlis tik tas, kad, likviduojant antrąjį ir trečiąjį Trejybės asmenį, Samosatiečio pakišama atributo, savybės, jėgos ir pan. sąvokos, o sabellionizmo pozicijoje tuo pačiu

---

[1]) Epiphan., Ancoratus, cap. 33; Migne, P. G., t. 43, col. 77.
[2]) Origen., Contra Celsum, l. VIII, 12; Migne, P. G., 11, 1533.
[3]) Epiphan., Haeres. 65 (Contra Paulum Samosatenum), num. 5 (Migne, P. G., 42, col 20, B.) Cfr. ibid. num. 1.
[4]) Ibidem, n. 1, 3 et. 5.
[5]) Ibid., n. 3 et. 5 (col. 16, B.; col. 20, D.).
[6]) Ibid., n. 1 (col. 13, B.).
[7]) Ibid, n. 3 (col. 16, A.).

reikalu kalbama apie trejopą *modus* Dievo veikimo bei pasireiškimo (modalizmas). Tikrai esminiai šių dviejų doktrinų skirtumai prasideda tik įsikūnijimo aiškinime, taigi christologijos srityje.

Tuo tarpu Lukionas, kiek suvokiama iš jo simbolio, ir jo mokiniai Trejybės aiškinime eina visai priešinga kryptimi: jie čia ne tik neniveliuoja trijų asmenų skirtumo, bet jį pernelyg egzageruoja. Iš čia ne tik anas Lukiono simboly, sakytume, protestas prieš samosatietišką-sabellioniską neįvertinimą hipostatinės reikšmės trijų vardų—Tėvo, Sūnaus ir Šv. Dvasios—Mt. 28, 19 formulėje, bet ir kalba apie „ypatingą" kiekvienos hipostazės „laipsnį ir garbę" [1]). Iš čia, vėl, toks aršus lukionistas kaip Arius piestu stoja prieš Aleksandro pamokinimą, jog Trejybėje yra dieviškos prigimties vienumas: Arius tuoj įtaria Aleksandrą sabellionizmu [2]). Ir paskui lukionistai žiūri į Paulių Samosatietį, kaip į ypatingą savo trinitarinės doktrinos antagonistą: jie nepamiršta užkrauti jam anatemą taip pat kaip ir Sabelliui ir visiems šiųdviejų bendramaniams [3]).

Vis delto nesakysime, kad Aleksandras, beaiškindamas arionizmo genezę ir nurodydamas lukionizmo ryšius su Pauliaus Samosatiečio ir net su Artemono ir ebionizmo klaidomis, būtų ištisai klydęs. Tam tikru, jam itin skaudžiai rūpimuoju atžvilgiu, patriarkas pasakė gryną tiesą. Lukioniškas arionizmas su anais senaisiais heretikais tikrai turi vieną bendrą didžiulę klaidą: juos visus jungia Kristaus dievybės neigimas [4]). Šitame punkte visi jie Aleksandro akyse buvo χριστομάχοι [5]), „Kristaus užpuolikai", arba, kaip jis kitur sako, „išsirikiavę prieš Dievo Sūnaus dievybę" [6]). Tinkamai įvertinant šį Lukiono doktrinos punktą nebėra reikalo daryti su Hefele ir kitais nepagrįstus spėliojimus, būsią Lukionas pradžioje laikęsis Samosatiečio trinitarinės (griežčiau kalbant—antitrinitarinės) heretiškos doktrinos ir delto patekęs ekskomunikon, o vėliau metęs samosatietišką hereziją ir konstruavęs savąją trinitarinę hipotezę [7]). Taip pat nebėra reikalo su Bardy absoliučiai atpalaiduoti Lukiono doktriną nuo bet kokios giminystės su Samosatiečio teorijomis ir delto įtarinėti Aleksandro nurodymą, kad Lukionas buvo pasekęs Samosatietį ir ilgą trijų vyskupų laiką netekęs

---

[1]) Žiūrėk aukščiau, 59 p.

[2]) Palygink šios studijos 87—88 pp.

[3]) Pavyzdžiui, Antiochijos sinode in encaeniis 341 metais: Athanas., De Synodis, 24.

[4]) Visai iksli yra pastaba Tixeront, Histoire des dogmes, t. I (1905), 432 sq: „Par l'intermédiaire de Paul de Samosate et de son contemporain, Lucien d'Antioche, l'adoptianisme rejoint l'arianisme. Celui-ci retiendra l'idée fondamentale de la non-divinité de Jésus-Christ, mais il transigera sur la personnalité du Logos, dont il fera un être supérieur incarné en Jésus".

[5]) Tą pagarsėjusį žodelį skaitome Aleksandro trumpojoj enciklikoj, 1. Panašus epitetas—christomáchon ergastérion—jo antroj enciki., Epist. ad Alexandrum Const., 1.

[6]) Epist. t. ad Alex. Const., 10.

[7]) Hefele, Conciliengeschichte, I Bd., 258: „Mit Paul gleichgesinnt war längere Zeit sein Landsmann, der antiochenische Priester Lucian, der die häretische Trinitätslehre (?) des Ersteren vertheidigte und desshalb (?) auf einige Zeit lang aus der Kirchengemeinschaft ausgeschlossen wurde... Wie seine Wiederaufnahme in die Kirche beweist, hat Lucian nachmals der samosatenischen Lehre ohne zweifel wieder entsagt; aber die Meinung, dass durch die Kirchenlehre die Einheit Gottes nicht gehörig festgehalten sei, führte ihn zu einer andern Hypothese oder Construktion der Trinität"...

vienybės su Bažnyčia (ἀποσυνάγωγος) [1]). Mūsų išmanymu viskas čia sutaikoma nesuktai ir suprantamai: vienas ir antras klaidžiatikis yra paneigęs Išganytojo dievybę (nors tą neigimą abudu nevienaip yra moduliavę), o to pilnai ganėjo, kad Lukionas netektų bažnytinės vienybės [2]).

Susipažinę su klaidomis artimiausio Ariaus pranokėjo, šiaip ar taip pagimdžiusio arionišką ideologiją, turime arčiau prisižiūrėti, kaip atrodo įžymiausi ano kelmo „atžala"—paties Ariaus mokslas.

Ariaus doktrina mums yra žinoma daug geriau ne tik už Lukiono, bet ir už bet kurią pirmųjų trijų šimtmečių hereziją. Ariaus mintims pažinti gana turime visai patikimų kaip pirmaeilių, taip ir antraeilių versmių. Pagrindinė versmė yra čia paties hereziarko raštų likučiai: jo du laišku, vienas Eusebiui Nikomediečiui ir kitas patriarkui Aleksandrui [3]), toliau eilė fragmentų jo didesnio rašto Θάλεια, kuriuos yra išlaikęs Atanazas [4]), paskui vėl jo libellus fidei įteiktas imperatoriui Konstantinui [5]) (berods, šis jo tikėjimo išpažinimas yra bespalvis ir veidmainingas) [6]). Be to, dar turime eilę Ariaus žodžių, cituojamų Atanazo veikaluose [7]), nenūrodant, ar jie paimti iš „Thalios", ar stačiai iš hereziarko lūpų. Greta Ariaus raštų reikia čia paminėti tai, kas liko iš pirmutinių jo šalininkų: du Eusebiaus Nikomediečio laišku, būtent, vienas pačiam Ariui [8]) ir antras Paulinui Tyriečiui [9]), be to, dar nuotrupos laiškų Atanazo Nazarbiečio ir Georgiaus (paskui vyskupavusio Laodikeoje) [10]) ir ilgokos ištraukos iš Asteriaus Kapadokiečio rašto [11]). Šalia šitų pirmutinių arionų, be galo vertinga versmė yra abiejuose patriarko Aleksandro aplinkraščiuose [12]), kur randame kiek susistemintą Ariaus doktrinos išdėstymą: čia vėl nesykį cituojami iš paties hereziarko lūpų paimti žodžiai [13]). Po Aleksandro mums labai svarbus informatorius yra šv. Atanazas,

---

[1]) Žiūr. G. Bardy, op. cit, col. 1025 ir 1028. Palygink vykusias pastabas H. Valesiaus, kritikuojančio šiame punkte Baronių: H. Valesii notae: Migne, P. G., t. 82, col. 15-7.

[2]) Plačiau apie Lukioną ir jo doktriną: A. Harnack, Altchristliche Literatur, Leipzig, t. I (1893), 526—531 pp.; t. II b. (1904), 138—146; idem, Lehrbuch der Dogmengeschichte, t. II, 4. ed. (Tübingen 1909), 187—190 pp; F. Loofs, Das Glaubensbekenntniss des Martyrers Lucian: Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissensch. zu Berlin, 1915, 576—605 pp.; G. Bardy, Le symbole de Lucien d'Antioche et les formules du synode in Encaeniis, 341: Recherches de Science Religieuse, 139 sq., 230 sq.; idem, Lucien d'Antioche: Dict. théol., t. IX (1926), 1024—1031 (su apsčia literatūra).

[3]) Pirmojo graikiškas tekstas išlaikytas Epifanaus ir Teodoreto, antrojo—Atanazo ir Epifanaus veikaluose. Žiūrėk šios studijos 33 p. 2 past. — Be to dar abiejų Ariaus laiškų yra išlikę senobiniai lotyniški vertimai (laiško Nikomediečiui yra net du tokiu vertimu). Cfr. Bardenhewer, Op. cit. III, 41.

[4]) Ypač Oratio I contra Arianos, nn 5, 6, 9, 11, ir De synodis, 15 („Ariaus blasfemijos", ilgas ir turiningas „Thalios" išrašas). Vienas ir antras veikalas 26-me tome Migne, P.G.

[5]) Išlaikyta Sokračio, H. E. l. I, cap. 26; Migne, P. G., 67, col. 149 seq.

[6]) Šiuo atžvilgiu tąją „pistin" tiksliai apibūdina Atanazas, Epist. ad episcopos Aegypti, 18; Migne, P. G. 25, 581.

[7]) Pavyzdžiui, Or. II contra Arianos, 24; Epist. ad episcopos Aegypti, 12; De sententia Dionysii, 23.

[8]) Jo dalis nurašyta šv. Atanazo, De synodis, 17.

[9]) Jį visą paduoda Teodoretas, E. H., l. I, cap. 5 (Migne, P. G. 82, 913 seq.).

[10]) Cituojami šv. Atanazo, De synodis, 17.

[11]) Taip pat Atanazo, op. cit., nn. 18—19.

[12]) Žiūr. šios studijos 33 p., 1 past

[13]) Ypač ilga citata trumpojoj enciklikoj—Henos sōmatos—3-me skyrely.

kuriam teko pačiam pažinti ir girdėti Arių su jo pirmaisiais bendramaniais pačioje Aleksandrijoje, ir kurs daugely vietų dėsto, aiškina ir kritikuoja jųjų protavimus. Tolimesne versme gali eiti informacijos senųjų Bažnyčios istorikų—Epifaniaus, Sokračio, Sozomeno, Filostorgiaus ir kitų.

Ariaus doktrinos atpasakojimas, kurį teks čia skaityti, remiasi veik išimtinai paties hereziarko žodžiais. Nors savo idejų jisai pats niekur nėra pilnai susisteminęs, vis delto svarbiausieji jo doktrinos punktai ir didieji bruožai yra gana aiškūs. Tarp atskirų jo idejų, tarp pavienių jo teigimų ir neigimų pastebimas išvidinis logiškas ryšys, kas duoda galimumo visa tai suvesti į tam tikrą sistemą [1]). Štai ji:

(A) Μόνος ἀγέννητος. — Jau aname tikėjimo išpažinime, kurį Arius reiškia savo laiške patriarkui Aleksandrui, pasirodo, kaip jis supranta Dievą, ir tuoj aiškėja, kad iš tokio apibrėžimo Dievo sąvokos pareina jo protavimas apie Logą—Dievo Sūnų. Jis pradeda savąjį *credo* šiais žodžiais: „Mūsų tikėjimas... yra šis. Išpažystame vieną Dievą, v i e n a t i n į ἀγέννητον, vienatinį amžinąjį, vienatinį ἄναρχον..., nesimainantį ir nekitėjantį (ἄτρεπτον, καὶ ἀναλλοίωτον)..., įstatymo, pranašų ir Naujosios Sandoros (vienatinį) Dievą, pirm amžinųjų laikų (arba pirm laikų ir amžių) pagimdžiusį (γεννήσαντα) viengimusį Sūnų“ [2]). Jau situose posakiuose susiduriame su charakteringiausiomis ir pagrindinėmis arioniškos doktrinos idejomis, kurios nuolat, kaip paties Ariaus taip ir jo bendramanių, yra nuo pradžios vėl ir vėl kartojamos: tėra vienas tikras Dievas, vienas ἀγέννητος, vienas ἄναρχος. Šitas sąvokas, o ypač ἀγέννητος, Arius neabejotinai deda pagrindan visų tolimesnių savo protavimų. Reikia manyti, jog jo supratimu a g e n n ė t o s yra labiausiai esminė tikros dievybės savybė ir reiškia lyg pačią Dievo esmę [3]). Deja čia Arius žaidžia dviprasmiškumu. Krikščioniškoj teologijoj terminas a g e n n ė t o s gali reikšti du labai skirtingu dalyku: 1) arba n e s u t v e r t ą (increatus, unerchaffen, incréé, arba dar bendriau qui a nullo originem ducit, ursprungslos), prieš kurį pastatoma visa, kas sutverta (ershaffener, gewordener); 2) arba vėl jis gali reikšti n e g i m u s į (non genitus, inengendré, ungezeugt), pastatant prieš tą, kas yra gimęs (genitus, engendré, gezeugt). Paskesniais laikais rašant sakytąjį terminą imta prisilaikyti griežtesnės ortografijos: vartojant jį pirmąja prasme imta rašyti ἀγέννητος (nuo γίγνομαι), o antrąja prasme—ἀγέννητος (nuo γεννάω). Bet Ariaus laikais tasai terminas rašyta dar be griežto etimologinio tikslumo [4]). Arius lygiai žaidžia dviprasmiškumu

[1]) Iš esamų dabartinių Ariaus doktrinos išdėstymų, kiek mums žinoma, sistemingiausis ir gana pilnas yra tas, kurį patiekė X. L e B a c h e l e t: Dict. de Théol. catholique (Vacant), t. I, col. 1784 seqq. Čia mes pasinaudojame jo nurodytąja schema.

[2]) Epist. Arii ad Alexandrum; apud A t h a n a s.. De Synodis, 16 (M i g n e, P. G. 26, 708 sq.).

[3]) Ką išlikusieji Ariaus posakiai tik verčia spėti, tai, neilgai trukus, atviriausi jo pasekėjai iš tikrųjų visai aiškiai pasako: Aetius ir Eunomius, griežtojo arionizmo atgaivintojai, savo vyriausioj tezėj įsakmiai identifikuoja Dievo a g e n n ė s i a su Dievo esme. Žiūrėk H e f e l e, op. cit., 670 sq.

[4]) To termino rašybos svyravimo pėdsakai yra aiškūs senobiniuose patristinių raštų kodeksuose. Ta.p, antai, Teodoreto Eccl. Hist. I knygos vien 3-me ir 4-me skyriuose Migne leidiny turime sužymėta bent penkis tokius svyravimus: v a r i a e l e c t i o n e s, n. 88 sub col. 893, n. 53 sub col. 903, nn. 8, 9 et 21 sub col. 911 sq. Arba vėl žiūrėk senųjų leidėjų benediktinų-maurinų nurodymus ad num. 28 s. Athanasii De decretis Nicaenae.

vartodamas antrą lygiagretį terminą ἀναρχος. Šis gali reikšti „be pradžios“ (sine initio ir sine causa suae existentiae), priešpastatant visam tam, kas turi savo esimo pradžią ir priežastį; ir vėl tas pat terminas gali reikšti „sine principio“: tuokart ἀναρχος priešpastatoma tam, kurs eina (arba kilsta) iš kito (qui ab alio). Tikratikiai krikščionių teologai nuo senų seno vartoja terminus ἀγενήτος (nors kartais yra rašę netikslia ortografija su dviem νν, ἀγέννητος) ir ἀναρχος pirmąja—absolučia—prasme, kai nori Dievą kaip Dievą (be skirtumo Trejybės hipostazių) pastatyti prieš sutvėrimus, kurie visi turi Jame savo esimo priežastį ir yra atsiradę laike (arba su laiku), ne amžini; o antrąja, jau neabsolučia prasme, ἀγενήτος ir ἀναρχος nuo seno vadinamas tik Dievas Tėvas, norint pažymėti, jog amžinuose tarpusaviuose Trejybės hipostazių santykiuose vienas Tėvas yra persona a se, principium sine principio, tuo tarpu kai Sūnus su Šventąja Dvasia yra iš Tėvo, ir tai amžinai, dievišku kilimu, ne sutvėrimų būdu. Pirmąja, būtent, absolučia prasme, ne vien Tėvui, bet ir Sūnui ir Šv. Dvasiai dera pavadinimas ἀγενήτος ir ἀναρχος del jų vienos ir tos pačios nesukurtos dieviškos prigimties, kuria visa Šv. Trejybė absolučiai skiriasi nuo sutvėrimų; antrąja, tariant relatyvia intertrinitarine prasme, Sūnus ir Šv. Dvasia nesivadina nei ἀγεννήτος nei ἀναρχος, bet ne todel, kad jų hipostazės būtų ne lygiai amžinos, kaip ir Tėvo ar ne lygiai tiek pat dieviškos, tik todel, kad taip vadintis kliudo jųdviejų hipostatinės relacijos su Tėvu, iš kurio juodu amžinai yra [1]).

Arius, deja, ar neįstengė suprasti dvejopą kiekvieno sakytųjų terminų reikšmę, ar tyčia ignoravo jų galimą dvejopą teologijoj vartojimą. Rašydamas Nikomediečiui jisai pajuokia patriarką Aleksandrą, mokinusį jog, „sykiu su Dievu (Tėvu) yra Sūnus nesutvertu būdu; jis yra amžinu gimimu, pagimdytas ne tapsmo būdu“ [1]). Sąmoningai ar nesąmoningai, Arius abu aukščiau

---

Synodi, Migne P. G. t. 25, col. 467 seq. (adnot. 33), ir jų „admonitio“ ibidem, col. 411—414. Šitoj vietoj taip pat nurodoma pavyzdžiai, kaip Cicero ir Tertulionas, versdami ἀγενήτον Platonio dialogą „Phaidrus“, dvejodami deda jau „quod non oritur“, arba „infectum“, jau „quod non nascitur“ arba „innatum“.

[1]) Pavyzdžiui, šv. Atanazas, De synodis, 46, nors ortografijos atžvilgiu painioja ἀγενήτον ir ἀγένητον, tačiau teologiškai jis moka atskirti to termino dvejopą prasmę (absolučią ir relatyvią); jis nurodo, jog viena prasme Dievo Sūnus teisingai nevadinamas ἀγεννήτος, o kita prasme vėl teisingai vadinamas šiuo terminu. Jis ten nurodo, jog „daug garbių vyrų“ yra vartoję tą terminą viena ir kita prasme. — Iš paties Arius laiško Aleksandrui galima spėti katalikų teologus, kalbant apie Tėvą ir Sūnų, jau žinojus dieviškųjų relacijų sąvoką: jis priešinasi tiems, kurie tiki Sūnų turint buitį sykiu su Tėvu ir skaičiuoją (ar dėstą) τὰ πρός τι. Jis rašo: οὐδὲ ἅμα τῷ Πατρὶ τὸ εἶναι ἔχει, ὅς τινες λέγουσιν τὰ πρός τί (Migne, P. G., t. 26, 709, C; t. 42, 216, A). Dionysius Petavius (loc. cit., col. 215) verčia: „neque cum Patre exstitit, ut nonnulli de his, quae ad aliud referuntur, affirmant“. X. Le Bachelet savo studijoj (Dict. de théol. cathol., I, 1785), Arius sakiniui suteikia daugiau aiškumo, versdamas šitaip: „Il n'a pas l'être en même temps que le Père, comme le prétendent ceux qui s'en tiennent à l'idée de relation“. Suglaustus atatinkamos patristinės terminologijos nurodymus ir paaiškinimus teikia J. Pohle, Lehrbuch der Dogmatik, I Bd., 7. Auflage, (Paderborn, 1920), 296 seq. — Plačiau Th. de Régnon, Études de théologie positive sur la sainte Trinité, 3-e série (Paris, 1898), étude XVI. Jau 17-me šimtmety apie tai nemaža yra rašęs Petavius (Petau), De Trinitate, lib. V, cap. 1 ir kitose vietose.

[1]) Arii epist. ad Eusebium Nicomed., apud Theodoretum, Eccl. Hist. I, 4 (Migne, P. G. 82, 912): οὐ συμφύομεν αὐτῷ δημοσίᾳ λέγοντι:...

nusakytu terminu vis ima tik pirmąja absolučia prasme[1]) ir be atodairos paženklina jais vieną patį Dievą Tėvą, pastatydamas jį prieš Sūnų ne kaip Tėvą, bet kaip Dievą: Tėvas vienas pats esąs tikrai agennėtos ir anarchos, todel tik vienas jis tikras Dievas[2]). Šitoksai ne hipostatinis, bet absolutus Tėvo ir Sūnaus pastatymas prieš vienas kitą kaip agennėtos ir non-agennnėtos, anarchos ir non-anarchos yra pigiai įžiūri-

---

s-unnparchei agennėtõs ho Hnios tõ Theõ; aeigennės estin, pgennėtogenės estin. Teodoreto 18-me šimtmety leidėjas Joh. Ludov. Schulze (pakartotas Migne leidiny), nurodydamas paskutinio žodelio rašybos įvairiuose kodeksuose nevienodumą, spėlioja pirmoj žodelio daly pirminai buvus tik vieną graik. v: „Mallem — sako jis — ἀγεννητογεννής, genitus ita ut non fieret, s. initium exsistendi haberet". Schwane, Dogmengeschichte der vornicaenischen Zeit (Münster, 1862), 206 p. cituotąjį Aleksandro sakinį yra vertęs taip: „Der Sohn ist auf ungewordene Weise bei Gott; er ist von Ewigkeit her gezeugt und auf ungewordene Weise gezeugt". Paskiau Hefele, Conciliengeschichte, I Bd. 2. Aufl. (Freiburg, 1873), 273 p. verčia: „Der Vater und Sohn existiren immer mit einander, der Sohn existirt zugleich mit Gott auf ungezeugte (ungewordene) Weise, er ist ewig gezeugt, ungezeugt-gezeugt", ir tuoj vykusiai pažymi (to paties puslapio 3-me prieraše): „Der Bischof Alexander wollte wohl sagen: die Zeugung des Sohnes ist nicht wie eine andere endliche Zeugung; sie ist eine Zeugung und doch keine (gewoehnliche) Zeugung; dazu kommt, dass man damals zwischen γενητός=geworden (von γίγνεσθαι) und γεννητός=gezeugt (von γεννάω) noch nicht gehoerig (wenigstens im Sprachgebrauch) unterschied". — Jei Schwane būtų reikiamai atsižvelgęs į sakytąji senųjų šiuo atveju rašybos ir paties tarimo svyravimą, jam nebūtų reikėję kalbėti apie „Verwechselung der Begriffe" Aleksandro pareiškime (loc. cit.). Taip pat ir G. Krueger, Das Dogma von der Dreieinigkeit... in s. geschichtl. Entwicklung (Tübingen, 1905), p. 189 sq. tuokart, manau, nebūtų vertęs Aleksandro sakinio šitaip: „Immer ist Gott, immer der Sohn, zugleich der Vater, zugleich der Sohn. Der Sohn existiert mit Gott nach Art des Ungeborenen; er ist immer geboren, er ist ungeboren geboren..." Lygiai nebūtų jam reikėję prileisti, esą „die Auffassung des goettlichen Geheimnisses, die Alexander seinem Presbyter gegenüber verfocht, fuer an die Logosspekulation gewoehnte Ohren nicht unbedenklich klang" (ibid., 189); abi šiuo reikalu patriarko enciklikos gana rodo jį buvus ne kokį akatėchėton (kaip kad Arius, rodosi, norėtų jį vaizduoti), tik itin rimtą ir blaiviai protaujantį teologą. Ir pats Krueger is tuojau (190 p.) randa reikalinga prileisti, kad Arianus atpasakojime „sind hier die (Alexanders) Schlagwoerter wohl in gehaessiger Absicht enggedraengt zusammengestellt"; šis spėliojimas, nušviečiant visą dalyką Schulzė's ir mūsų nurodomu keliu, lieka irgi neb tiek reikalingas. — Migne, P. G. 82, 911 dedamas lotyniškas sakytųjų Aleksandro žodžių vertimas yra visai netikęs: „coexsistit ingenite Deo Filius; semper genitus est, ingenite genitus est". Priešingai, P. G. 42 tome (Opera s. Epiphanii) dedamas šios vietelės Dionyzo Petaviaus parūpintas vertimas teologiškai yra visai korektiškas; tik gramatikos atžvilgiu abejotinas yra paskutinio žodelio (agennėtogenės, arba rasi agenėtogennės) vertimas „ab ingenito genitus".

[1]) Hereziarkui stigus supratimo hipostatinių relacijų Dieviškoj Trejybėj, arba bent jį tai tyčia ignoravus, rodo jo nuolatinė argumentavimo taktika. Kaip teisingai pastebi Hefele, op. cit., 273, adnot. 3, „Arius insbesondere argumentirte aus dem orthodoxen Terminus: „Der Sohn ist nicht ungezeugt (ἀγέννητος)" immer so, als ob damit gesagt sei: „er ist ἀγέννητος" (nicht unerschaffen)".

[2]) Jei Arius yra tai daręs visai sąmoningai, reiktų pasakyti jį savo argumentavimo taktikoj leidus sau klastingą, tiesiog sukčiaus priemonę. Tada jo adresu galėtum pakartot, ką Pohle, op. cit. (5. Aufl., 1911), 62 p. yra sakęs apie aršųjį arioną Eunomių: „Durch sophistische Verwechselung von ἀγέννητος=unerschaffen (von γίγνομαι) mit ἀγέννητος=ungezeugt (von γεννάω) suchte er beim arglosen Volke zwei Absichten auf einmal zu erreichen. Auf der einen Seite wollte er den gezeugten Logos (γεννητός) als geworden es Geschöpf (γενητός) des Vaters zu diskreditieren, auf der anderen Seite aber die willkommene Äquivocation als Hebel benutzen, um unbesehen die Ursprungslosigkeit des Vaters (ἀγεννησία, innascibilitas) mit der Grundeigenschaft Gottes, der Aseität (ἀγενησία), nach Art eines Taschenspielers zu vertauschen und so die Harmlosigkeit der Rechtgläubigen zu tauschen".

mas jau pirmame aukščiau cituotame Ariaus *credo* posme, kas iš tikrųjų pilnai sutinka su jo tolimesniais tame pačiame laiške pareiškimais. „Dievas, visų atsiradusiųjų priežastis—skaitome tenai—vienui vienas yra anarchos; o Sūnus, Tėvo pagimdytas ir sukurtas... nebuvo pirm pagimdomas,... jis nėra nei amžinas, nei draugamžinas, nei sunagenėtos“ [1]). Be to, dar ir „Thalijoj“ ypač atvirai ir aiškiai Tėvas absoliučiai pastatomas prieš Sūnų kaip vienas tikras Dievas agennėtos ir anarchos: „Mes jį vadiname agenněton, skirdami nuo ano, kurs prigimtimi yra gennėtos; mes jį garbiname anarchon, atsižvelgdami į aną, kurs yra tapęs laike“ [2]). „Tėvas yra esme (arba prigimtimi) svetimas Sūnui, nes yra anarchos“ [3]).

Vienu žodžiu, Ariaus galvojime agennėtos ir gennėtos yra pastatomi prieš vienas kitą kaip nesutvertas (increatus) ir sutvertas (creatus). Iš čia mums darosi suprantamas arionų bendras ir nuolatinis šūksnis: nėra dviejų ἀγέννητοι, taip pat kaip nėra dviejų Begalinių arba dviejų Dievų, kaip nėra dvejopo amžino nesutverto prado [4]). Nesutinkančius absoliučiai arba esmiškai skirti Logą-Sūnų nuo Dievo, vienintelio agennėtos, Arius įtarinėja, kad jie „įvedą du pradu agennėtous“: duo agennėtous archàs eisėgoumenoi [5]).

[1]) Arii epist. ad Alexandrum: Athan., De Synodis, 16 (col. 709, B). — Čia vėl tas pats rašybos svyravimas: Atanazo išlaikytame tekste turime συναγέννητος (su vienu ν), Epifaniaus tekste—su dviem νν. Hilarius, kurs savo knygose De Trinitate 4, 12—13 ir 6, 5—6 yra įdėjęs lotynišką šio laiško vertimą, bus skaitęs tą žodelį su vienu ν, nes verčia „simul non factus“ (o ne „simul cum Patre ingenitus“).

[2]) Arii „Thalia“, fragm. in Athanasii De Synodis, 15 col 705, D): Agennėton dė auton phamen dia ton tėn phusin gennėton; touton anarchon anumnoumen dia ton en chrónó gegaota. — Nors pakartotasis čia prielinksnis διά paprastai ir savaime reiškia tik „del“ (propter), tačiau nėra abejonės, kad šičia Arius nori išreikšti visišką pastatymą Dievo prieš Sūnų (tai rodo visas kontekstas, kaip artimasis, taip ir tolimesnis). Todel neverčiame šitų dviejų διά vergiškai žodis žodin. Bachelet, op. cit., col. 1784, abu žodeliu verčia tiesiog „par opposition“.

[3]) Xenos tou Huiou kat' ousian ho Patėr, hoti anarchos huparchei. Ibidem, col. 708, A.

[4]) „Suprask—šaukia Arius «Thalioj»—kad buvo Viena; dvejybės nėra buvę pirm neg gavo pradžią (Sūnus)“: σύνες, ὅτι ἡ μονὰς ἦν· ἡ δυὰς δὲ οὐκ ἦν, πρὶν ὑπάρξῃ. (Thalia, fragm., loco cit, col. 708, A).

[5]) Epist ad Alex., loc. cit., col. 709, C. Pažymėtina, jog „codex Regius“ (berods vienas) turi agenėtous. — Patriarkas Aleksandras, Epist. ad Alex. Const., 11, taipojau pažymi Arių se savaisiais skelbiant, kad katalikai, atsisakydami pripažinti Sūnų atsiradus „iš nesamų daiktų“, prileidžią porą agennėtų pradų: Phasi gar hėmãs... agennėta didaskein duo. Duoin thateron legontes dein einai hoi apaidentoi, ė ex ouk ónton auton einai phronein, ė pántos agennėta legein duo. Tokia arionų skelbiama insinuacija, patriarko išnaujymu, yra katalikų tikėjimo šmeižimas (sukophantein), kvailų pasakų sugalvojimas (arionai čia esą hoi phlėnáphón epheuretai mūthón) ir drange pačių arionų visiškas nenusimanymas teologijoj (jie čia pasirodą apaidentoi, agnoountes hoi anaskėtoi, nes jie neįstengia suprasti, jog agennėtos Tėvas skiriasi nuo visų sutvėrimų tuo, kad šie yra jo sukurti iš nieko, o nuo savo Viengimio tik tuo, kad šis yra gimęs iš jo paties—iš Tėvo (ex autou tou ontos Patros gegennėtai). Ibidem, Migne, t. 18, col. 564 sq. — Kad Arianus skelbtasis įtarimas ar stačiai kaltinimas dualizmu nebuvo teisingas katalikų atžvilgiu ir be reikalo metė šiems manicheizmo šešėlį, gana rodo taip pat pavyzdys didžiausio arionų antagonisto šv. Atanazo. Šisai visų katalikų vardu primygtinai pareiškia: mian archėn oidamen, unum agnoscimus principium (Or. III contra Arianos, 15; Migne, t. 26, col. 353, A). Kalbas apie tai, būsią tikratikiai krikščionys išpažįsta keletą Dievų arba keletą „pradų“ ar „Tėvų“ (archàs ė pateras), didysai Bažnyčios mokytojas pasipiktinęs atmeta kaip nedorą pagoniškos kilmės šmeižtą (ibidem, col. 352, C).

(B) Sūnaus gimimo sąvoka. — Skirdamas Dievo Tėvo ir Sūnaus asmenis, Arius daug sykių kartoja, Sūnų esant Tėvo pagimdytą, jį esant gimusį, Viengimį, Tėvą jį tikrai pagimdžius. Pasakymai gennésanta, egennèsen, gennètheis mirgėte mirga Ariaus rašte Aleksandrui; gennèthė, gennan kartoja jisai „Thalioj“ [1]). Nebereikia nurodinėti, kad terminas gennètos Ariui yra esminis Sūnaus-Logo pažymis; ne veltui hereziarkas vadina jį ton tèn physin gennèton—„prigimtimi gennèton“ [2]). Visai galime sutikti su Hefele, Arių drauge su tikratikiais šiame termine—„pagimdytas“—įžiūrėjus „palladium“, arba laidą, doktrinaliai garantuojantį asmenišką Sūnaus hipostazę prieš sabellionizmą [3]). Todel Arius taip primygtinai pabrėžia išpažįstąs Dievą „pagimdžiusį viengimusį Sūnų..., ir tai pagimdžiusį ne manomai (non specie tenus), bet iš tikrųjų“ [4]), taip kad pagimdytojo negalima su Sabelliu vadinti „Sūnumi-Tėvu (huiopatora) [5]).

Tačiau, nežiūrint savo gausių kartojimų Logą, arba Sūnų, gimus iš Dievo Tėvo, arba esant Dievo pagimdytą, Arius negalėjo nuslėpti šį gimimą ar gimdymą suprantąs tik kreacijos prasme. Berods, kaip tuoj matysime, šią kreaciją jis laiko nepaprastą, ypatingą, net vienintelę, palyginant su atsiradimu visų kitų Dievo kūrinių. Vis delto esminai terminas „pagimdytas“ šiuo atveju jam yra tolygus terminui „sutvertas“. Taip, antai, laiške Aleksandrui išpažindamas tikėjimą į viengimusį Dievo Sūnų, Arius tame pačiame posme drauge su gimdymo ir gimimo terminais taiko Sūnui sutvėrimo terminą (κτίσμα, κτισθέντα) [6]). Jau iš šitokio tų terminų sugretinimo reikėtų pripažinti gimdymą ir kreaciją šiuo atveju jo minty esant sinonimus. Rašydamas Nikomedijos Eusebiui jisai dar aiškiau pasisako Dievo Sūnaus gimimą manąs kreacijos prasme: πρὶν γεννηθῇ ἤτοι κτισθῇ (antequam gigneretur, sive crearetur) [7]). Tame pačiame dokumentėly, kaip pamenome, jisai ironizuoja patriarką Aleksandrą, skelbusį Dievo Sūnų esant nesutvertu būdu, egzistuojant amžinuoju gimimu ir esant ne tapsmo būdu [8]).

Dar tebebūdamas Aleksandrijos klero eilėse Arius buvo pasipriešinęs savo patriarko pamokinimui, jog Sūnaus gimimą (skiriant nuo sutvėrimų atsiradimo) reikia suprasti taip: „Sūnus yra iš paties Dievo“ [9]). Ir visame tam patriarkui rašytame laiške aiškiai matoma, jog Arius, minėdamas Dievo Sūnaus gimimą, niekaip neprileidžia, kad tas dalykas reikštų Dievą suteikus

---

[1]) „Thaliae“ fragmenta: Athanas., Or. I contra Ar., 9; De synodis, 15.

[2]) Apud Athan., De synodis, 15.

[3]) Hefele, Conziliengeschichte, I, 264: „Mit Recht erkannte Arius gleich Orthodoxen in dem Ausdruck ‚gezeugt‘ das Palladium, das allein die persönliche Subsistenz des Sohnes gegen den Sabellianismus zu retten vermöge. Er nahm darum den Begriff ‚gezeugt‘ zum Fundament seiner Argumentation...“

[4]) Epistola Arii ad Alexandrum: „...gennèsanta de ou dokèsei, all' alètheia“.

[5]) Loco cit.

[6]) Migne, P. G., t. 26, col. 709. A—B.

[7]) Migne, P. G., t. 42, col. 212, B.

[8]) Loco cit., col. 212, A.

[9]) Arius rašo Nikomediečiui: „ou sumphōnoumen autō dèmosia legonti: ...ex autoũ toũ Theoũ ho Huios“. Loco cit., col. 209 sq.

(komunikavus) jam savo paties prigimtį arba substanciją [1]). Hereziarkas ten be atodairos smerkia ir atmeta, tarp kitko, tokius tradicinius Sūnaus gimimo nusakymus, kaip προβολή ir λύχνον ἀπὸ λύχνου (lucernam ex lucerna). Mat, tie posakiai prileidžia, iš vienos pusės, tos pačios prigimties komunikaciją, ir iš kitos pusės—dalyvavimą toje pat Tėvo prigimtyje arba substancijoje. Vienu žodžiu, Arius visur ir nuolat duoda suprasti Dievo Sūnaus g i m i m e nepripažįstąs Sūnui jokio konsubstancialumo (be kurio kaip tik negalimas gimimas tikra to žodžio prasme). Taigi, maža būtų sakyti Arių, palaikant tradicinį Sūnaus gimimo terminą, davus šiam terminui kitokią, ne kaip katalikai, reikšmę: jis jį visai ištuština.

Kokie motyvai verčia jį šitaip daryti? Tai lengva suprasti iš jo išsitarimų abiejuose sakytuose jo laiškuose. Trumpai suglaudus, Ariaus motyvai yra šie. Viena, Dievas yra be kūno, taigi nesudėtingas ir nedalomas, ir šiaip jau Dievas yra absolučiai amžinas, nesimainantis ir nekitėjantis; taigi jis negalįs ką nors pagimdyti suteikdamas kam nors savo buities ir substancijos, nes tai reikštų Dievą esant kūnišką, padalomą ir, aplamai, kitėjantį; taigi gimdantis Dievas, Ariaus supratimu, būtų Dievo priešingybė, joks Dievas. Antra vertus, tikrai pagimdytas Dievo Sūnus — pagimdytas Dievas—būtų c o n t r a d i c t i o i n a d i e c t o, nes Dievas esminai yra ἀγέννητος; iš paties Tėvo gimusis Sūnus būtų kaž kokia Dievo „dalis“ (μέρος Θεοῦ, μέρος ὁμοούσιον τοῦ Πατρός), taigi visiškai negalimas daiktas; gimusis turįs būti paskesnis už gimdytoją, taigi neamžinas, taigi negalįs turėti amžinos Dievo substancijos [2]). Prie tų motyvų pridėkime dar baimę sabellionizmo. Sabellius, neabejodamas esminiu Tėvo ir Sūnaus substancijos arba prigimties vienumu, buvo paneigęs jųjų asmeninį skirtingumą; Ariui rodėsi, kad išpažįstant Sūnaus gimimą iš Dievo Tėvo substancijos, griaunama skirtingumas Sūnaus ir Tėvo asmenų, taigi grįžtama į sabellionizmą.

Teologui yra aišku Arių, nežiūrint didelio dialektikos pamėgimo, nebuvus priaugus traktavimui tokios temos, kaip Dievo Sūnaus gimimas. Jisai į gimimą temoka žiūrėti tik fiziologo ar biologo akimis ir neįstengia pakilti iki filosofinės gimimo sąvokos (origo viventis a principio vivente coniuncto, in similitudinem naturae). Todel jisai negali mintyti jokio gimimo ar gimdymo be tų netobūlumų, kurie glūdi kūniškame gimdyme ir gimime. Be to dar, ignoruodamas dieviškąsias relacijas, hereziarkas neišvengiamai yra priverstas gimdomą Sūnų esminai priešpastatyti negimusiam Tėvui. Aplamai, minties pakilumo ir stiprumo atžvilgiu Arius ypač šiame punkte nė iš tolo neprilygsta tokiems to pat šimtmečio teologams-galvočiams, kaip Atanazas,

---

[1]) L e B a c h e l e t, daug sykių cituotoj studijoj, 1785 skiltyje, labai tiksliai pastebi, kad Arius, suminėdamas visokius kitų klaidingus ar nevykusius aiškinimus Dievo Sūnaus gimimo, tyčia vengia minėti koncepciją, kurią galima būtų išreikšti šiais žodžiais: „génération du Fils par communication que lui fait le Père de sa propre nature, possédée en quelque sorte par indivis“.

[2]) Abiejuose savo laiškuose Arius ypač dažnai kartoja, kad Sūnus negali būti Dievo substancijos dalis, todel turįs būti sutvertas. Žiūrėk M i g n e, P. G., t. 42 col. 709, A et C; — Ir toliau arionai, ginčydami Sūnaus gimimą iš Tėvo, vis taip pat protaus, kad toks gimimas esąs negalimas be Dievo substancijos dalijimo. Žiūr. A t a n a z o Oratio I contra Arianos, 15 sq.

kapadokiečiai, arba kaip paskesnis didysai aleksandrietis Cirilius[1]). Jis stovi nepalyginamai žemiau net už III šimtmečio aleksandriečius, ar imsim Origenį (nors šis kartais ir klupo), ar Dionyzą (šiojo „Apologijoj“).

(C) Logo, arba Sūnaus, prigimtis ir funkcija. — Ariaus doktrinoj Dievo Sūnaus, arba Logo, dalykas sudaro centralinį ir žymiausį punktą. Išgvildenę arionišką Sūnaus gimimo supratimą, panagrinėkim Ariaus protavimus apie Logo Sūnaus prigimtį ir jo raison d'être.

Kas yra Logas, arba Sūnus, Arius dažniau ir daugiau nusako ginčijimu ir griovimu atatinkamo tradicinio Bažnyčios mokslo, nekaip pozityviomis aptartimis. Dar tebebūdamas Aleksandrijoj, kaip praneša Aleksandras, hereziarkas su savo sėbrais yra skelbęs: nesą jokio Dievo Sūnaus prigimtimi (οὔτε γὰρ φύσει υἱός τις ἐστὶν τοῦ Θεοῦ, φασίν)[2]); tas, kurį vadinama Sūnumi, tikrovėj tesąs Dievo sutvėrimas ir padaras (κτίσμα γάρ ἐστι καὶ ποίημα ὁ υἱός)[3]). Ir paties Ariaus raštuose tuoj skaitome, jog Sūnus savo būtybe neturi jokios dieviškos savybės, jis nėra nei lygus nei konsubstancialus Dievui Tėvui οὐδὲ γάρ ἐστιν ἴσος, αλλ' οὐδὲ ὁμοιούσιος αὐτῷ [4]). Jis nėra iš paties Tėvo, nėra savas Tėvo esybei (οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός; ουκ ἔχτιν ἴδιος τῆς οὐσίας τοῦ πατρός) [5]).

Dievas Tėvas savo prigimtimi yra visai svetimas Sūnui (xenos tou Hiou kat' ousian ho Pater) [6]). Mat, juk Sūnumi yra vadinamas ne kas kitas, kaip tik Logas, o Logas—vėl skaitome „Thalioj“—savo prigimtimi ir visais ypatumais „yra svetimas ir niekame nepanašus į Tėvo esybę ir savybę“ (kai ho Logos allotrios men kai anomoios kata panta tės tou Patros ousias kai idiotėtos estin) [7]). Kad jis Šventrašty ar kur kitur yra vadinamas Sūnumi, tai reikia suprasti įsūnystės prasme: „Logas prigimtimi nėra tikras Dievo Sūnus, bet ir jis vadinasi sūnumi įsūnystės būdu, kaipo sutvėrimas“ (Logos... ouk esti men kata phusin kai alėthinos tou Theou Huios, kata thesin de legetai kai houtos Huios, hos ktisma) [8]). Tėvas jį yra sau padaręs Sūnumi adoptuodamas (ėnegken eis Huion heautō tonde teknopoiėsas) [9]); taip, kad šis tapo, arba, tikriau sakant, vadinasi Sūnumi malonės keliu [10]). Berods, Sūnus, arba Logas, yra vadinamas Dievu, bet ir šio pavadinimo nereikią imti griežtai, jis vėl reiškiąs tik tam tikrą Dievo malonę. Atanazas, atpasakodamas charakteringiausius „Thalios“ sakinius, itin pasipiktinęs rašo, jog Arius tenai „išdrįso sakyti Logą nesant

[1]) Palygink Diekamp, Katholische Dogmatik, I Bd. (Münster i. W., 1921), 266 sq.

[2]) Alexandri Alexandrini epist. ad Alex. Constantinop., 3.

[3]) Idem, epist. Henos somatos, 3.

[4]) Thalia, fragm. in Athanasii De Synodis, 15; P. G., t. 26, 708 A.

[5]) Thalia, fragm. in Athan. Orat. I contra Arianos, 9; P. G. 26, 29, B.

[6]) „Thalia“, fragm. in Athanas. De Synodis, 15; P. G., 26, 708, A.

[7]) „Thalia“, fragm. in Athan. Or. I contra Arianos, 6; tom cit., 24, A.

[8]) Apud Athanas., De sententia Dionysii, 23; P. G., t. 25, 513, A. — Šv. Atanazas čia išveda Arių kalbant tuos žodžius. Bet, kadangi jis arčiau nenurodo, kur Arius yra taip kalbėjęs ar rašęs, galima manyti, kad čia Arianus vardu suprantami bendrai arionai. Palygint maurinų pastabą šiam reikalui, P. G., tom. cit., 477, num. V: „nisi forte tropice Arium pro Arianis Athanasius significet“.

[9]) „Thalia“, frag. in Athan. De synodis, 15; loc. ut supra, col. 705, D.

[10]) „Ou gar esti ton Patros idion kai phusei gennėma ho Logos, alla kai autos chariti gegonen“. Ariaus žodžiai, kaip rodos, pasakyti dar Aleksandrijoj

tikru Dievu“ (eipein... etolmėsen, hoti oude Theos alėthinos estin ho Logos)[1]). Arius sakąs: „Nors (Logas) ir vadinasi Dievu, (tačiau) nėra tikras (Dievas); tik malonės bendravimu, panašiai kaip ir visi kiti, taip ir jisai tik vardu vadinasi Dievas“ (ei de kai legetai Theos, all' ouk alėthinos estin; alla metochė charitos, hōsper kai hoi alloi pantes, houtó kai autos legetai onomati monon Theos)[2]).

Toks tatai, nusakant Logo, arba Sūnaus, prigimtį, yra pagrindinis Ariaus doktrinoje neigimas: Logas nėra Dievas, o tik sutvėrimas. Iš čia jau eina visa eilė išvadų. Pirma ir radikaliausi yra išreikšta šitais seniau krikščionijoj negirdėtais žodžiais: Sūnus-Logas esąs sutvertas iš nesamų daiktų, arba iš nieko, ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν. Aleksandras visam katalikų Bažnyčios episkopatui adresuotoj enciklikoj atskleisdamas pavojingą Ariaus hereziją, paduoda anuos žodžius pačiame pirmame pranešimo sakiny[3]), o antroj vėl enciklikoj primygtinai pabrėžia, kaip tasai ἐξ οὐκ ὄντων iš pamatų griauna ir pašalina ɔventojo Rašto skelbimą apie Logo, arba Išminties, dievybę[4]). Pats Arius savo raštuose nesigina tų savo žodžių ir nesykį juos kartoja. Nikomediečiui jis pasisako ypač už tuos žodžius esąs savo vyskupo prispaustas[5]). O jo „Thalios“ likučiuose randame: „ir pats Dievo Logas padarytas yra iš nieko“ (kai autos ho tou Theou Logos ex ouk onton gegone)[6]), „ir jis pats atsirado iš nieko“ (ex ouk onton hupestė kai autos)[7]).

Po to jau visai suprantama, kad Arius turi sakyti: Logas, kaip nėra konsubstancialus, kaip nėra nesutvertas bei aplamai lygus Tėvui, taip ypač „nėra amžinas bei draug-amžinas“su Tėvu (oude gar estin aïdios, ė sunaïdios... tō Patrì)[8]). Hereziarkas nepamiršta precizuoti: nevisados yra buvęs Sūnus, jis turi pradžią, jo nebuvo pirm neg jis tapo sutvertas, taigi yra buvęs toks kadaise (τὸ ποτέ, aliquando), kada jo dar nebuvo. Čia turime pagarsėjusį Ariaus posakį apie Sūnų-Logą: ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν[9]). Pažymėtina, jog Arius vengia sakyti: buvo laikas (chronos), kada dar nebuvo Sūnaus; jis pasirenka neaiškesnį nusakymą, pavartodamas adverbium indefinitum ποτέ, ir tuoj matysim, kad jisai, kaip dialektikas, šiuo atveju turėjo saugotis minėti „laiką“[10]).

---

ir cituojami Atanazo, Epistola ad episcopos Aegypti et Libyae, 12 (P. G., 25, 565, B). Ir vėl: „Logos... chariti legetai Huios“. „Thalia“, Or. I contra Arianos, 9 (P. G., 26, 29, B).

[1]) Athanasius, Or. I contra Arianos, 6; P. G., 26, 21 sq.

[2]) Idem, col. 24, A. — Cfr. Epist. ad episcopos Aeg. et Libyae, 12.

[3]) Alexandri epist. Henos somatos, 3; P. G. 18, 573, A.

[4]) Idem, epist. ad Alex. Constantinop., 2; loco cit., col. 552, B.

[5]) Arii epist. ad Euseb. Nicomed.; P. G. 42, 212. B.

[6]) „Thalia“, fragm., in Athan. Or. I contra Arianos, 5; P. G. 26, col. 21, A.

[7]) Idem, col. 29, B.

[8]) Arii epist. ad Alexandrum, in Athan., De Synodis, 16; P. G., 26, 709, B.

[9]) „Thalia, fragm., P. G. 26, col. 21, A. — Tą sakinį cituoja jau Aleksandras abiejose enciklikose: Henos somatos, 3; epist ad Alex. Contantinop, 2. Atanazas — daug kartų: Oratio I contra Arianos, 5 et 11; Epist. ad episcopos Aegypti et Libyae, 12; De sententia Dionysii, 14; etc.

[10]) Tąjį Arianą klastingą τὸ ποτέ (cfr. Athan. Or. I c. Ar., 11; col. 33, B) daug kas nevisai tiksliai verčia žodeliu „laikas“. Pavyzdžiui, Migne, P. G. 18, col. 551, B: fuit

Kadangi Logas, Ariaus teorijoj, nėra amžinas ir kadaise jo nėra buvę, jisai, kaip ir visi sutvėrimai, atsirado Dievo panorėjimu (τῷ boulêmati tou Theou, arba τῇ βουλῇ [1]), ir, žinoma, atsirado tada, kada Dievas panoro (hote beboulêtai) jį sutverti [2]). Vėl, neturėdamas Dievo prigimties nei pilnos amžinybės, „Logas nėra taip nesikeičiąs kaip Tėvas“ [3]) (tai yra, pačia savo prigimtimi). „Kaip (mes) visi, taip ir pats Logas yra prigimtimi atmainus (φύσει ἐστὶ τρεπτός); o savu laisvu noru pasilieka jis geras, iki tik nori; bet kada tik panorėjęs, gali pasikeisti ir jisai taip, kaip ir mes, atmainios būdamas prigimties“ [4]). Ir šį dalyką Arius yra skelbęs nuo pat pradžios [5]). Greta to įdomiai skamba Ariaus išpažinimas, jog Dievas Tėvas pagimdęs Vienatinį Sūnų „nesimainantį ir nekitėjantį“ (atrepton kai analloiôton) [6]). Kaip suprasti tuodu, kaip rodytųsi, vienas kitam priešingu pareiškimu? Pažymėtina, kad išpažindamas Logo neatmainumą, hereziarkas niekad neprideda „prigimtimi“, arba „esmiškai“. Taigi jo mintį galima šitaip paaiškinti: Logas yra esmiškai, arba prigimtimi, atmainus ir galėtų pakrypti į blogą, nusidėti, bet faktinai, savo valios pastangomis, jis visada liko geras.

Dar kita išvada: Logas—delto kad jis nėra Dievas, o tik sutvėrimas, turįs pradžią—negali tobulai ir pilnai, arba komprehensiviai, pažinti Dievą, negali Dievo suprasti taip, kaip Jis yra savyje, taip pat negali Jo išsakyti ar išreikšti [7]). „Sūnui Dievas yra ἄῤῥητος“ [8]). „Taigi ir Sūnui Tėvas yra neregimas, ir nei matyti, nei tobūlai bei pilnai pažinti savo Tėvą Logas negali; bet ir tai, ką pažįsta bei įžiūri, sužino ir įžiūri atatinkamai savoms išgalėms, kaip ir mes kad pažįstame sulig savo išgalėjimu. Negana to, Sūnus ne tik Tėvą pilnai ne pažįsta, nes jam stinga pajėgumo pažinti komprehensiviai (λείπει γὰρ αὐτῷ εἰς τὸ καταλαβεῖν), bet ir savo paties esybę (οὐσίαν) pats Sūnus (pilnai) nepažįsta“ [9]).

---

tempus, cum non esset Filius; taip pat P. G. 67, col. 46 sq. (kitur pas Migne verčiama kaip reikia: aliquando). Tokį negriežtą vertimą randame pas Schwane, op. cit., I, 203, ir daugely teologijos vadovėlių. Tixeront, Histoire des dogmes, II, 25 čia daro parafrazę: „il y a eu un moment de la durée—non du temps—où il n'était pas“.

[1]) Arianus žodžiai cituojami šv Atanazo, Epist. ad. ep. Aeg. et Libyae, 12; P. G. t. 25, B. — Arianus laiške Euseb ui (Epiph., Haer. 69, 6) randame: thelêmati kai boulê hupestê, laiške Aleksandrui (ibid., 7): thelêmati tou Theou ktl. — Iš Atanazo Or. III c. Arianos, cap. 59 seqq., regima arionus paskui labai gundžius katalikus šituo sofizmatu: fatendum est, Filium a Patre voluntate et arbitrio genitrum esse“, ... boulései kai thelései gegennêsthai (dauguma kodeksų turi gegenêsthai; žiūr. Migne, P. G., 26, 445, C., et not. 4).

[2]) Arianus žodžiai: Athan., Ep. ad epix. Aeg. et Lib., 12; P. G., 25, 564, B.

[3]) Thalia, fragm. (Athan. Or. I c. Arianos, 9; P. G. 26, col. 29, B).

[4]) Thalia, fragm; loc. cit., col. 21, C. Veik žodis žodin pakartoja šią citatą Atanazas, Epist. ad episc. Aeg. et Lib., 12.

[5]) Žiūrėk patriarko Aleksandro encikliką Henos somatos, 3.

[6]) Arii epist. ad Alexandrum (Athan., De Synodis, 16; P. G., 26, 709, A). Taip pat Théos monogenès analloiôtos išpažįstamas Ariaus laiške Eusebiui (Epiph., Haer. 69, 6).

[7]) Thalia, fragm. in Athan., De Synodis, 15 (col. 708, B—C). Pakartota in Athanasii epistola ad episc. Aeg. et Lib., 12 (col. 565, B—C).

[8]) Idem, locis citatis.

[9]) Thalia, Oratio I, contra Arianos, 6 (P. G., 26, col. 24, A—B). Sutrumpintai pakartota ten pat, 9-me skyrely (col. 29, B) ir in Epist. ad episc. Aeg. etc., ut supra. Ir tas Arianus doktrinos punktas yra pažymėtas jau Aleksandro enciklikoje Henos somatos, 3.

Po visa to, nelabai benustebsim, kai Arius skelbs, jog tasai Logas, kurs vadinasi Sūnumi ir įsikūnijo Kristuje, nesąs tikras ir naturalus Dievo Logas, arba Žodis, nei tikroji Dievo Išmintis. Jis esąs tik pavadintas Logu ir Išmintimi (Sophia), ir tai neteisėtai (καταχρηστικῶς, abusive). Šalia jo ir virš jo esąs kitas, tikrasis, amžinasis, vidujinis Dievo Logas ir Išmintis (bet ne Sūnus, ir be jokio gimimo); su šiuo naturaliu Dievo Logu mūsų garbinamasis Logas-Sūnus santykiuojąs tik kaip sutvėrimas su savo Sutvėrėju. Štai žymiausi tos keistos doktrinos paliudijimai. Visų pirmiausiai Aleksandras praneša Arių su savaisiais jau Aleksandrijoj skelbus tokius „išradimus": „(Sūnus) nėra tikrasis ir prigimtimi Tėvo Logas, nei tikroji Jo Išmintis, tik vienas padarų ir sutvėrimų; šiaip jau perdėtai (καταχρηστικῶς) vadinasi Logu ir Išmintimi, kadangi ir pats yra atsiradęs dėkui nuosavam Dievo Logui ir pačiame Dievuje esančiai Išminčiai, kurioj Dievas sukūrė ir visa kita, ir jį patį (Logą-Sūnų)" [1]). Atanazo vėl liudijimu, Arius dar prieš Nikeos sinodą yra šiaip manęs ir kalbėjęs: „Jisai (Kristus) nėra Tėvuje prigimtimi, nei yra nuosavas (ἴδιος) Jo esybės Logas, nei nuosavioji Išmintis, kurioje sutvėrė šį pasaulį. Bet yra kitas Tėvuje savo paties Logas, ir kita Tėvuje savoji Išmintis... O pats tasai (mūsų) Viešpats pagal (mūsų) manymą (κατ' ἐπίνοιαν) vadinasi Logu... ir Išmintimi" [2]). Dar kitur atpasakodamas „Thalios" posakius ir mintis, Atanazas paduoda šitokį Ariaus manymą: „Dvi yra Išmintys (δύο σοφίας εἶναι); viena yra paties Dievo ir egzistuoja kartu su Juo, o Sūnus yra sutvertas šitoje Išmintyje ir, tapęs jos dalininku, yra tik pra intas Išmintimi ir Logu. Nes, sako, Išmintis atsirado per Išmintį, išmintingo Dievo noru. Taip ir kitą Logą sako (Arius) Dievuje esant be Sūnaus, ir kad Sūnus, tapęs tojo (tikrojo Logo) dalininku, vėl per malonę (κατὰ χάριν) pats buvęs pavadintas Logu ir Sūnumi" [3]). Aišku, kad Ariaus manomoji „tikroji pačiame Dievuje Išmintis" ir „kitas, tikrasis paties Dievo Logas" nėra hipostazės, nėra skirtingas nuo Tėvo asmuo. Paprasta teologiška terminologija kalbant, reikėtų tai pavadinti Dievo atributu arba savybe.

---

[1]) Alexandri epist. Henos Somatos, 3; cfr. ibid. num. 2.

[2]) Athan. epist. ad episcopos Aeg. et Lib., 12. Čia citnote posmo pabaiga gali būti įvairiai suprasta. Originale skaitoma: „autos debuotos ho Kurios kat' epinoian legetai Logos dia ta logika, kai kat' epinoian legetai Sophia dia ta sophidzomena".

[3]) Thalia, fragm., apud Athan., Oratio I contra Arianos, 5 (col. 21. B). Šios vietos it n aiškų vertimą duoda Le Bachelet, op. loud., col. 1785 seq. — Palygink dar Thalios išrašą, paduotą Atanazo op. cit., 9 (col. 29. B): ouk estin ho aléthinos kai monos autos tou Patrou Logos, all' onomati monon legetai Logos kai Sophia, kai chariti legetai Huios kai dunamis". — Atanazo veikale De sententia Dionysii, 23 (P. G 25, 518, A) kartojami Arians žodžia , l bai panašūs į tai, kas buvo cituota iš Epist. ad episc. Aeg. et Lib., 12. — Žinomas arionų sofistas Astirius yra uoliai ak lbęs ą pačią min į: Athan., Or. I c. Ar., 32; II, 37. — Mums čia rūpimą arionų mintį gana gera buvo sug audęs žinomas senasis anglikoniškos ortodoksijos gynėjs Georgius Bullus, Defensio fidei Nicaenae, sect. III, cap. 4, kurį cituojame iš Migne, P. G. 67, annot. sub. col. 45 seq: Bullus, in haec dogmata Arianorum animadvertens, ait, eos λόγον duplicem, ut et duplicem Σοφίαν statuisse; alterum n ipso Patre residentem λόγον, naturalem ipsius et proprium; per quem et universitatem rerum et λόγον alium condidit; alterum a Patre et insito λόγῳ procreatum, qui λόγος nominetur abusive, quippe

Galimas dar dalykas, kad sakytame dviejų Logų skirstyme Arius yra poveiky philoniškos spekulacijos apie λόγος ἐνδιάθετος ir λόγος προφορικός [1]).

Nustūmęs Sūnų, arba Logą, iš dieviškos aukštybės į sutvėrimų eilę ir jo gimimą padaręs kreacijos sinonimu, Arius vis delto negali nutylėti, jog Logas, palygintas su kitais Dievo kūriniais, visus juos begalinai viršija, visus juos nepalyginamai prašoksta kaip savo esybe taip ir kilimo ar atsiradimo atžvilgiu. Savame credo patriarkui Aleksandrui Arius sako apie Sūnų: „(Dievas) jį padarė nesimanantį ir nekitėjantį; savo kūrinį tobulą (κτίσμα τοῦ Θεοῦ τέλειον), bet ne kaip vieną iš kūrinių; gymį (γέννημα, progéniture), bet ne kaip viena kitų gymių... Tėvas, jį sukurdamas, suteikė jam (savą) garbę (καὶ τὰς δόξας συνοποστήσαντος αὐτῷ τοῦ Πατρός)“ [2]). Sūnus yra sutvertas, bet jis yra visų sutvėrimų aukščiausi viršūnė ir jų visų pradžia: Dievas, pats būdamas anarchos, „Sūnų padėjo sutvėrimų pradžia (ἀρχὴν τῶν γενητῶν)“ [3]). „Galingasis (Dievas) gali pagimdyti (kitą) lygų su Sūnum, tačiau nieku būdu ne viršesnį, kilnesnį ar didesnį“ (ἴσον μὲν τοῦ υἱοῦ γεννᾶν δυνατός ἐστιν ὁ κρείττων. διαφορώτερον δὲ, ἢ κρείττονα, ἢ μείζονα, οὐχί) [4]).

Bene didžiausi, Ariaus mokslu, Logo prerogatyva esanti ta, kad jisai vienų vienas buvęs betarpiškai paties Dievo sukurtas—μόνος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπέστη — [5]), ir tai pirm laikų ir amžių [6]), kad, savo ruožtu, pats būtų visų paskesnių daiktų kūrėjas. Šitas logui skirtasis vaidmuo galop geriausiai paaiškina visą arionišką teoriją apie Logą-Sūnų, ir sykiu parodo ją buvus stipriame philoniškų spekulacijų poveikyje.

---

qui nec genuinum ejus Verbum sit, nec ipsi coaeternum, sed ἐξ οὐκ ὄντων a Deo hunc mundum conditurus fuerit; et hunc posteriorem λόγον Filium Dei dicebant“. Atitinka Ariaus galvojimus ir toji išmonė, kurią Atanazas (Or. I c. Ar., 5) pažymi kaip „reiškiamą kituose jų veikaluose“, tariant, kad „daug yra jėgų πολλαὶ δυνάμεις εἰσὶ); viena yra patės Dievo, sava prigimtimi ir amžina; o Kristus nėra tikroji Dievo Jėga; jis yra tik viena vadinamųjų jėgų, tarp kurių skėriai ir kiti vabalai yra šaukiami ne tik jėga, bet didžiąja jėga“. Panašiai Epist. ad episc. Aeg. et Lib., 12. Pagrindinė mintis, be abejo, nėra svetima Arijui, bet storžievišikas sugretinimas Kristaus su skėriais ir t. t., bus sofisto Asteriaus, kaip įsakmiai nurodoma Oratio II c. Arianos, 37, ir De synodis, 18. Tixeront, II, 26 p. be pagrindo nurodo čia Arianus „Thalia“, o Le Bachelet, op. cit., col. 1726, nereikalingai perdeda Atanazo nuomonę.

[1]) Cfr. Hefele, Conciliengeschichte, I. 270; et Lebreton, Les origines de dogme de la Trinité (5-e éd.. Paris, 1919), 231 seq.

[2]) Arii epistola ad Alexandrum (Athan., De synodis, 16; P. G. 26, col. 709, A—B).

[3]) Thalia, fragm. (Athan; op. cit., 15; col. 705, D).

[4]) Thalia, ibid. (col. 708, B).

[5]) Arii epist. ad Alexandrum (Athan., op. cit., col 709, B). Kitur, būtent Oratio II contra Arianos, 24 (P. G., 26, col. 200, A) Atanazas citnoja kaipo bendrus Arians, Asterius ir Eusebius Nikom. žodžius: ὁ Θεὸς... ποιεῖ καὶ κτίζει πρώτως μόνος μόνον ἕνα, καὶ καλεῖ τοῦτον υἱὸν καὶ Λόγον, κτλ. Šitie žodžiai primenami dar De decretis Nicaenae Synodi, 8 (P. G., 25, 429, A). Mūsų išmanymu, ta pačia prasme reikia suprasti Arians išpažinimą Konstantinui: „Tikime vieną Dievą... ir Viešpatį J. Kr., jo Sūnų, iš jo tapusį pirm visų amžių (ton ex autou pro panton tōn aionon gegenēmenon)“. Arii libellus fidei, imperatori Constantino oblatus (Socrates, Historia Eccl., l. I, c. 26; P. G., 67, 149, B—C).

[6]) Arii epistola ad Alex. (ut supra, col. 709, A et B) kartoja tai net keturis sykius; be to, dar šią determinaciją (πρὸ χρόνων καὶ πρὸ αἰώνων) deda Epistola ad Euseb. Nicomed. (Epiphan., Haer. 69, 6; P. G. 42, col 211, B), ir Libellus fidei (ut supra).

Trejetą šimtmečių prieš Arių, Philonas Aleksandrietis buvo pagarsėjęs savo pastangomis sujungti Biblijos duomenis su graikų filosofija, ypač su tų laikų platonizmo ir stoicizmo idėjomis. Philono filosofijoje vyrauja skelbimas perdidelės Dievo transcendencijos, perdidelis Dievo iškėlimas viršum šio pasaulio ir per tai jo atitolinimas nuo betarpiško santykiavimo su pasauliu. Dievas esąs perdaug iškilus, perdaug skaistus, perdaug didis ir perdaug galingas, kad pats galėtų santykiuoti su materija arba net su žmogaus siela; nei materialinis pasaulis, nei žmogus nepakeltų betarpiško dieviškojo veikimo, ir, antra vertus, tiesos ieškodama žmogaus siela neįstengia pakilti iki paties Dievo kontemplacijos [1]). Ši Philono doktrina apie Dievo transcendenciją turėjo būtiną, savaime suprantamą išdavą: prisiėjo prileisti eilę tarpinių esybių, jungiančių Dievą ir pasaulį, kaip kosmologiniu taip ir religiniu požiūriu. Šių tarpinių esybių eilėje, tarp įvairių „dieviškų jėgų“ (δυνάμεις), vyriausis yra Logas. Dievui kuriant visą pasaulį ir paskui jį valdant, tvarkant ir teikiant jam savo malones, o taip pat žmogui santykiuojant su Dievu, Logas yra vyriausis tarpininkas [2]). „Visa pagimdžiusis Tėvas yra suteikęs garbingiausiam Logui ypatingą privilegiją, kad stojęs tarpiniu, skirtų Kūrėją ir tai, kas sutverta (ἵνα μεθόριος στὰς τό γενόμενον διακρίνῃ τοῦ πεποιηκότος)“ [3]). Alegoriškai aiškindamas Šventojo Rašto pasakojimus, Philonas deda į Logo lūpas šiuos žodžius: „Stovėjau tarp Viešpaties ir jūsų, nebūdamas nei ἀγένητος kaip Dievas, nei γενητός kaip jūs, bet vidurinis tarp (abiejų) kraštutinumų (μέσος τῶν ἄκρων)“ [4]). Šitoji tarpinė esybė, pasaulio įkūrimo dalyke, buvusi Dievui lyg kokia įnagis: todėl Philonas ne sykį vadina Logą ὄργανον, ἐργαλεῖον [5]). Šia prasme rašo jisai, kad visas pasaulis esąs sukurtas per Loga (δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο)[6]). Kai visas sukurtasis pasaulis yra ne betarpiškai iš Dievo, tik per Logą, šisai vienas yra stačiai paties Dievo sukurtas: tėvą jis turįs Dievą, o motiną — Dievo (personifikuotą) Išmintį [7]). Aišku, tąją dieviškąją Logo sūnystę Philonas supranta vien kosmologiška prasme. Visiems žinoma, kad Dievas

---

[1]) Tos mintys yra itin ryškios šiuose Philono raštuose (sulig edicija Cohn-Wendland, Berline, Reimer, 1896—1906): De specialibus legibus, I, § 329; De somniis, I, 141; De posterioritate Caini, 168; De sacrificiis Abelis et Caini, 92; De virtutibus, 216; De vita Mosis, I, 158; Legum allegoriarum libri, III, 47; taip pat ryški yra Philono mintis jojo Quaestiones in Genesim, II, 62, graik škame šios vietos tekste, kurį paduoda Eusebius, Praeparatio evang., VII, 13. Visa tai, ir daugybę kitų Philono citatų, plačiai paaiškintų, priteikia J. Lebreton, Histoire du dogme de la Trinité, t. I, 5 éd. (1919), livre II, chapitre III: le judaïsme alexandrin. — Bendruosius philonizmo bruožus paduoda Alb. Stöcklis, Filosofijos istorijos bruožai, 4 leidimo liet. vertimas (Kaunas, 1926), p. 76 sekk.

[2]) Philo, De fuga et inventione, § 97 sq., ir 109—118; De somniis, I, 73 sq. ir 118 sq.; Legum allegoriarum libri, II, 86; De vita Mosis, II, 127; De specialibus legibus, I, 116; etc. — Visų esamųjų daiktų laipsniuotą hierarchiją Philonas suglaustai nusako Quaestiones in Exodum, II, § 68 (editio Aucher, Venecija, 1822—1826), apud Lebreton, p. 186 sq.

[3]) Quis rerum divinarum heres, § 205.

[4]) Idem, § 206.

[5]) De Cherubim, §§ 125—127; Legum alleg., III, 96; cfr. ibid. I, 21; Quod Deus sit immutabilis, 57; De somniis, I, 241.

[6]) De special. leg bus, I, 81.

[7]) De fuga et inventione, 107. — Paprastai, Philonas identifikuoja Išmintį su Logu; žiūrėk Lebreton, op. cit., p. 202, not. 4.

Philono raštuose yra dažnai vadinamas „tėvu“, ne vien Logo, bet ir „visų daiktų tėvu“ [1]) grynai kosmologiška prasme, kaipo visų kūrėjas ir rūpintojas. Taip ir Logas yra Dievo „sūnus“ kaipo Dievo išminties ir meilės padaras; tuo pačiu sumetimu ir visas sukurtasis pasaulis Philonui yra „Dievo sūnus“ [2]), „Dievo vaisius“ [3]). Skirtumas tik tas, kad pasaulis, kaipo mažiau tobūlas, ne taip artimas Dievui, ne betarpiškas ir priegtam paskesnis padaras—yra „jaunesnysis Dievo sūnus“ [4]); o Logas, kaipo tobūliausis padaras, kaipo artimesnis Dievui ir betarpiškas Dievo kūrinys, prieg tam ankstybesnis už pasaulį — yra „vyresnysis“ arba „pirmgimis sūnus“ [5]). Ne kitais sumetimais Logas Philonui yra „ἀρχὴ καὶ ὄνομα Θεοῦ“ [6]). Iki nebuvo pradėtas kurti pasaulis, iki nebuvo tam reikalui sukurtas pats Logas, Dievas, einant Philono protavimu, nebuvo Tėvas; jisai tada buvo be savo „mylimųjų sūnų“; anai padėčiai apibūdinti, tiktų žodžiai, kuriuos, pasak Philono, tariąs pats Dievas: μόνος ἔστηκα ἐγώ [7]).

Philoniškos spekulacijos apie Logo prigimtį ir funkciją, apie Logą-demiurgą, aiškiai atsiliepia Ariaus doktrinoje. Neapsipažinus su philonizmu, būtų nesuprantama, ką Arius nori pasakyti rašydamas Aleksandrui, kad Dievas pirm visa ko pagimdęs (=sutvėręs) Sūnų, „per kurį padaręs visa kita“ (δι' οὗ... τὰ λοιπὰ πεποίηκε), kad tasai Dievo sutvertasis Sūnus esąs „tobūlas Dievo kūrinys, bet ne kaip vienas kūrinių(ἀλλ' οὐχ ὡς ἓν τῶν κτισμάτων), vaisius (γέννημα), bet ne kaip vienas vaisių (ar gymių)“, arba kad jisai „vienas pats vieno (paties) Tėvo sukurtas“ [8]). Philoniškas yra ir sprendžiamasis arionizme terminas ἀγεν(ν)ητος, absolučia prasme priskirtasis Dievui (Tėvui), philoniškas yra ir neigimas to termino Logo atžvilgiu. Lygiai philoniškai sako Arius, kad Dievas Sūnų padaręs kūrinių pradžia (ἀρχὴν τὸν υἱὸν ἔθηκε τῶν γενητῶν) [9]). Bet visųaiškiausia pasireiškia philoniškoji mintis šitame Thalios fragmente: „Dievas ne visada yra buvęs Tėvu; buvo (kadaise), kada Dievas buvo vienas (pats) ir dar nebuvo Tėvu... Nes Dievas buvo vienas (pats), ir dar nebuvo Logo nei Išminties. Paskiau, panorėjęs mus sukurti, jisai padarė vieną tam tikrą esybę, ir pavadino ją Logu, Išmintimi ir Sūnumi, kad per jį mus sukurtų (Οὐκ ἀεὶ ὁ Θεὸς πατὴρ ἦν· ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὔπω πατὴρ ἦν... Ἦν γὰρ, φησὶ, μόνος ὁ Θεὸς, καὶ οὔπω ἦν ὁ λόγος καὶ ἡ Σοφία. Εἶτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε δὴ πεποίηκεν ἕνα τινὰ, καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν λόγον, καὶ Σοφίαν καὶ υἱὸν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ) [10]).

---

[1]) Philono teikiamų Dievui pavadinimų sąrašą padnoda J. Drummond, Philo Judaeus, or the Jewish — Alexandrian philosophy (London, 1886), t. II, 63; tą sąrašą pakartoja Lebreton, op. cit, p. 178, not. 1.

[2]) De ebrietate, 30.

[3]) De mutatione nominum, 140.

[4]) Quod Deus sit immutabilis, 31.

[5]) Πρωτόγονος υἱός: De agricultura, 51; πρεσβύτατος υἱός: De confusione linguarum, 63. — Cfr. De somniis, I, 215.

[6]) De con us ling., 146.

[7]) De somniis, I, 241.

[8]) Ari epist. ad Alexandrum (žiūr. aukščiau, 74 p.).

[9]) Thalia, fragm. (Athan., De synodis. 15; P. G. 26, col. 705, D).

[10]) Thalia, fragm. (Athan. Or. I contra Arianos, 5; P. G. 26, col. 21, A).

Atanazas kitur dar porą kartų pažymi, kaip senieji arionai aiškina Logo, arba Sūnaus, atsiradimą ir jo raison d'être kaip demiurgo. Ir čia regima, kaip labai arionizmas buvo persisunkęs Philono teorijomis. Į pakišamą sau klausimą, „kodel ne visa vieno paties Dievo liepimu padaryta, arba kodel visa per Sūnų padaryta, jei ir šisai yra padarytas?“, — jie atsaką šitokiu „absurdu“ (ἀλογία): „Dievas, norėdamas sutverti padaromą pasaulį, matė, og šisai nepajėgs (tiesiog) bendrauti su smarkia Tėvo ranka ir jo kūrimo ragauti, (delto) jis pirma vienas daro ir sutveria tiktai vieną, ir vadina šį Sūnumi ir Logu, kad, šiam tapus tarpininku, pagaliau visa per šį galėtų pasidaryti“ (Θέλων ὁ Θεὸς τὴν γενητὴν κτίσαι φύσιν, ἐπειδὴ ἔωρα μὴ δυναμένην αὐτὴν μετασχεῖν τῆς τοῦ Πατρὸς ἀκράτου χειρὸς, καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ δημιουργίας, ποιεῖ καὶ κτίζει πρώτως μόνος μόνον ἕνα, καὶ καλεῖ τοῦτον Υἱὸν καὶ Λόγον, ἵνα τούτου μέσου γενομένου, οὕτω λοιπὸν καὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ γενέσθαι δυνηθῇ) [1]). Tai, kaip čia pat pažymi Atanazas, yra ne tik pasakę, bet ir parašyti yra išdrįsę Eusebius, Arius ir Asterius.

Kaip philonizme, taip ir arionizme Logas, nors yra sutvertas Dievo padaras, vis tik neįeina į sukurtojo pasaulio sistemą, yra pirm pasaulio ir viršum pasaulio. O kadangi, filosofiškai protaujant, laikas yra atsiradęs tik su pasauliu, su jo krutėjimu bei kitėjimais (ir Arius, mėgėjas Aristotelio dialektikos, be abejo žinojo aristoteliką laiko sąvoką — numerus, arba mensura, motus secundum prius et posterius), darosi suprantama, kodel ir kuria prasme Arius kartodamas skelbia Logą buvus sutvertą pirm laikų, arba vėl be jokio laiko (ἀχρόνως, zeitlos) [2]).

Turint mintyje Ariaus philonizmą, galima suprasti, ką jis norėjo pasakyti, vadindamas Sūnų „μονογενὴς Θεὸς“ [3]) ir čia pat neigdamas jo dievybę. Aišku, šitoks Logo pavadinimas nėra išraiška paties Ariaus įsitikinimų. Tai yra tradicinis, senųjų aleksandriečių vartotas terminas, paimtas iš šv. Jono evangelijos I, 18 [4]), kurs Ariui buvo naudingas nuduodant ortodoksiją, bet jo lūpose jis neturėjo paprastos ir grynos krikščioniškos prasmės. Jau pirma suminėtais [5]) Ariaus pareiškimais Logas yra vadinamas Dievu ne tikra to žodžio prasme, — panašiai kaip kad Philono supratimu Logas buvęs Dievu pavadintas *per abusum* (καταχρήσει) [6]). O epitetas „viengimusis“ (monogenės) Ariaus moksle turi reikšti tik tiek, kad Sūnus, arba Logas, vienas pats tėra tiesiog paties Dievo sutvertas („pagimdytas“ kreacijos prasme) [7]).

---

[1]) Athan.: Or. II contra Arianos, 24 (P. G. 26, col. 200, A). — Kitoj vietoj, De decretis Nicaenae Synodi, 8 (P. G. 25, col 429, A) Atanazas, paduodamas to paties sakinio turinį, sako tai parašęs Asterius, o Arius pakartojęs (ὁ δε Αρειος μεταγραψας δε δοκε τοῖς ἰδιοις).

[2]) Šisai aptarimas yra (achronos gennétheis) Ariaus pavartotas in Epistola ad Alex. (Athan., De synodis, 16, col. 709, B).

[3]) Arii epist. ad Euseb. Nicomed. (Epiph., Haer. 69, 6; P. G. 42, col. 212, B); Thalia, fragm. in Athan. De synodis, ut supra, col. 708, A.

[4]) Pirminiame evangelijos tekste šioje vietoje buvo skaitoma Monogenės Theos, o ne Monogenes Huios. Žiūrėk nurodymus Lebreton, op. cit., 461, adn. 2.

[5]) Šios studijos p. 70 ir sek

[6]) Philo, De somniis, I, 228—230; cfr. Lebreton, op. cit., p. 227.

[7]) Palyg. pasakyta aukščiau, 68 sek. ir 76 sek.

Dogmatišku atžvilgiu dar svarbu yra pažymėti, jog Ariaus supratimu, kaip seka iš visa lig šiol pasakyta, Logas nėra būtinas paties Dievo vidujinio gyvenimo vaisius, jis Dievui yra reikalingas tik pasaulio kūrimui, tik *ad extra*. Kitais žodžiais: Logo, arba Sūnaus, „pagimdymas", einant Ariaus teologiją, nėra opus Dei ad intra, tik ad extra. O toks šio dalyko supratimas yra tolygus pagrindiniam trinitarinio dogmato neigimui ir griovimui.

(D) Arioniška Trejybė. — Nors savo heretišku Logo kilimo ir prigimties aiškinimu Arius griaute griauna tikėjimą į tris vieno Dievo asmenis, vis delto jisai negali tylomis apeiti krikščionių tikimą Švenčiausiąją Trejybę. Dievas Tėvas, Sūnus ir Šv. Dvasia buvo visų krikščionių lūpose. Be išpažinimo tos dieviškos Trejybės niekam nebuvo suteikiamas krikštas, be jos pagarbinimo neapseidavo jokios viešos pamaldos. Skelbė ją visiems žinomos doksologijos ir visų atmintinai mokamas Symbolum Apostolicum, arba apaštališkasis tikėjimo sudėjimas, nebekalbant jau apie Naujojo Įstatymo knygas ir bažnytinius pamokslus.

Apie Šš. Trejybę Arių išsitarus randame trijuose jo raštuose: laiške patriarkui Aleksandrui, „Thalioj" ir tikėjimo išpažinime Konstantinui. Kiekvieną kartą atvirumas ir aiškumas yra toli gražu nelygus. Mažiausia aiškumo ir atvirumo randame paskutiniame rašte, įteiktame imperatoriui maždaug 330 ar 331 metais, taigi jau po nikeiškos definicijos, kurios aiškiai pažeisti Konstantinas neleisdavo. Eusebiaus Nikomediečio ir kitų savo bendramanių pastangomis Arius buvo atšauktas iš ištrėmimo ir jam buvo imperatoriaus pažadėta, jog galėsiąs grįžti Aleksandrijon, jei įrodysiąs savo tikėjimą atatinkant Nikeos sinodo nuostatus [1]). Tuo tikslu surašytame savame *credo* Arius, drauge su savo sėbru eksdiakonu Euzoiu, tikrina Konstantinui, kad juodu, taip pat ir kiti judviejų bendramaniai (καὶ οἱ σὺν ἡμῖν) tikį „vieną Dievą, visagalį Tėvą, ir Viešpatį Jėzų Kristų, jo Sūnų, iš jo tapusį (ar gimusį) [2]) pirm visų amžių, Dievą-Logą, per kurį padaryta visa, kas yra danguje ir kas žemėje... Ir Šventąją Dvasią". O toliau, suminėję Evangelijos žodžius Mt. 28, 19, prisiekia: „Jei mes tai ne taip tikime, ir jei ne tikrai pripažįstame Tėvą, Sūnų ir Šventąją Dvasią, kaip visa katalikų Bažnyčia ir Šv. Raštas mokina,... Dievas teesie mūsų teisėjas". Žinodami Konstantiną už vis geidžiant religinės santaikos, juodu galop apeliuoja į taikųjį jo pamaldumą διὰ τῆς εἰρηνοποιοῦ σου εὐσεβείας), kad, kaipo prisilaikantieji bažnytinio simbolo (πίστιν), būtų suvienyti su Bažnyčia, „atmetus į šalį ginčijamus klausimus ir nereikalingas kalbas" (περιῃρημένων τῶν ζητημάτων καὶ περισσολογιῶν). Arius, kaip matome, čia ne tik aplenkia jau aptartą Nikeos sinode homoousios, bet ir gudriai nedasako, ką jis laiko „nereikalingu ginčo dalyku": ar tai, ką jis pats yra skelbęs apie antrąjį Trejybės asmenį, ar tai, kas Sūnaus klausimu buvo aptarta Nikeoje? Daugiau už Konstantiną

---

[1]) Athan., Epist. ad episcopos Aeg. et Lib., 18 (P. G. 25, 580 sq); Rufinus, Hist. Eccl. I (=X), 11 (P. L. 21, 483); Socrat., H. E. I, 25 (P. G. 67, 148 sq.); Sozom., H. E. II, 27 (P. G., eod. tomo, col 1009). Apart to žiūrėk Hefele, op. cit., 454–456.

[2]) Sokratis I, 26 turi čia gegenėmenon; Sozomenas, kurs ssvo Hist. Eccl. II, 27 irgi cituoja visą šį Ariaus pisteos libellos, sakytąjį žodelį rašo su dviem νν (gegennėmenon).

nusimanantiems katalikams seniai yra aišku Arių čia gudravus ir veidmainiavus [1]): jo „išpažinime" visiškai stinga precizijų, kurios anų dienų apystovose buvo būtinos. Viskas čia atlikta bendrais žodžiais, paimtais dalinai iš Šv. Rašto, dalinai iš *symbolum apostolicum* [2]), — ir tai kiek savotiškai pamargintais. Būtent, kai apostolicum'e kreacijos aktas buvo priskaitomas pirmiausia Dievui Tėvui („tikime vieną Dievą, visagalį Tėvą, dangaus ir žemės sutvertoją", etc.) [3]), Arius „išpažinime" kreacijos aktas šioje vietoje visai neminimas, o minimas vien toliau, išpažįstant antrąjį Trejybės terminą, tariant Sūnų, kurį Arius primygtinai vadina Logu. Šitoks, paviršutiniškai žiūrint, lyg nekaltas apostolicumo pamarginimas pasigaunant paties Šventraščio žodžiais, mano supratimu, reiškė, jog Arius savo širdyje neišsižada savo philoniškos teorijos apie Logą-Sūnų ir vis savaip supranta Šv. Trejybę. Toksai gudriai neatviras, dviprasmiškas ir vylingas „išpažinimas" Šv. Trejybės, suviliojo Konstantiną ir pilnai patenkino arionizuojančių vyskupų sinodą Jeruzalėje 335 m. [4]).

Patriarkui Aleksandrui rašytame *credo* (ἡ πίστις ἡμῶν) hereziarkas buvo daug atviriau pareiškęs savo pažiūras į Šv. Trejybės dogmą. Nusakęs savo įsitikinimus Dievo Tėvo ir Sūnaus klausimu, ir, be abejo, turėdamas galvoje dar Šv. Dvasią (nors jos neįvardydamas), jisai pareiškia: „taigi trys yra Hipostazės" (ὥστε τρεῖς εἰσιν ὑποστάσεις) [5]). Pasakymas savaime būtų geras, jei būtų čia pavartotas ta prasme, kuria jį buvo vartoję senieji katalikai Aleksandriečiai Origenis ir Dionyzas [6]), tai yra, pažymint tris dieviškus Asmenis. Bet iš viso konteksto regima, kad Arius savo pasakymu įžiūri Trejybėje ne tik tris skirtingus asmenis, bet ir tris skirtingas, ir visiškai nelygias substancijas. Jau pradžioje to savo *credo* jis yra išskyręs Tėvą ir Sūnų ne tik kaip du asmeniu, bet absoliučiai—kaip vieną Dievą ir jo tobuliausį padarą (κτίσμα τέλειον). Dabar vėl, paminėjęs tris Hipostazes, ir lyg apsisaugodamas, kad kas nepamanytų jį atsižadant pirmesnių posakių ar sušvelninant savo mintį, jisai skubinasi dar sykį pabrėžti, jog „Dievas (Tėvas), visų atsiradusiųjų priežastis, vienui vienas yra anarchos; o Sūnus... nėra nei amžinas, nei

---

[1]) Žiūrėk Athan., Epist. ad episc. Aeg. et Lib., 18 (P. G. 25, col. 581, A); Rufinus, H. E. I (X), 11 (P. L. 2, col. 483, B); Socrat., H. E. I, 27 (pradžioje). Sozomenas, išcitavęs Arianus *credo*, šiaip referuoja katalikų apie tai nuomonę (paduodu lotyniškame H. Valesiaus vertime): „Huius fidei expositionem nonnulli quidem callide conscriptam esse asseverabant: et specie quidem verbis differre, revera tamen cum Arii doctrina consentire juxta sensum verborum quae licentiam dabant in utramque partem vergendi, et eo quem velles modo ea intelligendi" (loc. cit., col. 1011, C). Pats Sozomenas manytų, tą Arianus *credo* gal buvus tvarkoje; atatinkamo II knygos 27 skyriaus antrėštėje jis sako: peri tês autou tachâ eusebous pisteos libellos. Čia, man rodos, vėl pasireiškia jo arionizuojančios versmės įtaka. Žiūrėk aukščiau, 45—49 pp.

[2]) Jau Rufinas, loc. cit., yra pastebėjęs Arių čia savotiškai pavartojus patį apostolicum'ą: „Tum ille (Arius) *fidem* consuipsit, quae non quidem sensum nostrum, tamen *verba nostra* continere *professionemque* videretur".

[3]) Cfr. Denzinger — Bannwart, Enchiridion Symbolorum, ed. 13, num. 6—9: Symbolum Apostolicum (forma orientalis).

[4]) Athan., De synodis, 21 (P. G. 26, col. 717 aq.).

[5]) Arii epistola ad Alexandrum (Athan., op. cit., 16; col. 709, B).

[6]) Apie tai žiūrėk art. „Hypostase" (A. Michel), Dict. de Théologie catholique, t. VII (1922), ypač 374 skilty.

draugamžinas, nei sunagenétos“ [1]). Jei ten panašaus dalyko nepasakyta skyrium ir specialiai apie Šv. Dvasią, tai tik delto, kad Ariaus dėmesys buvo nukreiptas į dviejų pirmųjų Trejybės asmenų prigimtį ir santykius, ir kad jam itin rūpėjo pasisakyti jo paties sukeltuoju Logo klausimu, kurio nelemtu aiškinimu jis su draugais buvo patekęs ekskomunikon. Šiaip jau nėra nė mažiausio pagrindo supcnuoti Arių geriau manius apie Šv. Dvasią, ne kaip apie Logą-Sūnų, ir yra daviniu jį manius priešingai.

Dar atviriau ir aršiau išsitarė Arius apie Šv. Trejybę savo „Thalioj“, kai, jau nebesitikėdamas susitaikinti su savo patriarku, manėsi laimėsiąs savo doktrinai plačiąsias minias. Sičia jisai stačiai sako: „Taigi, Trejybė nėra panašios (ar vienodos) garbės; jųjų Hipostazės tarpusavy nėra sumaišytos (=neturi jokio bendrumo), viena yra begalinai garbingesnė už kitą“ ('Ηγουν Τριάς ἐστι δόξαις οὐχ ὁμοίαις· ἀνεπίμικτοι ἑαυτῆς εἰσιν αἱ ὑποστάσεις αὐτῶν· μία τῆς μιᾶς ἐνδοξοτέρα δόξαις ἐπ' ἄπειρον) [2]). Kodel taip? Arius čia pat paaiškina dalyką savotiškai suprantamos Sūnaus esybės pavyzdžiu: „(savo) esybe Tėvas yra svetimas Sūnui“ ir t.t.[3]). Norėdamas dar aiškiau pasisakyti, hereziarkas kitoje „Thalios“ vietoje rašo, jog Tėvo, Sūnaus ir Šv. Dvasios substancijos (αἱ οὐσίαι) esančios pačia prigimtimi (τῇ φύσει) atskirtos, kitoniškos, nesujungtos, viena kitai svetimos, neturinčios savytarpy nieko bendra; Trejybės asmenys tarp savęs esą absolučiai ir begalinai nepanašūs substancijomis ir garbėmis. Ir dar pakartodamas, Arius pabrėžia: kai del garbės ir esybės, tai Logas esąs absolučiai kitoks, nekaip Tėvas ir Šv. Dvasia (καὶ ὅτι μεμερισμένα τῇ φύσει, καὶ ἀπεξενωμένα καὶ ἀπεσχοινισμένα, καὶ ἀλλότριοι, καὶ ἀμέτοχοί εἰσιν ἀλλήλων αἱ οὐσίαι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ, ὡς αὐτὸς ἐφθέγξατο, ἀνόμοιοι πάμπαν ἀλλήλων ταῖς τε οὐσίαις καὶ δόξαις εἰσὶν ἐπ' ἄπειρον. Τὸν γοῦν Λόγον φησὶν εἰς ὁμοιότητα δόξης καὶ οὐσίας ἀλλότριον εἶναι παντελῶς ἑκατέρων τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος) [4]). Atanazas, baigęs čia cituotąjį posmą, primygtinai pažymi, jog tai esą paties to netikėlio žodžiai.

Iš paskutiniųjų Ariaus žodžių nereikia daryti išvados, jį skelbus Šv. Dvasią esant tobūlesnę už Sūnų, ar kad ji kaip nors viršijanti Logą. Jisai niekur neatšaukia savo tvirtinimo, kad ir Visagalis Dievas negali sukurti nieko kilnesnio už Sūnų, ir kad tik Logas-Sūnus esąs betarpiškai paties Dievo sukurtas, ir kad visa kita buvo Sūnaus sutverta. Iš to visa savaime plaukia išvada: Ariaus mintimi Šv. Dvasia yra Sūnaus, arba Logo, padaras (nors, žinoma, nepalyginamai tobūlesnis už kitus jo kūrinius, nes kitaip ji nebūtų įtraukta į Trejybę). Ko aiškiai nedasakė pats Arius, tai atvirai yra skelbę jo pasekėjai — arionai. Tai mums aiškiai paliudija kaip Atanazas, taip ir Epifanius. Pirmasis vienur stačiai sako, kad arionai „plepą“ „ir Sūnų esant sutvertą ir Dvasią esant iš nieko“ [5]), kitur daro aiškią aliuziją į tai,

---

[1]) Arii epistola ad Alex. (loco citato). — Palygink išdėta aukščiau, 64—67 pp.
[2]) Thalia, fragm.: Athan., De Synodis, 15 (P. G. 26, 708, A).
[3]) Ibidem
[4]) Thalia, fragm.: Athan., Or. I contra Arianos, 6 (P. G. 26, col. 24, B).
[5]) Athan., Oratio III contra Arianos, 15 (P. G. 26, 353, A): hoti exothen ton Huion ktisma, kai palin to Pneuma ek tou mē ontos battologousin.

kad jie skelbią esminę Šv. Dvasios subordinaciją ir Tėvo ir Sūnaus atžvilgiu [1]). Antrasis, tariant Epifanius, dar įsakmiau praneša mums jau senuosius arionus (dar pirm „pneumatomachų“) skelbus, jog Šv. Dvasia esanti sutvertojo Logo kūrinys — „sutvėrimo sutvėrimas“, o tai delto, kad Šv. Rašto žodžiais, visa yra padaryta per Sūnų [2]).

Šv. Atanazas visai teisingai yra nurodęs [3]), kad arionų doktrinoj, skelbiančioj neamžiną ir sutvertą Sūnų, pati Trejybė išeina neb'amžina; ir, kad tokia Trejybė nėra nei nesimainanti, nei visad tobūla ir užbaigta arba pilna; taip pat, kad ji savo sąstate yra dalinai nesutverta, dalinai sutverta, — vienu žodžiu, kažkoks mišinys dievybės ir nedievybės, įvykęs kažkokios raidos keliu, kurio pirmas etapas buvo μονάς, o jau paskui, palaipsniui — po Tėvo ir Logo δυάς — galų gale susidarė Τριάς. Didysai Bažnyčios mokytojas ten pat primygtinai pažymi [4]), jog tokia Trejybės sąvoka gali pritikti pagonybei, bet yra visiškai svetima krikščionių tikėjimui, kurs žino ir garbina amžiną,nekitėjančią, visad vienodą, visad tobūlą ir visad pilną, grynai dievišką Trejybę.

Šičia norisi pakartoti trumpą ir vaizdingą arioniškos Trejybės apibūdinimą, priklausantį puikaus arioniškų dalykų žinovo plunksnai. Tai yra tokia Trejybė, kurios tobūlumo linija linksta vis žemyn ir žemyn. Pačioje viršūnėje — Tėvas, vienas tikras Dievas, užsidaręs savo išsavume (agenėsioje) ir savo nepakrutiname vientisume, toli nuo betarpiško santykiavimo su pasauliu; žemiau, ir tai neišmatuojamame atstume, — Sūnus, Logas-demiurgas, tobūlas Tėvo kūrinys, bet atspindis Tėvo garbę tik kuriamoj ir išlaikomoj jėgoj, kurias jis turi kaipo įrankį; dar žemiau, daug-daug žemiau,— Šv. Dvasia, tobuliausias Sūnaus kūrinys, bet vėl žibąs tik sumažintu ano (Logo) spinduliu [5]).

Šitoks arioniškos Trejybės atvaizdavimas gerai atatinka Atanazo suminėtam arionų aiškinimui Izaijos VI, 3 *trisagion*. Anot jų, serafai, tris kart tardami *Šventas*, pirmą sykį šaukią didžiu balsu, antrindami — giedą jau tyliau, o trečią kartą — dar tyliau; pirmas taip garsinamas šventumas žemklinąs pat Viešpatį Dievą, antrasis — nurodąs tą, kurs yra žemesnis, o trečias — rodąs dar žemesnį [6]).

---

[1]) Athan., in illud: „Omnia mihi tradita sunt a Patre meo“, 6 (P. G. 25, 217 sq.). — Verta dėmesio ir tai, ką nurodo Šv. Atanazas savo Epist. I ad Serapionem, num. 1—2 ir 15 (P. G. 26, col. 529—53., 565—568).

[2]) Epiphan., Haer. 69, 18 (P. G. 42, 209, B): Houtoi de boulontai auto einai ktisma ktismatos, ktl. Taip pat toliau, num. 56 (col. 289, A). — Apie paskesnius „pneumatomachus“ jisai rašo toliau, Haer 74.

[3]) Athanas., Or. I contra Arianos, 17—18 (col. 48, A—B; 49, B).

[4]) Ibid., 18 (col. 49, B).

[5]) „La Trinité arienne est une Trinité dont la ligne de perfection va en s'inclinant, une Trinité décroissante: au sommet le seul vrai Dieu, clos dans son aséité et son immuable simplicité sans rapport immédiat avec le monde; au-dessous, mais à une distance incommensurable, le Fils, le Logos-démiurge, créature parfaite du Père, mais ne réfléchissant sa gloire que dans la puissance créatrice et conservatrice qu'il possède comme instrument; plus bas encore, beaucoup plus bas, le Saint-Esprit, l'oeuvre la plus parfaite du Fils, mais ne réfléchissant à son tour qu'un rayon diminué de sa gloire“. X. Le Bachelet, Arianisme ut supra, 1787 skiltis.

[6]) Athan., in illud: Omnia mihi tradita sunt a Patre, 6 (P. G. 5, 217 sq.: hoti en men tō hapax eipein to, *hagios*, megalē tē phonē, ende tō deuterōsai, hēsson, en de tō trisseusai, hupobebēkotōs; kai meta touto ton prōton hagiasmon kuriologounta, ton de

Galop turime pastebėti, kad Ariaus teorijoje abiejų išvestinių Trejybės asmenų, t. y. Logo ir Šv. Dvasios kilimai (processiones, arba origines) nėra imanentiniai, nėra *ad intra*, tik grynai ad extra. Juodu nepasilieka Tėvuje (nei Dvasia — Sūnuje), bet randasi už savo pradmens. Juodu nėra vidujinė ir būtina Dievo gyvenimo gausumo išraiška, ir savo kilimu juodu nėra atkreipti vyriausiai į patį Dievą, tik greičiau į užd ievišką pasaulį; judviejų kilimo *raison d'être* yra pasaulis, jo įkūrimas ir dabinimas. Jei ne pasaulis, tariant, jei Dievas nebūtų sumanęs įvykdyti sutvėrimų pasaulį, — nei Logas, nei Šv. Dvasia pačiam Dievui visai nebūtų reikalingi, ir jokios Trejybės nė būte nebūtų. Šiuo atžvilgiu arioniškos Τριάς dalykas gerokai primena brahminišką *Trimūrtį*, kur dviejų paskesnių dievybės dalyvių kilimas irgi yra skirtas regimojo pasaulio reikalams.

Gal nebereikia nurodinėti faktą, kurs pats puola į akis: Ariaus ir jo pirmųjų bendramanių trinitarinėj teorijoj trečiasis Trejybės asmuo—Šv. Dvasia — netraukia jų ypatingo dėmesio, palieka ūksmėje. Pirmųjų arionų dėmesys yra nukreiptas į aiškinimą pirmųjų dviejų Hipostazių prigimties ir jų santykių tarp savęs ir su pasauliu, o užvis koncentruoja jie savo dėmesį antrajai Hipostazei, Dievo Sūnui-Logui.

(E) Arioniška christologija. — Kaip matėme, pirminė ir esmiška Logo funkcija, Ariui — lygiai kaip Philonui — yra kosmologinė, t. y., Logas visupirma ir vyriausiai yra demiurgas, betarpiškas visatos kūrėjas. Greta to, Arius žino antrinę ir paskesnę Logo funkciją, kaipo atpirkėjo, kurią jis atlieka įsikūnijęs. Įsikūnijusis Logas yra Kristus Viešpats. Konstantinui įteiktame *libellus fidei* Arius, sekdamas *apostolicum*, išpažįsta trumpai: „Tikime... Viešpatį Jėzų Kristų... Dievą-Logą... įsikūnijusį (σαρκωθέντα) ir kentėjusį, prisikėlusį ir žengusį danguosna, ir vėl ateisiantį teisti gyvųjų ir mirusiųjų“ [1]). Niekur narandame, kad Arius būtų kiek įsakmiau išsitaręs apie įsikūnijusiojo Logo misiją. Lukionas, kurį Arius pripažįsta savo mokytoju, šiek tiek aiškiau nusako Logo įsikūnijimo dalyką ir patį Kristaus atėjimo tikslą: Lukiono simbolis išpažįsta V. J. Kristų „Logą- ievą... gimusį iš Mergelės, tapusį žmogumi, tarpininką tarp Dievo ir žmonių,... gyvenimo davėją (ar vedėją į gyvenimą, ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς),... kentėjusį už mus“ [2]). Jei Arius nė tiek nepasako apie šį dalyką, reikia manyti jam tą antrinę Logo funkciją mažai rūpėjus.

Greta *libellas*, christologiniu klausimu turime išlikusį vos vieną-kitą paties Ariaus žodį ir keletą senovės rašytojų atsiliepimų apie jo mintį šiame punkte. Savaime aišku, kad jo mintis ir čia skiriasi nuo bendro krikščionių tikėjimo. Pats Kristaus asmuo jam nėra tikrai dieviškas. Tai aiškiai skelbė „Thalia“: „Ir Kristus nėra tikras Dievas, ir jis tik bendravimu sudievintas“ (καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθινὸς θεὸς ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ μετοχῇ καὶ αὐτὸς

---

deuteron hupotassonta, kai ton triton katóteron tithenta. — Šių posakių prasmė aiškėja iš to kaip į juos toliau reaguoja šv. Atanazas. Jį čia kritikuojant ari nus yra siškų iš to traktato lio įžangos (col 209, A) žodžių: „Ir to nesuprasdami, Arianus herezijos (pasekėjai) Eusebius ir kiti su juo“, ir t. t.

[1]) Arii Libellus fidei imperatori Constantino (Socrat., H. E. I, 26; P. G. 67, col. 149, C).

[2]) Luciani Symbolum (Athan., De Synodis, 23; P. G. 26, col. 721 sq.).

ἐθεοποιήθη)[1]. Jis tik vadinasi Dievu, panašiai kaip ir kiti žmonės, del bendravimo Dievo malonėje: οὐδὲ θεὸς ἀληθινός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ μετοχῇ καὶ αὐτὸς ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες, λέγεται Θεός)[2]. Jei paskiau skaitome arionus sakant „Išganytoją esant sutvertą" (κτίσματος ὄντος τοῦ Σωτῆρος)[3], tai pilnai sutinka su Ariaus mintimi. Tai būtina jo trinitarinės teorijos išdava. Argi galima kalbėti apie dievišką įsikūnijusio Logo asmenį, jei tas Logas prieš įsikūnydamas, pačioje savo priešamžinoje būsenoje, nebuvo tikrai Dievas? — Aišku, kad ir apie Atpirkimą Arius negalėjo manyti taip kilniai, kaip katalikų Bažnyčia. Paneigus Kristaus dievybę, jo visas atliktas veikalas, taip pat jo kentėjimas, nebeturi dieviškos vertės; arioniškoj pozicijoj nebegalima kalbėti apie theandrišką Kristaus veikimą; Kristaus veikimas ir įtaka mūsų išganymui begali turėti tik tokios moralinės vertės, kaip kilniausio sutvėrimo geri darbai[4].

Aukščiau esame minėję, kad Ariaus mokytojas Lukionas įsikūnijusiame Dievo Sūnuje yra neigęs žmogišką sielą, ir, kad tai, Epifaniaus liudijimu, buvo bendra lukionistų nuomonė[5]. Paties ariaus raštų likučiai nieko nesako šiuo klausimu, tačiau iš kitų anais laikais rašytojų žinome jį mokinus lygiai tą pat. Taip, antai, nežinomas atanazianiško amžiaus autorius antros knygos *Contra Apollinarium* rašo, jog Arius Kristuje pripažįsta tik kūną, tikslu nuslėpti dievybę, o žmogiškos sielos vietoj deda patį Logą (Ἄρειος δὲ σάρκα μόνην πρὸς ἀποκρυφὴν τῆς θεότητος ὁμολογεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἔσωθεν ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου, τουτέστι τῆς ψυχῆς, τὸν Δόγον ἐν τῇ σαρκὶ λέγοι γεγονέναι)[6]. Kitur, būtent, vienoj šv. Atanazo (bent šiam priskirto) pamokslo nuotrupoj, Ariaus mintis šiame punkte dar geriau precizuojama: Logo kūnas neturėjęs protingos sielos: Ἄρειος... ψυχῆς νοερᾶς δημένην αὐτῷ σάρκα διδούς, κτλ[7]. Pamokslo autorius čia pat nurodo dvejopai pražūtingą tokios doktrinos reikšmę: iš vienos pusės, pats Logas rodomas čia naturaliai silpnu ir kentančiu, o iš kitos pusės, Kristaus, kaipo Atpirkėjo kentėjimas išeina be laisvo žmogidko noro (φύσει παθητὸν αὐτὸν δείκνυσι, καὶ τὸ πάθος ἀκούσιον)[8]. Vėl kiti senovės rašytojai liudija sakytąją doktriną buvus bendrą arionų sektai[9]

---

[1]) Thalia, fragm.: Athan., Or. I contra Arianos, 9 (P. G. 26, col. 29, B).

[2]) Item, fragm. Athan, Epist. ad episc. Aeg et Lib, 12 (P. G, 25, 564, C).

[3]) Tuos arionų žodžius ciuja Atanazas, Or. II contra Arianos. 68 (col. 292, A).

[4]) Įsidėmėtiną arioniško soteriologios kritiką priteikia šv. Atanazas, op. cit., II, 67 seqq.

[5]) Epiphan., Ancoratus, 33. Žiūrėk aukščiau, 61 p.

[6]) Contra Apollinarium, lib. II, 3 (inter opera s. Athan., P. G. 26, 1136 sq.).

[7]) Athan., Fragmenta varia: Migne, loc 1.91, D).

[8]) Ibidem.

[9]) Pseudo-Athan, Contra Apollinarium lib. I, 15: P. G. 26, 1121, A (šios I knygos autorius yra kitas. neg I kn.; žiūrėk Bandenhewer, op. cit., III, 57); Epiphan, Haer. 69, cap. 19 et 49 (P. G. 42, col. 32 et 277); Theodoretus, Haeret. fabul., IV, 1 (P. G 83, col 414. – Sakytoji doktrina, be jokios abejonės, buvo pasirei kusi senąjame arionizmo laikotarpy, paties Arians dienomis, taigi dar prieš „anomėjų" arba eunomionų gadynę, nes ją kritikuoja jau šv. Eustatius Antiochietis, Nikeos sinodo dalyvis, mirusis neužilgo po 330 m.: Eustathii Fragmenta, P. G. 18, 689, B. Tačiau „anomėjai" šį arioniškos christologijos punktą itin ryškiai yra skelbę. Taip antai, griežtas

Šv. Atanazas visai tiksliai įvertina tą arionišką christologiją, nurodydamas, kad ji paneigia ne tik Kristų-Dievą, bet ir Kristų-žmogų).

(F) Arionizmo doktrininiai ir istoriniai pagrindai. — Arioniškoji doktrina rėmėsi trejopais argumentais: bibliniais, patristiniais ir, per vis labiau, protiniais.

Centrinė ir esminė arioniška tezė, kuriai visa kita turėjo patarnauti, kaip matėme, buvo ta: Logas, pasaulio kūrėjas, yra ne Dievas, tik Dievo sutvėrimas, esmiškai svetimas Dievo prigimčiai, taigi nekonsubstancialus Tėvui. Ieškodami šiai tezei atramos Šv. Rašte, arionai, Atanazo ir Epifaniaus liudijimu [2]), visupirmiausia iškišdavo savo mėgiamiausią ir pagrindinę citatą iš Patarlių kn. VIII, 22, kur Išmintis sako apie save, sulig vertimu Septuagintoj: Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ. Ši tekstą jie sugretindavo su Šv. Povilo žodžiais, kur Kristus yra vadinamas „pirmagimiu", πρωτότοκος (Rom. VIII, 29; Kolos I, 15). Paskui ėjo visa eilė Šv. Rašto tekstų, kuriais arionai rėmė atskirus savo sistemos punktus: a) tekstai, kur Dievas Tėvas yra nurodomas kaipo vienatinis tikras Dievas, vienas geras vienas nemarusis, tuo tarpu kai Kristus yra tituluojamas Viešpačiu; b) tekstai, kur reiškiama Sūnaus priklausomybė nuo Tėvo; toliau, c) visos tos Naujojo Įstatymo vietos, kur iškeliami aikštėn žmogiškosios Kristaus prigimties privalumai, ir, pagaliau, d) tie Šventraščio posakiai, kur kalbama apie nuopelnus, kuriais Kristus yra pasiekęs galutiną išaukštinimą ir garbę [3]). Šventasis Atanazas, ko ne atmintinai mokėjęs visą Šventąjį Raštą ir itin įsigilinęs į jo dvasią, nesykį nusiskundžia arionų įpročiu gaudyti šventojo teksto raidę bei atskirus posakius, nesidomint kontekstu ir neįsigilinant į to ar kito biblinio autoriaus doktrinos visumą [4]).

Kai del patristinių argumentų, tai neatrodo, kad pirmieji arionai būtų aukštai vertinę senųjų Bažnyčios tėvų autoritetą. Patriarkas Aleksandras įsakmiai prikiša Ariui ir jo sėbrams, kad jie save statą aukščiau už bet kurį senobinių mokytojų ir vieni patys tariąsi esą išminčiai [5]). Berods, „Thalios" įžanginiai žodžiai, kuriuos esame savo vietoje citavę [6]), galėtų reikšti lyg apeliavimą į tradiciją, bet ir juose trūksta tikslesnių nurodymų, kuriais tėvais Arius mano remtis. Iš šv. Atanazo sužinome, Arių su savaisiais

---

griežtas „anomėjus" Eudoxius Konstantinopolietis savo „simbolyje" stačiai sako: („tikiu) įsikūnijusį, ne tapusį žmogumi, nes (logas) neprisiėmė žmogiškos ielos" (sarkothenta, ouk enanthropēsanta, oute gar psuchen anthropinēn aneilēphen ho logos). Cituoju iš Tixeront, Histoire des dogmes, II, 6 ed., 27 p. 4 prierašas.

[1]) Athan., Epistola ad Adelphum episcopum, contra Arianos, 1; P. G. 26, 1073, A. — Vykūsi yra ši Tixeront pastaba: „Cet enseignement cadrait du reste avec l'ensemble du système et servait à l'étayer, puisque, si le Verbe est en soi passible et changeant, il peut dans le corps tenir la place et remplir le rôle de l'âme, et qu'il devient loisible dès lors de rejeter sur lui les émotions et les „faiblesses" attribuées par l'Écriture à l'humanité de Jésus" (op. cit., 27).

[2]) Athan., Or. I contra Arianos, 53 seqq.; Epiphan., Haer. 69, 12 seqq. Šiuos nurodytojo vietoj. 12 skyrelio pradžioj, aiš iai duoda supras i jau patį Arių ėmus patartiį VIII, 22 kaip išėjimo punktą savo skripturist nei argumentacijai Plg. 14 sk. pradžią.

[3]) Šv. Epifanius, Haer 69, tų arioniškų argumentų kritikai paveda 68 skyrelius (12–79, P. G. 42, col. 211–333.

[4]) Cfr. Le Bachelet, op. cit., col. 1788; Hefele, op. cit., I, 271, 1 prierašas.

[5]) Alexandri Epist ad Alex. Constantinop., 10; P. G. 18, 564, A-B.

[6]) Žiūrėk aukščiau, 56 p.

mėgus įvardyti ypač Dionizą Aleksandrietį, kaipo savo „bendramanį“, tarsi jisai buvęs jųjų φίλος, ὁμόφρων, ὁμόδοξος [1]). Be to, tas pats arionų kritikas ir Nikeos definicijos gynėjas duoda suprasti senuosius arionus nepamiršus panaudoti kai kuriuos Origenio protavimus [2]).

Šv. Atanazas ne be pagrindo yra pasakęs, jog arionai, kaip Šventraščio dalyke iešką pretekstų ir vartoją sofizmus, taip čia šmeižią Tėvus [3]). Iš tikrųjų, kaip aiškiai matyt iš Atanazo nurodymų [4]), jie kėlė aikštėn tik kai kuriuos nevykusius ar blogai suprastus Dionyzo posakius jojo laiške Eufranorui ir Ammoniui, nutylėdami jo pasiaiškinimus ir tvirto tikėjimo pareiškimus laiške popiežiui ir keturiose „Apologijos“ knygose. Taip pat nebojo jie tvirtų Origenio pareiškinių apie Logo dieviškumą ir amžinumą arba vėl jo kilimą iš pačios Dievo substancijos, kreipdami dėmesį vien į tuos subordinacionistinius spėliojimus apie Logą, kuriuos daro Origenis ne tiek eidamas krikščionišku tikėjimu, kiek sekdamas philoniška ideologija. Ką čia galėjo Arionai panaudoti iš sakytųjų dviejų autorių ir iš kai kurių kitų, turėsime progos nušviesti toliau, specialiame skyriuje, kai teks kalbėti apie Sūnaus konsubstancialumo liudytojus priešnikeiškoje tradicijoje.

Tačiau Ariaus ir jo pasekėjų argumentavimuose mėgiamiausias arkliukas buvo protinio pobūdžio racijos. Šv. Atanazas laiškuose vyskupui Serapionui nesykį nusiskundžia arionų racionalizmu kalbant apie dieviškųjų paslapčių dalykus [5]). Jog tikrai taip buvo, gana rodo Ariaus spekuliavimas anais abstrakčiais terminais ἀγέννητος ir γεννητός, kurių pastatymas prieš vienas kitą, kaip matėme [6]), sudarė jo doktrininės sistemos pradžios punktą ir vyriausią atramą. Tą pat rodo jo dialektikinė spekuliacija tomis sunkenybėmis, kurios kilo iš jo paties sugalvoto identifikavimo gimdymo ir padarymo sąvokų: gimimas ir amžinumas esą nesutaikomi dalykai, pagimdytasis (t. y. padarytasis) Logas negalįs būti pilnai draugamžinas negimusiam Tėvui, nes gimdantis turįs būti anksčiau už pagimdytąjį [7]). Šitas savotiškai naivus teologiškas racionalizmas yra žymus ir Ariaus drauguose. „Kadangi tu tinkamai protauji, melskis, kad visi taip mintytų: nes aiškus yra dalykas, jog kas yra padaryta, nebuvo prieš padaromas; kas tapo, turi pradžią (savo) buvimo“, rašo Ariui Eusebius Nikomedietis [8]). Tas pats

[1]) Athan. De Sententia Dionysii, 1: kai ton makarítēn Dionysion ton episkopon Alexandrias hōs homodoxon heautōn kai homophrona loidorousin (P. G. 25, 48, B). Arionus itin atsidėjus naudojus šį arbnga vardą galima suprasti iš tolesnio posakio šv. Atanazo: pōs ton touto legonta Dionysion thrullousin, hōs ta autōn phronounta? (op cit., num. 19; col. 500, C).

[2]) Athan., De decretis Nicenae synodi, 27 (P. G. 25, 465, B).

[3]) Athan., De Sententia Dionysii, 1 (col. 480, A)

[4]) Op. cit., num. 4, ir 9—26.

[5]) Athan, Epistola I ad Serapionem, 17; Epist. II ad Serap., 1; P. G. t. 26, col. 569 sq. et col. 609, A.

[6]) Žiūrėk šios studijos 64—67 pp.

[7]) Patriarchas Aleksandras, minėdamas šį Ariaus argumentą, nurodo jo netikslumą, nes „būti be gimimo“ ir „būti amžinu“ nėra tolygi sąvoka, todėl ir negimęs Dievas, ir jo ne laikinumo sąlygose gimdomas Sūnus gali būti lygiai amžini. Alexandri Epist. ad. Alex Const., 12; P. G. 18, 565 sq.

[8]) Eusebii Nicomed. Epistola ad Arium, fragm. (Athan. De Synodis, 17; P. G 26, 712, A): Katōs phronōn, euchon pantas houtōs phronein, panti gardēlon estin, hoti to prospoiēmenon ouk ēn prin genesthai. To genomenon de archēn echei tou einai.

racionalizmas regimas grubai naiviame protavime kito ankstyvo ariono, kurs Amoso sūnaus Izaijo pavyzdy, įtikinėja Arianus patriarką, jog tikrai „kadaise (Dievo) Sūnaus nebuvo“: kaip Amos yra buvęs dar prieš atsirandant Izaijui, o šis atsirado tik vėliau, gimdamas, taip—girdi—esąs ir Dievo Sūnaus dalykas [1])... Išdidus pasitikėjimas dialektika žėri ir šitoj arionų mėgiamoj dilemmoj: Sūnus yra pagimdytas arba Tėvo noru, arba be jo noro (ἢ θέλων ἐγέννησε τὸν Υἱόν, ἢ μὴ θέλων); jeigu be Tėvo noro, išeina Tėvą buvus priverstą gimdyti, kas yra nesutaikoma su Dievo laisve; o jeigu Sūnus atsirado Tėvo noru, reiškia, jis nėra absoliučiai būtinas ir yra paskesnis už Tėvo norą [2]). Šitokiais protavimais stengėsi jie suklupdyti ypač praščiokėlius [3]). Protinių argumentų persvara, palyginamai su skripturistiniais ir patristiniais, yra aiški jau pirmame Arianus susikirtime su savo patriarku ir gimčijime Dievo Sūnaus gimimo griežta šio žodžio prasme. Nežiūrint aiškių Šventraščio liudijimų ir tradicinio tikėjimo davinių, Arius laiko negalimu sutikti su Alexandro pamokinimu, jog Šventoje Hipostazių Trejybėje yra dieviškos prigimties vienumas, nes tai jam nesuprantama ir atrodo tolygu sabellionizmui [4]); taip pat neabejotinai Apreiškimo skelbiamą Sūnaus pačiame Dievuje gimimą Arius atsisako pripažinti, nes tai jam rodosi nesutaikoma su Dievo nedalumu, neatmainomumu ir tt. [5]).

Jau senai yra mėginama nustatyti, iš kurios senesnės filosofijos pareina sakytieji Arianus ir jo draugų protavimai, pastūmėję juos į atvirą priešingumą apreikštajai tiesai. Epifanius yra pavadinęs arionus „naujaisiais aristotelikais“ (οἱ νέοι Ἀριστοτελικοί) [6]), o jų protavimus, ypač aršiojo ariono Aetiaus, — „aristoteliškomis šnekomis“ (Ἀριστοτελικὰς λέξεις) [7]). Turėdamas mintyje šituos ir dar kitų Tėvų panašius pareiškimus, nevienas naujesnių laikų autorius arionizmą suriša su aristotelizmu [8]). Iš kitos pusės, Petavius [9]), ir kai kurie filosofijos istorikai [10]), žiūri į arionizmą kaip į neabejotiną platonizmo kūdikį. Iš tikrųjų, kiek leidžia spėti esamieji daviniai, negalima žiūrėt į arionizmą, kaip į vien platonizmo arba vien aristotelizmo atžalą. Arčiau įsižiūrint į posakius senųjų Tėvų, kaltinusių arionus aristotelizmu, pasirodo, jog eina kalba ne apie pačią peripatetinę filosofiją, tik apie arionų pasigautą argumentavimo metodą; tariant, Tėvai prikiša arionams racionalistinę dialektiką ir užsimojimą saistyti dievišką Trejybę ir vidujinį jos gyvenimą einant

---

[1]) Georgii Epist. ad Alexandrum, fr gm. (Athan., loco cit., col. 712, C). Žiūrėk aukščiau, 40 p.

[2]) Epiph, Haer. 69, 68; Athan., Oratio II contra Arianos, 59 seqq.; Gregor Nazian., Orat. 29, 6 sq.; Hilarius, De Synodis, 37. Cfr. Diekamp, Kath. Dogmatik, I Bd (1921), 266 sq.

[3]) Athan., op. cit. 59 (P. G. 26, col. 448, B): βούλησιν προβαλλόμενοι... ἵν' ἐν τούτῳ τοὺς μὲν ἀκεραίους σκοτίζωσιν, κτλ.

[4]) Šio studijos 37—38.

[5]) Aukščiau, 69 p.

[6]) Epiph., Haer. 69, num. 69 (P. G. 42, col. 316, B).

[7]) Idem, Haer. 76, Aetii caput IX, confutatio 9 (col. 560, C).

[8]) Taip ypač Baur, Die christliche Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes, I Bd (Tübingen. 1841), 388—394.

[9]) Petavius, De Trinitate, l. I, c. VIII, § 2.

[10]) Pav., Ritter, Histoire de la philosophie chrétienne, trad. de l' allemand par J. Trullard (Paris, 1844), l. V, c. II, sect. I.

Aristotelio logikos kategorijomis, suvoktomis pradedant žemiškų daiktų jūstiniu pažinimu).

Platonizmo įtaka arioniškai doktrinai buvusi gilesnė. Grigaliaus Nyssiečio žiniomis, arionai, keldami savo pagrindinę sąvoką Dievo Tėvo kaipo vienatinio ἀγέννητος ir vienatinio ἄναρχος, rėmėsi žinomu Platonio dialogo „Phaidrus" posakiu: ἀρχὴ δὲ ἀγεννήτου [2]). Tik reikia pripažinti Platonio filosofiją veikus arionizmą ne tiek betarpiškai, kiek tarpininkaujant Philonui. Aukščiau jau esame gana įrodę, kaip smarkiai atsiliepia Ariaus doktrinoje philoniškas Dievo supratimas ir šio filosofo spekulacijos apie Logą-demiurgą [3]).

Šiaip ar taip, arioniškos doktrinos kilmės istoriškai nesuvesime nei į vieną aristotelizmą, nei į vieną platonizmą bei philonizmą, nei į juos visus drauge. Arionizmas turėjo dar kitus, artimesnius protėvius. Be abejo, turėjo jam įtakos žinomi Origenio išsišokimai, ne sykį skelbusio Sūnaus subordinaciją Dievo Tėvo atžvilgiu. Dar didesnis ir artesnis ryšys, ne tik istoriškas bet ir mokslinis, jungia arionizmą su Lukiono Antiochiečio mokykla [4]). Net iš Pauliaus Samosatiečio, nežiūrint gilaus abipusio antagonizmo trinitarinės doktrinos dalyke, šis tas yra atitekęs Ariaus doktrinai: tai—ideja beasmenio vidujinio pačiame Dievuje Logo, kurį Arius pripažįsta greta (ir virš) savojo hipostatinio ir sutverto Logo-demiurgo [5]).

Taigi, arioniška doktrina yra tam tikras sinkretizmas, į kurį yra suplaukę įvairios kilmės pradai, daugiausia philoniški, origeniški ir lukioniški, priegtam papuošti aristoteliškos dialektikos apdarais. Nevisiškas tų pradų vienodumas paaiškina mums nevienodą nusistatymą Ariaus šalininkų tarpe, pradedant senąja jųjų karta. Pavyzdžiu gali eiti abu garsieji Eusebiai. Vienas, būtent, Nikomedietis, yra radikalus lukionistas ir kartu, sakytume, philonistas. Jam Sūnus, arba Logas, yra grynas sutvėrimas, nieko bendra neturįs su Dievo Tėvo substancija ir jokiu būdu negalįs iš jo gimti (οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γεγονός, κτλ.) [6]), taip pat jokiu būdu neamžinas [7]). Antras, tariant Cezareos vyskupas, taip toli neina, jis pasilieka ribose origeniškai-subordinacioniškos doktrinos, tik privestos iki galo. Jo manymu, Sūnus yra menkesnis už Tėvą, jis yra antrinis Dievas, pagimdytas aukščiausio Dievo valia, bet vis delto tobūlas ir amžinas Tėvo paveikslas [8]). Tas Ariaus herezijoj glūdįs pradų nevienodumas su laiku turėjo pasireikšti dar ryškiau ir arionizmą galutitinai suskaldyti.

---

[1]) Greta ką tik nurodytų Epifaniaus vietų, įsidėmėtini Basil., Adversus Eunomium, I, c. 9 (P. G. 29, col. 531); Gregor. Nyss., Contra Eunomium, II, I et XI (P. G. 266, 906, 907; Socrat., Hist. Eccl., II, 35 (P. G. 67, 29, 300; Theodoret., Haeret. fabul., IV, 3 (P. G. 83, 403).

[2]) Gregor. Nyss., Contra Eunom., IX (P. G. 45, 813); cfr. Plato, Phaedrus, 245 d.

[3]) Aukščiau, 75—77 pp.

[4]) Palygink ši veikalo 57—61 pp.

[5]) Žiūrėk aukščiau, 73—74 pp.

[6]) Eusebii Nocomed. Epistola ad Paulinum (Theodoret., Eccl. Hist. I, 5; P. G. 82. col. 913 sq.).

[7]) Idem, Epistola ad Arium, fragm. (Athan., De Synodis, 17).

[8]) Palygink X. Le Bachelet, op. cit., col. 1791, su nurodoma ten literatūra.

4. Herezijos platinimas ir episkopato skilimas. — Ariaus doktrina, jis pats ir pirmieji jo aigiptiški bendramaniai buvo pasmerkti ne tik patriarko Aleksandro, bet ir viso Aigipto vyskupų sinode, įvykusiame 320 ar 321 metais [1]), apie kurį esame kalbėję čia aukščiau, 1-me skyrely. Deja, sakytieji Aleksandrijos patriarkato žygiai nesustabdė herezijos plitimo.

Atskirtas nuo bažnyčios Arius kurį laiką pasilieka Aleksandrijoj, skelbia toliau savo teorijas ir randa vis naujų pasekėjų ir klero ir šiaip tikinčiųjų eilėse [2]). Epifaniaus žiniomis, Arius greitu laiku patraukęs savo pusėn net 700 παρθενευουσας, t. y. Dievui pasišventusių mergaičių (kurių Aigipte buvo berods didelė daugybė) [3]). Nežiūrėdamas ekskomunikos, hereziarkas nesiliauja daręs tikybinius susirinkimus, su pamaldomis ir pamokslais. Aleksandrijos patriarkas nusiskundžia, kad Arius su Achillu savo sukurtuose „galvažudžių urvuose“ (t. y. atskalūnų bažnyčiose) nuolat šmeižia Kristų ir savo vyskupą (reikia spėti — skelbdami Dievo Sūnų esant sutvėrimą ir primesdami patriarkui sabellionizmą) [4]).

Užsispyrę laimėti herezijai plačiąsias didmiesčio minias, arionai nesivaržo priemonių kokybe. Apie tai galima spręsti iš šių atminimų anų dienų liudytojo, šv. Atanazo, tuolaik diakonavusio Aleksandrijoje. „Pradžioje, kai jie sukūrė tą hereziją, (kai kurie dargi ir iki šiolei taip daro), prisirankioję klastingų posakių, visur bastydavosi ir aikštėje susitikdami berniokus, ima juos klausinėti (ne iš Šventojo Rašto, bet iš savo „širdies gausumo“ išvemdami): Esantysis, ar (dar) nesantį padarė iš to, ko nėra, ar (jau) esantį? Taigi, ar Jis tokį (jau buvusį) padarė, ar (dar) nebuvusį? — Ir vėl: Viena yra nesutverta, ar du? — Ar (Sūnus) pats apsisprendžia ir savu nusistatymu nesikeičia, nors yra atmainios prigimties? Negi yra kaip akmuo, savaime nejudįs! — Vėl, eidami pas moteriškes, joms taipojau porina nepadorius žodžius: Ar turėjai sūnų pirm neg pagimdei? Taip pat, kaip tu nesi turėjusi, taip ir Dievo Sūnus nėra buvęs pirm neg buvo pagimdytas!“ [5]). Pilnai suprantamas pasipiktinimas didžiojo Bažnyčios mokytojo, šitaip įvertinusio anuos arionų vylius ir gudravimus: „Tokiais tat posakiais žaidžia džiūgaudami tie negarbingieji, Dievą prilygindami žmonėms; tardamies esą krikščionys, nemirtingojo Dievo garbę pamaino mirtingo žmogaus paveikslo panašumu“ [6]).

---

[1]) Del šios datos žiūrėk Hefele, Conciliengeschichte, I. 268.

[2]) Lygindami pasmerktųjų dvasininkų sąrašus trijuose patriarko Aleksandro dokumentuose (Epist. ad Alexandrum Constantinop., Henos somatos ir Depositio Arii et sociorum) randame kas kart naujų vardų — Iš kitos pusės Sozomenas H. E. I, 15 praneša, jog įvykus Arians ir dešimties kitų dvasininkų pasmerkimui, bematant prisidėjęs prie jų nemažas Aleksandrijos krikščionių būrys: Enteuthen de kai tou laou ouk oligē moira metethento pros autous (P. G. 67, col. 905, C).

[3]) Epiph., Haer. 69, 3 (P. G. 42, col. 208. A).

[4]) Alexandri Epist. ad. Alex. Const. I (P. G 18, col. 549, A). Cfr. Hefele, op. cit., 269, 2 priedas.

[5]) Athan., Oratio I contra Arianos, 22 (P. G. 26, col. 57, C; cfr. Or. III c. Ar 67, col. 465, A). Del vertimo, palygink, greta maurinų lot. vert. (col. 58 sq.), Le Bachelet, op. cit., col. 1789.

[6]) Athan., loc. cit. col. 57 sq.). Paskutinieji žodžiai — aiški aliuzija į apaštalo Povilo Rom. I, 23 pasakymą, taikomą pagonims.

Tačiau, arionai nesitenkino vienais žodžių ginklais. Jie. dar pačioje Aleksandrijoje, daro kitos rūšies žygius, lygiai negarbingus. Jie ne tik meilinasi žydams ir pagonims, drauge pajuokdami katalikų tikėjimo dalykus, bet dargi stengiasi prieš katalikus pastūmėti pagoniškas minias į maištus ir persekiojimus (στάσεις καὶ διωγμούς), o pačią katalikų vadovybę tampo į pagoniškus valdžios tribunolius (δικαστήρια συγκροτούντες), keldami pramanytus skundus ir ieškinius patvirkusių moterėlių padedami [1]).

Prisišliejimas didokos dalies Aleksandrijos krikščionių su keliais šimtais παρθενευούσαι ir keliolika vietinių bei gretimos Mareotės kunigų bei diakonų —buvo nemažas Ariaus laimikis. Tačiau hereziarkas su savo pagelbininkais nemano tenkintis tokiais vietiniais laimėjimais ir rodo didesnių užsimojimų, būtent, stengiasi suinteresuoti kitas bažnytines provincijas ir rasti stipresnės paramos pačių vyskupų tarpe, nes iki šiol jiems buvo pritarę tik du Libijos vyskupu, Teonas ir Sekundas, abu — patriarko Aleksandro pavaldiniai ir abu atskirti nuo Bažnyčios [2]).

Naujus pirmųjų arionų žygius atpasakoja mums Sozomenas šitaip. „Kai Aleksandrijoj tokie buvo dalykai, Ariaus bendrininkai (οἱ ἀμφὶ τὸν Ἄρειον), laikydami reikalinga iš anksto įgyti visur kitų miestų vyskupų palankumą, siunčia į juos pasiuntinius. Taigi, surašę, ką ir kaip tikėjo, prašė, jei tikras yra toks apie Dievą manymas, pareikšti Aleksandrui, kad jų nesmerktų, o jei ne, pamokinti juos, kaip reikia manyti. Tasai jų skubus žygis nemaža jiems padėjo. Nes taip veik visur pasklydus jųjų skelbiamai nuomonei, tarp vyskupų visur kilo ginčas", ir tt.[3]). Eilė davinių, su kuriais toliau susidursime, rodo, kad ta arionų propaganda buvo nukreipta į Rytus, būtent į Syriją (su Palestina) ir šiaurinę Mažąją Aziją. Iš Aigipto vyskupų po Aleksandrijos sinodo arionai nebegalėjo tikėtis pritarimo. Vakarų vyskupijos buvo kito imperatoriaus teritorijoje, ir arionų propaganda jų tuokart nesiekė.

Tuo tarpu patriarkas Aleksandras įstengė pašalinti iš Aleksandrijos miesto patį Arių ir būrelį su šiuo susidėjusių dvasininkų [4]). Bet hereziarkas ir dabar rodo daug judrumo ir toliau plečia savo akciją. „Jis vyksta į Palestiną ir čia ima lankyti vyskupus, stengdamasis kiekvienam prisimeilinti ir įsiteikti, ir rasti sau daugiau talkininkų. Kai kurie jį priima, kiti atstumia" [5]). Jam pritarusių buvo aiški mažuma [6]). Tada Arius kreipiasi laišku į Liciniaus sostinės vyskupą Eusebių, buvusį Lukiono Antiochiečio draugą ir mokinį [7]). Tai pirmas istoriškai žinomas Ariaus rašinys, sumaningas,

---

[1]) Alexandri Epist. ad Alex. Const., 1 (P. G. 18, 549, B).

[2]) Žiūrėk aukščiau, 41 p.

[3]) Sozom., H. E. l. I, 15 (P. G. 67, col. 908, A).

[4]) „Net iš miesto ištrėmė mus vyskupas, lyg bedievius (hōs anthropous atheous)", skundžiasi Arius laiške Eusebiui Nikom. (Epiph., Haer. 69, 6; P. G. 42, 209, D). — Ne vien patį Arių patekus ištrėmiman rodo parašai gale Ariaus laiško Aleksandrui, rašyto iš Nikomedijos: Epiph., Haer. 69, 8, col. 216, B. (Mes žinome, kad prie tų parašų prikergtieji kai kurie titulai sukelia rimtų abejonių, bet vis tik ten patiektas vardų sąrašas nėra be reikšmės).

[5]) Epiphan., Haer. 69, 4 (col. 208 seq.). Cfr. Haer. 68, 4 (col. 189, C).

[6]) Idem, 5 (col. 209, B).

[7]) Ibidem. Cfr. Philostorg., Eccl. Hist. l. II, fragm. 14 (P. G. 65, 476 sq.).

gudrus ir ne ką sąžiningas. Nusiskundęs patirtomis iš savo arkivyskupo bausmėmis, autorius pašiepia šio pamokinimus apie lygų amžinumą Tėvo ir Sūnaus ir šio amžiną gimimą ne tapsmo būdu. Išpūsdamas savo ir draugų užtrauktosios ekskomunikos ribas ir kurstydamas Eusebiaus, kaipo Maž. Azijos vyskupo, ambiciją, Arius įtikinėja jį, esą, Aleksandras (ar jo vyskupų sinodas) ekskomunikavęs taip pat Cezareos Eusebių, Laodikeos, Tyro, Anazarbo, Beryto, Lydos ir „visus Rytiečius" (t. y. Azijos) vyskupus [1]); neekskomunikuotais likę tik Antiochijos, Tripolio ir Jeruzalės vyskupai, visi trys „heretikai ir bemoksliai". Galop, Arius patiekia savo doktrinos santrauką ir paveda save ir savuosius Eusebiaus, kaipo „sullukionisto", malonei [2]).

Šis hereziarko žygis puikiai pavyko. Nikomedietis atsakė: „Tu manai gerai; melskis, kad visi taip galvotų" [3]). Arius greit atsiduria Nikomedijoj. Nuo šio momento arionizmo propaganda ir gynimas koncentruojasi Eusebiaus rankose.

Šio metropolito pritarimas ir protekcija buvo svarbiausis herezijai laimikis. Berods, tikrai bažnytiniu atžvilgiu šis žmogus toli gražu nebuvo pavyzdingas. Prasilenkdamas su Bažnyčios taisyklėmis ir praktika, jisai, ambicijos vedamas, prieš keletą metų buvo pametęs savo mažą Beryto (Beirut, Syrijoje) vyskupystę, įsibraudamas į svarbų metropolitišką Nikomedijos sostą [4]). Tai buvo baustinas dalykas, ir uolieji Bažnyčios disciplinos rėmėjai to jau nepamirš ir piktindamiesi ilgai minės [5]). Bet aplinkinis episkopatas nedrįso traukti jo atsakomybėn. Mat, Nikomedija nuo Diokleciono laikų buvo imperijos sostinė ir dabar čia gyveno imperatorius Licinius, kurio rūmuose Eusebius buvo „didžiai gerbiamas" (ἐν τοῖς βασιλείοις τετιμημένος) [6]) ir „labai daug galėjo" (ἰσχυε... μάλιστα) [7]). Tai suprantama,

---

[1]) Theodoret, E. H. I, 4 (col. 912, A et C). Tikrumoje, Aleksandrijos patriarkas niekur ekskomunikuotųjų tarpe neminėja nei šių, nei kitų vyskupų, išskyrus tik du mums jau žinomus Libiečius. Tad šičia Nikomediečiui patiektieji įvardijimai yra, anot Hefelė's, „wohl nur eine Consequenzmacherei des Arius" (op. cit. 268).

[2]) Ši Ariaus laiška Teodoretas H. E. I, 4 yra kiek geriau išlaikęs neg Epifanius Haer. 69, 6. — Vokiškai jo turinį tiksliai atpasakoja Hefele, op. cit., 273—274. Čia pat jis vykusiai paaiškina prasmę Ariaus posakio, jog Sūnus esąs „πλήρης θεός". „Er kann und will nicht sagen, der Sohn sei seiner Natur nach dem Vater gleich an Herrlichkeit, sondern er sagt wohlweislich nur: durch den Willen des Vaters sei er voller Gott, d. h. der Vater habe ihn theilhaftig gemacht der göttlichen Herrlichkeit und weit über alle Geschöpfe erhöht":

[3]) Athan., De synodis, 17.

[4]) Alexand., Epist. Henos somatos, 1 (P. G. 18, 572, B); Socrat, H. E. I, 6 (P. G. 67, col. 55, A).

[5]) Alexander, loc. cit.; Athanasius, Apologia contra Arianos, 6 (P. G. 25, col. 260, B); Historia Arianorum ad monachos, 7 (ibid., col. 701, A); Theodoretus, H. E. I, 18 (P. G. 82, 961, B—C). — Nikeos sinodas savo 15 kanone aiškiai sako persikėlimą vyskupo ats. iš vieno miesto į kitą esant priešingą kanonui (παρὰ τὸν κανόνα). Sinodas čia neįveda naujo įstatymo, tik pakartoja ir sutvirtina seną taisyklę. „Schon in alter Zeit (vgl. canon. apostol. 14. 15) war die Versetzung eines Bischofs, Priesters oder Diakons von einer Kirche zu einer andern verboten. Dessungeachtet kamen solche Versetzungen vor... Das Nicänum fand darum für nöthig, solche Versetzungen auf's Neue zu verbieten und für ganz ungiltig zu erklären" (Hefele, Conciliengeschichte, I, 419; cfr. 796).

[6]) Sozom., H. E. I, 15 (P. G. 67, 908, B).

[7]) Socrat, H. E. I, 6 (ibid., col. 52, B).

nes Eusebius buvo susigiminiavęs su Liciniaus žmona Konstancija (Konstantino didžiojo seserimi) [1]).

Tasai didikas - galiūnas, savu būdu daugiau diplomatas neg vyskupas, nebuvo linkęs varžytis sąžinės skrupulais ir priemonių kokybe, kai reikėjo pasiekti kokį nors užsibrėžtą tikslą [2]). Tokios jo būdo savybės visoj pilnumoj pasireiškia ypač po Nikeos sinodo, kai jis organizuoja ir veda visuotinojo sinodo darbo griovimą, panaudodamas imperatorių, ypač heretiško Konstancijaus, palankumą ir valstybinio aparato pagalbą [3]). Stoka bažnytinės dvasios ir intrigantiškas jo veikimo būdas gana aiškus yra ir dabar, kai jis ima globoti Arių ir šio herezijos dalyką.

Eusebius pradeda akciją dviem kryptim. Viena, jis stengiasi „sutaikinti" Aleksandrą su Ariu, ir tai — katalikų tikėjimo sąskaiton, o herezijos naudai. Tuo tikslu, ne be Eusebiaus patarimo, Arius ir jo draugų būrelis, taip pat priglobtas ir sutelktas Nikomedijon, rašo patriarkui Aleksandrui mandagų laišką, tituluodami jį *μακάριε πάπα* [4]), bet palaikydami savo doktriną apie sutvertą Logą-Dievo Sūnų, ir dargi mėgindami įkalbėti patriarkui, esą, tai atatinka jo paties žodžiams (šio laiško doktrinalinį turinį jau esame išnagrinėję aukščiau) [5]). Patsai Eusebius taipo jau rašinėja Aleksandrui, užtardamas Arių ir jo bendramanius ir prašydamas priimti juos atgal į Bažnyčią [6]). Tuo pačiu laiku rašinėja jisai įvairiems kitiems (Mažosios Azijos) vyskupams, ragindamas juos rašyti Aleksandrui ir užtarti Arių, ir net nurodinėdamas jiems galimus argumentus, kuriais reikėtų įtikinti Aleksandrą nesmerkti Ariaus doktrinos. Vienas Nikomediečio tos rūšies laiškas, rašytas Tyro vyskupui Paulinui, yra išlaikytas Teodoreto [7]). Šių paraginimų

---

[1]) IV šimtm. istorikas Ammianus Marcellinus, l. XXII, minėja, kad Konstantino broliavaikis kunigaikštis Julionas (būsimasis imperatorius „apostatas") buvęs auklėtas Nikomedijoj vyskūoo Eusebiaus, kurio buvęs to'imas giminaitis („quem genere longius contingebat"). Spėjama, kad su Konstantino šeima Eusebius giminiavosi per Juliono motiną Basiliną, žmoną Konstantino brolio Juliaus Konstanciaus. Žiūrėk Henrici Valesii Observationes in historias Socratis et Sozomeni, Migne, P. G., t. 67, col. 1650, ir „variorum annotationes", tame pat tome, sub. col. 42 sq.

[2]) Trumpai bet ryškiai apibūdina šį „Fahnenträger der arianischen Streiter" daug sykių cituotasis Bardenhewer: „Seine Getreuen haben ihn den Grossen genant (Euseb. C. Marcel. I, 4; Philost., Hist. eccl. I, 9). Gross an politischer Gewandtheit und auch an zielbewusster Ausdauer, ist er in seinen Mitteln recht klein und niedrig gewesen, ein skrupelloser Diplomat und kein Bischof". (Gesch. d. altkirchl. Literatur, III Bd., 42).

[3]) Eusebiaus veikimo savumus po Nikeos sinodo (328—341 m.) puikiai nušviečia Batiffol, La paix Constantienienne, 363—431 pp., Bachelet, op. cit., col. 1802—1812, ir Hefele, op. cit., 448—530. Mūsų laikais jisai yra susilaukęs monografijos: A. Lichtenstein, Eusebius von Nikomedien, seine Persönlichkeit, sein Leben und seine Führerschaff im arianischen Streit. 1903, Halle a. S. — Charakteringa, kad Kristaus dievybės neigėjai ar šiaip „liberalizuojantys" protestantų rašytojai dabar reiškia Eusebiui Nikom. daug simpatijos. Pavyzdžiu gali eiti V. Schultze, Altchristl. Städte etc., II. 1 (1922), p. 286—287, nors ir jis ne viską tegali užtušuoti (palyg. ten pat, 289 sek.).

[4]) Μακαρίῳ πάπα καὶ ἐπισκόπῳ ἡμῶν Ἀλεξάνδρῳ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Be tų adresavimo žodžių, pagarbus titulavimas kartojamas ir pačiame laiško tekste (Athan., De synodis, 16; P. G. 26, 708 sq.),

[5]) Šios studijos 38—40 ir 64 sekk.

[6]) Sozom. I, 15 (col. 908, B).

[7]) Theodor., Eccl. Hist. I, 5,

išdavoje eilė vyskupų užpylė Aleksandrą užtariančiais Arių laiškais [1]). Šiąja prasme parašė Aleksandriečiui ir garsusis Bažnyčios istorikas Eusebius Cezarietis [2]).

Kadangi visi tie užtarimai ir įtikinėjimai nepakrutino patriarko Aleksandro nusistatymo ir įsitikinimų (οὐκ ἔπεισαν, pažymi Sozomenas [3]), Nikomedijos metropolitas veikia dar kita kryptimi. Jis stengiasi atsverti Aleksandrijos sinodo nutarimą Ariaus dalyke, organizuodamas priešingą sinodą Bitinijoj (kaip rodosi, pačioj Nikomedijoj). Sozomenas, sekdamas Sabino Herakleiečio συναγωγὴ τῶν συνώδων, praneša mums: „Kurie laikėsi Eusebiaus,... pasidarė stropesni tvirtinti Ariaus nuomonę. Sudarę Bitinijoj sinodą, jie į visas puses rašo vyskupams, kad palaikytų (bažnytinę) vienybę su arionais, kaipo gerai manančiais, ir paragintų Aleksandrą jų nesišalinti“ [4]). Šis eusebionų žygis buvo antikanoniškas. Jau tada senieji Bažnyčios kanonai aiškiai draudė pašaliniams vyskupams kištis į svetimos vyskupijos reikalus, o ypač „komunikuoti“ su kito vyskupo ekskomunikuotais dvasininkais iki šie nebus Bažnyčion priimti to paties vyskupo, kurs juos buvo ekskomunikavęs. Apeliacija buvo galima tik į tos pačios bažnytinės provincijos sinodą [5]).

---

[1]) Epei gar pollakis deéthéntes Alexandrou hoi amphi ton Eusebion, ktl., sako Sozomenas (loc. cit). — Tenka manyti, kad taip noriai atsiliepusieji į Nikomediečio paraginimus, buvo daugiausia „lukionistai“, buvusieji Lukiono mokiniai. Atrodo įtikima, ką šia proga sako G. Krüger, Das Dogma von d. Dreieinigkeit und Gottmenschheit in s. geschichtl. Entwicklung (1905), 189: „Die Theologen, die zu Lucians Füssen gesessen hatten, fühlten sich unter einander wie durch Korpsgeist verbunden“. Panašiai Bardenhewer, III, 44.

[2]) Šį faktą minėja Eusebius Nikomedietis, Epist. ad Paulinum (Theod., E. H. I, 5; P. G. 82, 913, A). — Antrojo Nikeos sinodo aktuose (Conc. Nic. II, act. 6; Mansi, SS. Conc. Collectio, XIII, 316—317; Hardouin, Acta Conciliorum, IV, 406) figuruoja ilgoka ištrauka Eusebiaus Cez. laiško Aleksandrui, kur Cezarietis užtaria Ariaus *credo*. Sunku pasakyti, ar tai bus tas pats laiškas, kurį minėja Nikomedietis, ypač kad aktai pažymi, esą ir daugiau šio Eusebiaus laiškų Aleksandrui, taip pat užtariančių Ariaus mokslą. Cfr. Schwartz, in: Nachrichten von der K. Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen, Philol.-his. Kl., 1905, 262 sq.; Bardenhewer, op. cit. III, 262, ir Hefele, op. cit. III, 468 sq. — Šv. Atanazas, De synodis, 17 (P. G. 26, 712, B) minėja Eusebių Cez prieš pat Nikeos sinodą rašius dar Eufrationui (Balaneos vyskupui, Syrijoj), kad „Kristus nėra tikras Dievas“, taigi palaikius arionizmą.

[3]) Sozom., H. E. I, 15 (col. 908, B).

[4]) Loco cit.: hoi amphi ton Eusebion... prothumóteroi egenento kratunai to Areiou dogma. Kai sunodou en Bithunia sugkrotėsantes, gráfousi tois pantachė episkopois, hós orthōs doxáddzousi koinonėsai tois amphi ton Areion, paraskeusai de kai Alexandron koinonein autois.

[5]) Nikeos sinodo V-sis kanonas šiuo atžvilgiu nėra visai naujas ir suponuoja jau seniau galiojančią taisyklę: ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἐπισκόπων κρατείτω ἡ γνώμη κατὰ τὸν κανόνα τὸν διαγορεύοντα, τοὺς ὑφ' ἑτέρων ἀποβληθέντας ὑφ' ἑτέρων μὴ προσίεσθαι. Štai tos vietos geras vokiškas vertimas Hefele's cit. veikale (I Bd., 387): „(Was die von der Gemeinschaft Ausgeschlossenen betrifft,) so soll der von den Bischöfen jeder Provinz gefällte Spruch in Kraft bleiben, gemäss dem Canon, welcher besagt: wer von den Einen ausgeschlossen ist, soll von den Andern nicht wieder zugelassen werden“. Tas pats sinodų istorikas tuoj nurodo: „Schon das vornicänische Kirchenrecht hatte verboten, dass ein Excommunicirter von einem fremden Bischof in die Kirchengemeinschaft dürfe angenommen werden, und der apostolische Canon 13(12) bedroht jede derartige unbefugte Aufnahme sogar mit eigener Excommunication“. Palygink tolygius nuostatus conc. Illiberitani, can. LIII, 305 m., ir Synodi Arelatensis, can. XVI, 314 m. (op. cit., 179. 214). Ir patriarkas Aleksandras primygtinai minėja atatinkamą apaštališką kanoną: Epist. ad Alex. Const., 2 (P. G. 18, 552, A); plg. šios stud. p. 96 ir s.

Tačiau arionai ėjo vis didesnės schizmos keliu. Arius (spėjama, ne be Eusebiaus Nikomediečio rekomendacijos)[1] siunčia pasiuntinius į Tyro, palestiniškos Cezareos ir Skitopolio vyskupus, prašydamas sau ir saviesiems leidimo kunigauti, kaip pirmiau, savo bažnyčiose ir rinkti tenai sau pritariančius tikinčiuosius. Ir štai, minėtieji vyskupai, prisišaukę dar keletą kitų, sudaro Palestinoje sinodą, pritaria Ariaus prašymui, net „ragina rinkti (tikinčiuosius), kaip pirma", tik sykiu įpareigoja jį su savaisiais „pasiduoti" (ὑποτετάχθαι) Aleksandrui ir maldauti jį laikyti juos savo vienybėj[2]. Esamamis aplinkybėmis ši klauzulė buvo beprasmė. Esmėje, šio palestiniško sinodo nutarimas buvo ne kas kita, kaip mėginimas legalizuoti schizmą Aigipto patriarchalinėje sostinėje.

Ar yra buvę kitų sinodų Ariaus naudai priešnikeiškame laikotarpy, nežinia. Tariamasis Antiochijos sinodas 324—325 m. pasilieka abejotinas dalykas[3].

Iš suminėtųjų iki šiol duomenų regima žymesnių Ariaus pritarėjų atsiradus daugiausia Syrijos, Palestinos ir Bitinijos teologų tarpe. Reikia spėti, tenykščių teologų eilėse būta „lukionistų" daugiau neg kur kitur. Prieg tam manyčiau, kad greta lukioniškos mokyklos tradicijų ir dauggalio Eusebiaus įtakingos akcijos, arionams-lukionistams čia nemaža padėjo kylantis Lukiono, kaipo Kentėtojo, kultas ir graži jojo *martyrium'o* legenda[4]. Šis dalykas galėjo Ariui, kaipo Lukiono mokiniui, sukelti simpatijų net tarpe tų, kurie šiaip jau nebūtų linkę pritarti jo klaidoms.

---

[1] O. Seeck, Untersuchungen zur Geschichte des Nicänischen Konzils (Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1896, t. XVII, p. 340 sq.) spėlioja čia veikus ne tik Nikomedijos metropolitą, bet ir imperatorienę Konstanciją, kurią Eusebius mokėjęs panaudoti arionizmo reikalams. Cfr. Bachelet, op. cit., col. 1782 sq.

[2] Sozom., H. E. I, 15 (col. 908, C).

[3] E. Schwatz, Nachrichten etc. 1905, p. 171 sq. yra paskelbęs, sulig syriškuoju Paryžiaus rankraščiu n. 62, tariamą Antiochijos 324 m. sinodo laišką Bizanciumo Aleksandrui, gana palankų Arijui. Šio dokumentėlio autentingumas mums atrodo labai įtartinas. Be kita ko, gana yra atsiminti, jog tuo laiku abudu iš eilės Antiochijos patriarku, kaip Philogonius (čia vyskupavęs iki 323 ar 324 m.), taip ir Eustathius (nuo 323 ar 324 iki 330 m.) buvo griežti Ariaus doktrinos priešininkai; pirmuoju pats Arius nusiskundžia Nikomediečiui, antrasis, bekovodamas su arionizmu, skaudžiai nukentėjo. (Žiūrėk Badenhewer, Gesch. der altkirchl. Literatur, III Bd., 230 seq.). O be patriarko žinios ir pritarimo negi galėjo įvykti sinodas patiės patriarko sostinėje. Todel suprantama, kad su G. Bareille (Dict. théol. t. V, 1540) ir kitais istorikais Batiffol (La paix Constantienne, p. 315, not. 2), — nepridoda reikšmės šio tariamojo sinodo dalykui: „Je laisse de côté la question du concile d'Antioche de 324—325, qui me semble n'être pas encore tirée au clair. Harnack, Dogmeng. t. II[4], p. 195. G. Krueger (recension de E. Seeberg, Die Synode von Antiochien im J. 324—325), Theologische Literaturzeitung, 1914, p. 12—16)".

[4] Savą daugmetėj atskaloj nukentėjusią bažnytinę garbę Lukionas yra atitaisęs drąsiu tikėjimo išpažinimu Nikomedijoj akivaizdoj paties imperatoriaus Maksimino Dajos, už ką jis tame mieste ir liko nužudytas 312 m. pradžioje. Euseb., H.E, l. VIII, 13; IX, 6 (P. G. 20, col. 773. 809). Kaip matyti iš Filostorgiaus nuotrupų (eccl. hist. II, 13; P. G. 65, col. 476, C), apie jo kentėjimą pasakota tokių griaudingų dalykų: žiauriai prikankintas ir surakintas kalėjime, jisai, savo mirties išvakarėse, gulėdamas ąsloje, neturėdamas kitoniško altoriaus, ant savo paties krūtinės atlaikęs paskutinę eucharistinę auką, taip priėmęs paskutinę Komuniją ir padalijęs Švenčiausiąjį apstojusiems jį krikščionims, per kurių būrį pagonys negalėję matyti, kas ten daroma „vainiko" vidury. Esamieji „Šv. Lukiono Aktai", Batiffol'io tyrinėjimais, bus katalikų perdirbti arioniškos kilmės rašiniai. Batiffol, Étude d'hagiographie arienne. La Passion de St. Lucien d'Antioche: Compte rendu du Congrès scientifique internat. des

Tuo pačiu laiku atsirado arionizuojantiems teologams keistas talkininkas, nemaža padėjęs jų varomai propagandai. Tai buvo žinomas retorius Asterius Kapadokietis, „dauggalvis sofistas", kaip jį vadina šv. Atanazas. Susitaręs su „eusebionais", jisai parašė knygutę (τὸ συνταγμάτιον), kur susistemino naujosios herezijos argumentus, ir lankydamas Syrijos bei kitas bažnyčias, viešai skaitė savo prašmatnius sofizmatus, visaip neigdamas Kristaus dievybę. Berods, grynai krikščionišku ir bažnytiniu atžvilgiu šio naujo talkininko praeitis buvo itin negarbinga: paskutinio krikščionių persekiojimo metu jis buvo tapęs apostatu, aukodamas stabams (θύσας). Nežiūrint to, jo talka buvo „eusebionų" mielai priimta, ir, jųjų galingos rekomendacijos dėka, jam bažnyčiose buvo leidžiama sėstis klero vietose, kas neapsėjo be pasipiktinimo protestų [1]).

Pats Arius, viešėdamas pas savo protektorių Nikomedijoj [2]), sukūrė ir paleido į plačiąsias minias savo vienintelį didesnį veikalą Θάλεια, t. y. „Pokilį". Tur būt visai nebesitikėdamas ką nors laimėti iš nepakrutinamo savo ortodoksijoj patriarko Aleksandro, hereziarkas čia itin drąsiai „išbliovė", anot Atanazo, visas savo „blasfemijas", ypatingu atvirumu neigdamas Kristaus, ir bendrai Logo, dievybę ir Trejybės hipostazių konsubstancialumą [3]). Stengdamasi supopulerinti savo idejas, jis parūpino tokį rašinį, kurs būtų ne tik skaitomas, bet dalinai ir giedamas, arba net dainuojamas: tuo tikslu, „Thalia" buvo sukomponuota dalinai proza, dalinai lengvais eilėraščiais. Nors šioj knygoj buvo traktuojamos tikėjimo temos, pavartotieji toms temoms eilėraščiai buvo itin nerimto pobūdžio, savo forma ir nuotaika gyvai primenąs heleniško aigiptiečio Sotadžio išlepusią pokilių poeziją [4]). Pasak šv.

---

catholiques 1891, IIe sect., 181—186. Cfr. Banderhewer, op. cit., III, 44. „C'est un fait que les ariens avaient leur hagiologie et qu'en particulier ils exploitaient habilement la mémoire du martyr d' Antioche", pažymi Bachelet, op. cit., col. 1800, nurodydamas, greta Batiffol'io rašinio, dar Gwatkin, Studies of arianism, 2. edit., London, 1900, 138 p., note 3. — Kentėtojo relikvijos buvo palaidotos Drepanume (netoli Nikomedijos), kur 327 m. liko pramintas Helenopolin; tuokart įvyko didžiausios iškilmės šv. Lukiono garbei, ir, kaip rodosi, pastatyta speciali bazilika. Palyg. G. Bardy, Lucien d' Antioche: Dict. théol. t. IX (1926), 1026.

[1]) Athanasius, De synodis, 18 (P. G. 26, 713 sq.).

[2]) Athan., de synodis, 15 (P. G. 26, 706, C).

[3]) Thalios" nuotrupų, perleistų mums vien šv. Atanazo citatose, turinys yra mūsų išstudijuotas aukščiau, 67—83 pp. — Kas buvo „Thalioj" skelbiama apie Švenč. Trejybę (Hipostazių visiškas tarpusavy svetimumas etc.), pilnai pakako, kad Fulgentius (respons. ad obiect. 7. Arian.) galėtų pavadinti tikruosius arionus „triusionais". Cfr. Hefele, op. cit. I, 278, 1. prierašas.

[4]) Athanas., Oratio I contra Arianos, 4: ho thaumastos Areios... tèn tou Sotadou monou gelojologian edzélose (mirificus Arius... solius Sotadae scurriles facetias aemulatus. P. G. 26, col. 19. 20, A—B). Šis nenumaldomas Arius kaltintojas daug kartų rūsčiai minėja jo „Thalios" sotadiškumą. Keletą tokių atsiliepimų esame išrašę aukščiau, 57 p., 3 prier. Sokratis sykį irgi sumnėja dalyką panašiai (H. E. I, 9; P. G. 67, col. 84, B): Istéon de, hoti Areios biblion sunegrapse peri tès heautou doxès, ho epegrapse Thaleian. Esti de ho charaktèr tou biblíou chaunos kai dialeluménos, tois sotadiois ásmasin, étoi metrois paraplésios. (Porro sciendum est Arium de opinione sua librum quemdam composuisse, quem *Thaliam* inscripsit. Est autem dicendi genus molle ac solutum, sotadicis carminibus non absimile. Henr. Valesianus vertimas, loc. cit., col. 83). Sozomenas, H. E. I, 21, kartoja tą patį, bet sakosi pats „Thalios" neskaitęs.

Atanazo, tokios pernelyg lepios ir juokingos „Thalios“ jau buvo madoje nerimtųjų pagonų trukšminguose pokiliuose, kur jos dainuota tuštinant vyno taures, plojant delnais ir nepadoriai juokaujant [1]), bet patys rimtesnieji pagonys tų „Thalių“ nemėgę ir pašiepdavę [2]). Tačiau Arius žinojo, kokiai publikai ir keno skoniui taikąs savo giesmes-dainas: kaip žinome iš Filostorgiaus, jis norėjo, kad jas pamėgtų ir vartotų jūrininkai, malūninkai ir neturtingi, nubodžiaują keliauninkai, kuriems kaip tik atsitiko tos rūšies „malonios melodijos“ [3]). Gana keista, kad del šitokių Arianus giesmių-dainų kai kam atėjo į galvą, būsią jis buvęs bažnytinės muzikos tėvas [4]).

---

[1]) Athanas. loc. cit. (col. 20, A). — Hefele, op. cit., I, 217 klaidingai nurodo Orat. I. c. Arian. c. 11 (spaudos paklaida?) ir nevisai tiksliai perteikia Atanazo nusakymą: „Nach Athanasius gab es schon bei den Heiden derartige Thalien, welche bei fröhlichen Gastmählern zur Erhöhung der Heiterkeit vorgelesen wurden“. Atanazas sako ἄδουσι, t. y. „dainuoja“, o tat yra kaip tik svarbu, kai reikia nustatyti ir Arianus „Thalią“ buvus bent dalinai eiliuotą.

[2]) Athanas., ibidem: alla mèdè para tois spoudaiois tôn Hellènon;... héneken tou gelasthai par' hetéron.

[3]) Philostorgii Fragmenta, l. II, 2 (P. G. 65, 465, C): Hoti ton Arion apopédésanta tès Ekklésias phési ásmata te nautika kai epimulia kai hodoiporika grapsai, kai toiauth' hétera suntithénta, eis melodias enteinai, has enomidzen hekástois harmódzein, diatès en tais melodiais hédonès ekklépton pros tèn oikeian asebeian tous amathestérous tôn antrópon. (Ait Arium, cum ab Ecclesia recessisset, cantica nautica et molendinaria ac viatoria conscripsisse, aliaque ejusmodi composuisse, quae certis modulationibus aptavit, prout uniquique cantico convenire existimabat; atque ita imperitiorum animos suavitate cantus ad impietatem suam sensim abduxisse. H. Valesiaus vertimas, ibidem, col. 466). Paskutinieji žodžiai bus dalinai Filostorgiaus, dalinai Fotiaus, kuris ano pasakojimus perteikia mums su savo paaiškinimais. — Berods, Filostorgius įsakmiai neminėja čia „Thalios“; delto seniau buvo manoma tas jureiviškas ir tt. giesmes, ar dainas, sudarius kitą, greta „Thalios“, Ariaus kūrinį. Bet dabar rimti kritikai mano kitaip. Šiai naujai ir tiksliai pažiūrai kelią praskynė Loofs, P. Maas ir W. Weyh, ir ją palaiko Bardenhewer. Pastarasis visą dalyką aiškiai nusako šiais žodžiais: „Das Ganze kennzeichnet Athanasius spöttisch als eine Imitation der lasziven Trink- und Tanzlieder Poesie des alten Ägypters Sotades (im 3. Jahrhundert v. Chr.), woraus geschlossen werden darf, dass die Schrift wenigstens zum Teil aus metrischen Versuchen bestand. Wenn daher Philostorgius (Hist. eccl. 2, 2) berichtet, Arius habe in der Absicht, seine Lehre zu popularisieren, „Schiffer- und Müller- und Wanderlieder und ähnliche Gesänge“ verfasst, so legte sich die Vermutung nahe, dass diese Gesänge in dem „Gastmahl“ ihre Stelle hatten. Loofs (Realencykl. f. prot. Theol. und Kirche[3] 2, 13) und P. Maas (Byzant. Zeitschr. 18, 1909, 511—515) ist es denn auch gelungen, in einzelnen Zitaten bei Athanasius Verse, und zwar stümperhafte Hexameter, nachzuweisen, während bei andern Zitaten, Schriftworten und eigenen Sätzen, alle Skandierungsversuche scheiterten (vgl. noch W. Weyh in der Bysant. Zeitschr. 20, 1911, 139). Das „Gastmahl“ muss also gebundene und ungebundene Rede enthalten haben, aus Prosa und „Poesie“ gemischt gewesen sein“. (Gesch. d. altkirchl. Literatur, III, 41—42).

[4]) Cfr. X. Le Bachelet, op. cit., col. 1782. — Savo paprasčiausiu nekomplikuotų giedojimų pavidalų religinė krikščionių muzika yra taip sena, kaip pati Kristaus Bažnyčia. Jau Povilo Apaštalo dienomis krikščionys buvo pratę vartoti psalmes, himnus ir visokias dvasines giesmes, jomis džiaugtis ir drąsinti vieni kitus (Efez. V, 19; Kolos. III, 16). Giedojimai nuo pat pradžios sudarė pirminės krikščionių liturgijos dalį. (Žiūr. É. Amann, art. „Liturgie“: Dict. théol. t. IX [1926], col. 790. 791. 794. 795 et 832). Dalis giesmių ir net melodijų buvo stačiai paveldėta iš Senojo Testamento liturgijos, kitos buvo pačių krikščionių kūrinys. Pirmojo Timotiejui laiško III, 16 versėtai yra nuotrupa himno Kristaus garbei; panašiai spėjama del Efez. V, 14 ir del „naujos giesmės“ Apreišk. V, 9—13 (Lebreton, Les origines du dogme de la Trinité, 5. ed., 329—330; Swete, Apocalypse, 1907, 80 p.

Atanazo liudijimu, Ariaus pasekėjai be galo branginę „Thalią“ ir laikę ją didžiausioj pagarboj, lyg naują Šventraštį; vadinę ją „naująja Išmintimi“ (σοφίαν καινήν)[1]. Regimai, ji yra atlikusi nemažą vaidmenį didžiosios herezijos propagandos reikale.

Nuo to momento, kai aleksandriškiai arionai ryžosi apeliuot į kitų provincijų vyskupus ir ėmė su jais susirašinėti savo herezijos reikalais, dargi traukti savo pusėn per tam tikrus emisarus, arba „pasiuntinius“, arionizmas tampa ne be vietinis Aleksandrijos Bažnyčios dalykas, o įgyja visuotinesnės reikšmės. Tai susyk suprato patriarkas Aleksandras, kurio pečiams buvo lemta pakelti visą anų dienų „kaitros naštą“, ir jis tuoj sukrunta atatinkamai reaguoti į naują visai Bažnyčiai pavojų, išplėsdamas savo priešarionišką akciją toli už Aigipto ribų. Tada tai iš jo pusės pasipila garsios enciklikos, pilnos apaštališko uolumo ir gilaus teologiško nusimanymo, skirtos kaip artimųjų taip ir tolimesniųjų provincijų vyskupams[2].

Šv. Aleksandrą budriai sekus arionų žygius už savo patriarkato ribų ir aiškiai supratus visą pavojų, gana rodo jo paties žodžiai pirmojoj (iš mums išlaikytųjų) enciklikoj, kurie vėl teikia mums ryškų arioniškų emisarų akcijos vaizdą. „Bastydamiesi šen ir ten, mums pasipriešindami, jie suskato vykti (net) pas vienaip (su mumis) manančius bendradarbius — vyskupus (πρὸς τοὺς ὁμόφρονας συλλειτουργούς), dėdamies prašą taikos ir vienybės, o tikrumoj stengdamiesi saldžiais žodžiais užkrėsti bent kai kuriuos savo pačių klaidą. Išgauna iš jųjų žodingesnius laiškus, kad skaitydami šiuos savo pačių suklaidintiems, įtikintų apgautuosius nesirūpinti atgaila, lyg turėtų pritariančius ir vienaip manančius vyskupus. O ką pas mus netikusiai yra mokinę ir darę, už ką ir tapo išvaryti, jiems neišpažįsta, bet arba nutyli tai, arba užslepia pridengdami klastingais žodžiais ir raštais. Dailiais tat ir prisigerinamais pasikalbėjimais slėpdami savo pragaištingą doktriną, suvedžioja neatsargiuosius, prieg tam nesiliaudami visiems šmeižti mūsiškį maldingą mokslą. Delto pasitaiko, kad kai kurie, pasirašydami jųjų raštuose, priima juos į Bažnyčią; nors, kaip manau, didžiausia negarbė gresia vyskupams, drįsusiems tokį dalyką, nes ir apaštališkasis kanonas to neleidžia, ir dar anuose kurstoma velniškas prieš Kristų veikimas. Todel nėkiek nedelsdamas, mylimiausieji, suskatau duoti jums žinią apie netikėjimą

Plačiau Lebreton, La prière dans l'Église primitive: Recherches de science religieuse, 1924, 5—32 ir 97—133; Marbach, Carmina scripturarum, Strassburg, 1907). Žinomas liturginis *trisagion* (*Sanctus. S.*, S.) buvo giedamas jau II šimtmety (Amann, art. cit. col. 795). Panašių duomenų žinoma ir daugiau. — Tad negalima rimtai kalbėti Arių sukūrus religinę krikščionių muziką ar giedojimą. Tačiau neginčijame jį šioje srityje buvus šioki toki inovatorį. Viena, jis „supasaulino“ religinę giesmę, atimdamas jai rimtą ir iškilmingą pobūdį. Antra, jisai pavartojo giesmę, kaipo ypatingą priemonę propagandai savo doktrinos, šiuo duodamas pavyzdį paskesniems apollinaristams, donatistams ir naujesnių laikų protestoniškiems sektantams. Ši Ariaus ir jo pasekėjų pavartotoji priemonė yra paskatinus šv. Grigalių Nazianzietį ir šv. Ambrozių reaguoti atatinkamu būdu. Žiūr. Bardenhewer, op. cit., III, 32—34, 180 ir 543—544 pp.

[1] Athanas., Or. I c. Arian., 4 (P. G. 26, col. 20, A).

[2] Epifanius Haer. 69, 4 įsakmiai pažymi Aleksandrą sukrutus rašinėti Rytų vyskupams tučtuojau, kai tik jį pasiekę gandai, jog Arius lankąs Palestinos vyskupus.

(ἀπιστίαν) tų, kurie sako, kad buvo (toks) kitados, kada nebuvo Dievo Sūnaus, ir tt.“ [1]).

Šiuo reikalu Aleksandro pasiųstųjų vyskupams laiškų yra išlikę du, — vienas labai ilgas, kitas daug trumpesnis. Abiejų graikiškojo originalo nuorašus yra mums perleidę senovės graikiškieji Bažnyčios istorikai, įterpdami juos savo apsakymuosna. Tuo būdu, ilgesnįjį laišką yra išgelbėjęs Teodoretas, o trumpesnįjį — Sokratis ir Gelasius Kizikietis [2]). Vienas ir kitas laiškas yra enciklikinio pobūdžio, t. y. tam tikri egzemplioriai dviejų atskirų aplinkraščių; tai aiškiai matyt iš abiejų rašinių turinio ir iš pačios trumpesniojo rašinio antraštės: „Mylimiausiems ir gerbiamiausiems visose katalikų Bažnyčios vietose bendradarbiams-vyskupams — Aleksandras pasveikinimą Viešpatyje“ (Τοῖς ἀγαπητοῖς καὶ τιμιωτάτοις συλλειτουργοῖς τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀλέξανδρος ἐν Κυρίῳ χαίρειν) [3]). Berods, ilgesniojo rašinio esamuose Teodoreto kodeksuose pirmoji antraštė [4]) skamba šitaip: „Aleksandrijos vyskupo Aleksandro laiškas Konstantinopolio vyskupui Aleksandrui“ (Ἀλεξάνδρου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλέξανδρον ἐπίσκοπον Κωνσταντινοπόλεως). Šitoji antraštė yra neviename sudariusi įspūdžio, lyg tasai laiškas būtų skirtas vienam — arba bent ypačiai — Aleksandrui Bizantiečiui [5]). Tačiau tolimesnieji pačiame rašinyje žodžiai aiškiai rodo jį buvus skirtą daugeliui vyskupų (φυλάττησθε, ταῖς ὑμετέραις παροικίαις, ἀγαπητοὶ καὶ ὁμόψυχοι ἀδελφοί, ir panašų). Prieg tam anos klaidinančios antraštės nėra buvę pirminiame Teodoreto kodekse [6]).

Tame ilgesniame aplinkrašty patriarkas duoda vyskupams žinią, kad Arius su Achilliu, paneigę mūsų Išganytojo dievybę, sudarę lyg kokį suo-

---

[1]) Alexandri, epist. ad Alex. Constantinop., 2 (P. G. 18, col. 549. 552). Vylingos įvairiuose miestuose arionų agitacijos vaizdas ir patriarko įspėjimai dar syki, tik trumpiau, pakartojami to paties laiško gale (num. 13, col. 569, B).

[2]) Smulkesni nurodymai yra mūsų patiekti aukščiau, 33 p. 1-me prieraše.

[3]) Socrat., H. E. I, 6; P. G. t. 67, col, 44, A; cfr. t. 18, col. 572, A.

[4]) Ten figuruoja dvi antraštės; antroji yra šitokia: Τῷ τιμιοτάτῳ ἀδελφῷ καὶ ὁμοψύχῳ Ἀλεξάνδρῳ Ἀλέξανδρος ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Theodoret., E. H. I, 3; P. G. 82, 888, C. Ši antraštė bus tikroji. Palyg. tos pačios skiltįes, B: Ἐγὼ δὲ τὴν πρὸς τὸν ὁμοούσιον αὐτοῦ γραφεῖσαν ἐπιστολὴν ἐνθέσο, ktl.

[5]) Tai regima pavyzdy net tokio didelio erudito ir Rytų Bažnyčios senovės žinovo, kaip V. Schultze; žiūrėk jo Altchristl. Städte und Landschaften. I. Konstantinopel (Leipzig, 1913), 43. Panašiai nutiko ir G. Krüger'iui, Dreieinigkeit etc., 187, ir net X. Le Bachelet'ui, straipsniuose „S. Alexandre, évêque d'Alexandrie“ ir „Arianisme“: Dict. théol. I, col. 765, 1783, 1792.

[6]) Teodoreto leidėjams tai buvo žinoma seniai. Pav., J. L. Schulze jau pažymi: assentior de eo, quod haec lectionis ἐπιγραφὴ librarii potius sit quam Theodoreti... (Migne, P. G. 82, sub. col. 888, notula 38). Hefele, op. cit. I, 271 nurodo, jog sakytosios antraštės trūksta trijuose geruose senobiniuose Teodoreto Istorijos rankraščiuose. Bardenhewer, III Bd., 36 del kalbamojo rašto šiaip išsitaria: „...ein Schreiben des Alexandriners an Alexander von Byzanz, den späteren Bischof Alexander von Konstantinopel, oder vielmehr, wie der Wortlaut selbst lehrt, die nach Konstantinopel [tiksliau — nach Byzanz] gegangene Ausfertigung eines Rundschreibens an alle Bischöfe ausserhalb Aegyptens“. Čia, mūsų išmanymu, būtų reikalinga maža pataisa. Viena, kaip rodo to aplinkraščio pabaiga (skyrelis 14, P. G. t. 18, 569, C; t. 82, 909, A), jis buvo skirtas lygiai ir Aigipto vyskupams. Antra, galima abejoti, ar šis ilgasis aplinkraštis buvo siųstas Vakarų Bažnyčios episkopatui.

kalbį ir „dirbtuvę Kristui užpuldinėti“ (Χριστομάχον ἐργαστήριον), niekiną apaštališkąjį mokslą, nebepasiduodą Bažnyčiai ir darą schizmą; „įdrįsę plėšyti neišardomą Kristaus jupą, kurios net (jo) budeliai nenorėjo draskyti“ (1. skyrel.). Paskui jisai sužymi vyriausias dogmatines arionų paklaidas (2—3) ir atsidėjęs įrodinėja jų priešingumą Šv. Rašto tiesoms ir Bažnyčios tikėjimui (4—13). Drauge jisai pakartotinai praneša, kad tie „exoukontionai“ (οἱ ἐξ οὐκ ὄντων, 9), būtent Arius, Achillis ir jų bendrininkai tapo Aleksandrijoj atskirti nuo Bažnyčios ir anatematizuoti (2 ir 13). Taip pat pakartotinai informuoja patriarkas apie arionų nešvarias machinacijas taip pačioj Aleksandrijoj, taip ir kituose miestuose (1—2 ir 13—14), kur jie stengiasi prigauti vyskupus, ir apgailestaudamas pažymi, kad jiems tai dalinai pavykę (2), ypač Syrijoj pritarę jiems trys vyskupai (9). Baigdamas, jisai ragina vyskupus nepriimdinėti ekskomunikuotųjų arionų į Bažnyčią ir neklausyti jųjų apgaulingų kalbų bei rašinėjimų (13). Čia pat džiaugdamasis praneša patriarkas (14), jog daug vyskupų, ne tik iš viso Aigipto, Tebaidos, Libijos ir Pentapolio, bet ir iš Syrijos, Lykijos, Pampylijos, Azijos, Kapadokijos „ir kitų gretimųjų (provincijų)“ jau parašę jam pasmerkią arionus, ir jog visi tie vyskupai pasirašę jo τόμος. Jis prideda jų pareiškimų nuorašą ir reiškia vilties, kad ir naujieji adresatai susiųs jam panašius pareiškimus, nes bendras vyskupų nusistatymas turėsiąs ypač paveikti ir pataisyti klystančius arionus [1]).

Apie kokį τόμος čia kalbama? Tai yra gana įdomus klausimas, nes tasai Aleksandro τόμος, kaip regima, yra labai daug nulėmęs arionizmo dalyke ir paruošęs dirvą Nikeos sinodui. Kai kurie spėja tą τόμος buvus aną trumpąją Aleksandro encikliką [2]). Tačiau yra pagrindo manyti trumpąją encikliką esant paskesnę už mūsų ką tik reziumuotąjį raštą, kuriame minimas τόμος. Kai kam rodos tai buvęs kaž koks pirmesnis, mums nebežinomas, Aleksandro oficialus raštas [3]). Bet sunku prileisti, kad toks lemiantis oficialus raštas būtų likęs visiškai nepanaudotas senobinių graikų Bažnyčios istorikų. Veikiausia, kalbamasis τόμος yra tas pats, čia panagrinėtasis, aplikraštis („Epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum“), savo pirmoj edicijoj išsiuntinėtas vyskupams pasirašyti; kiekvienas naujas adresatas bus gavęs jo nuorašą su papildomomis pastabomis apie jau pritarusius vyskupus ir kitomis panašiomis. Šitą nuomonę, kuri esmėje yra Bardenhewer'io, remia

---

[1]) Šis reikšmingas posmas originale skamba taip: agapėtoi kai homopsuchoi adelphoi, sumpsėphoi ginesthe kata tės maniódous autõn tolmės, kath' homoiotėta tõn aganaktėsánton sulleitourgõn hėmõn, kai episteilánton moi kat' autõn, kai tõ tómo sunupogra psánton, ha kai diepempsámėn humin dia tou huiou mou toude Apionos tou diakonou, touto men pasės Aiguptou kai Thėbaidos, touto de Libúės kai Pentapoleos, kai Surias, kai eti Lukias kai Pamphulias, Asias, Kappadokias, kai tón állon perichóron; hón kath' homoiotėta kai par' humón déxasthai pépoitha.

[2]) Taip yra spėlioję Hefele, op. cit., I. 272 sq., X. Le Bachelet in Dict. théol. I, 1783 ir kit.

[3]) Schwartz, savo žinomoj apžvalgoj seniausių versmių liečiančių arionišką ginčą, aname τόμος nori matyti „ein anderes, selbständiges Aktenstück“, kaip referuoja Bardenhewer, op. cit. III, 37.

tam tikri pozityvūs daviniai, būtent, syriška kalba išlaikytos ištraukos to paties Aleksandro Aleksandriečio laiško, adresuoto Sebastopolio (Ponte) vyskupui Melitiui ir „kitiems Katalikų Bažnyčios vyskupams". Tas laiškas įžangoje yra vadinamas „encikliniu tomu" (ἐκ τοῦ ἐγκυκλίου τόμου) [1]. Šio „tomo" likučius išvertus atgal į graikų kalbą pasirodė jį supuolant su „Epistola ad Alexandrum" ne tik turiniu, bet ir posakiais. Todel Bardenhewer'is pamatuotai sprendžia, jog „der Tomus ist dieses Schreiben selbst, nur in anderer Ausfertigung" [2].

Pažymėtini yra čia syriško ekscerpisto nurodymai, kad prie to „tomo" buvo prikergti jau iš kitur gautieji vyskupų pritarimai ir parašai, sutvarkyti sulig provincijomis; pasirodo, jau apie du šimtu vyskupų buvo davę savo parašus [3].

Turime pažymėti, kad tame didesniame aplinkraštyje (arba „tome") patriarkas Aleksandras įvardija tik du ekskomunikuotu arionu—patį Arių ir jo draugą Achillį (skyrel. 1, 9 ir 13) [4]. Tatai, mūsų išmanymu, yra ženklas šį aplinkraštį pasirodžius dar prieš didįjį Aigipto 320 m. sinodą, kurs pavardžiui ekskomunikavo 6 kunigus (įskaitant Arių), tiek pat diakonų ir 2 vyskupu [5].

Antras — trumpesnis — Aleksandro aplinkraštis atskleidžia mums naują situaciją, vaizduoja arionizmo dalyką žymiai pasistūmėjusį pirmyn. Nebodamas Bažnyčios vienybės (kurią Aleksandras gražiai nužymi enciklikos įžangoje), Eusebius Nikomedietis ėmęs globoti aleksandriškius apostatus — arionus, tuos „Kristaus priešus" (Χριστομάχοι); šisai visur rašinėjąs juos užtariančius laiškus ir traukiąs nenusimanančius į biauriausią hereziją. Patriarkas sakosi norėjęs vietoje užgesyti hereziją, nenorėjęs, kad jos garsas kitose vietose suteršty nekaltųjų ausis; bet dabar esąs priverstas apostatų vardus ir jųjų herezijos turinį pranešti visos Bažnyčios vyskupams

---

[1]) Syriškąjį tekstą paduoda kard. Pitra, Analecta sacra. 4 (Paris 1883), 196—197. 200, 430—432, 434. Schwartz sakytoj apžvalgoj (265 sekk.) syriškąji tekstą yra išvertęs atgal į graikų kalbą.

[2]) Bardenhewer, op. cit. III. 37. Cfr. S. Rogala, Die Anfänge des arianischen Streites (Forschungen zur chistl. Literatur- und Dogmengeschichte, 7, 1). Paderborn 1907, 19 sekk. Tai buvo supratęs jau H. Valesius, rašydamas šitaip: „Quisnam sit hic tomus seu libellus, cui plures episcopos jam subscripsisse ait Alexander, obscurum est... Ego vero per hanc vocem τόμῳ, hanc ipsam epistolam intelligi existimo, quam Alexander ad alios etiam episcopos miserat. Est enim haec epistola encyclica" (Annotationes in librum I-mum historiae eccl. Theodoreti: Migne, P. G. 82, col. 1530).

[3]) Bardenhewer, loc. cit.

[4]) Hefele, op. cit. I, 268 yra parašęs: „Es waren diess (t. y. mit Anathem belegt), wie Alexander selbst in zwei Schreiben berichtet, die beiden Bischöfe Theonas und Secundus und die Merhrzahl der oben erwähnten Diakonen". Toks nusakymas nėra tikslus. Apie tuodu vyskupu ničnieko nesakoma didžiajame Aleksandro aplinkrašty, lygiai ir apie „dangelį diakoną". Berods, Teodoretas (kurį čia nurodo Hefele), iščitavęs visą šį aplinkraštį, prideda sąrašą 9 anatematizuotų diakonų, greta vienintelio kunigo—paties Arius. Bet šis sąrašas yra jau paties Teodoreto pridėtas, o ne aplinkraščio teksto dalis, todel Migne 18, 572 tas sąrašas visai yra atmestas. Palygink Bardenhewer, op. cit. 36 p., 3 prieraš.; Rogala, op. cit. 16 sekk., ir P. Snelman, Der Anfang des arianischen Streites (Helsingfors 1904), 103 sekk.

[5]) Socrat, H. E. I, 6; P. G. 67, col. 45 sq. —

(πᾶσιν ὑμῖν) [1]), kad užkirstų kelią Eusebiaus machinacijoms (1). Apostatais tapę: Arius, Achillis, Aitalis, Karponis, Arius antrasis ir Sarmatis — buvę kunigai (οἱ ποτε πρεσβύτεροι); Euzoius, Lucius, Julius, Ménas, Helladius ir Gaius — buvę diakonai, o su jais dar Sekundas ir Teonas, buvusieji vyskupai (2). Jų doktriną ir juos pačius pasmerkęs didelis Aigipto ir Libijos sinodas, kuriame dalyvavę arti šimto vyskupų (4). Aplinkraštis patiekia trumpą, bet itin aiškią pasmerktųjų herezijos santrauką (3) ir trumpai sužymi jų priešingumą Šventraščio žodžiams (4—5). Primygtinai pabrėžęs, jog čia turima reikalo su herezija, kenksmingesne už visas iki šiol pasireiškusias (6), patriarkas įspėja, kad nė vienas vyskupas nepriimtų ekskomunikuotųjų, ir dar sykį prašo netikėti Eusebiaus bei jo vienminčių laiškams (7).

Įvardijimas didesnio eksmonikuotųjų skaičiaus su dviem vyskupais, suminėjimas didžiojo Aigiptiečių sinodo iš vienos pusės, nurodymas pasireiškusios Nikomediečio akcijos iš kitos pusės, prieg tam atsišaukimas jau į visos katalikų Bažnyčios episkopatą, — visa tai spiria mus pripažinti šį aplinkraštį esant paskesnį už aną ilgesnįjį, kurs vadinamas „Epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum“ (arba, kaip matėme, τόμος) [2]).

Šitąjį savo raštą Aleksandras yra pasiuntęs ir Romos vyskupui, papai Silvestrui, kaip sužinome iš papos Liberiaus laiško imperatoriui Konstanciui II (355 m.)[3]). Tai yra dar vienas įrodymas, kad Aleksandro trumpasis

[1]) Prieg tam turėtina atminty universalus aplinkraščio adresavimas: Tois... sulleitourgois hapantachou tēs katholikēs Ekklēsias, ktl. Žiūr. 97 p. Šį aplinkraštį buvus skirtą visos Katalikų Bažnyčios vyskupams (o ne vien Rytų episkopatui) pakartodamas pabrėžė jau H. Valesius, op. cit., P. G. 82, col. 1523, 1528 ir 1529—1530.

[2]) Esmėje (kad ir pasigaudami nevisai tokio, kaip mūsiškis, argumentavimo) taip yra žiūrėję į dalyką Rogala (Die Anfänge des arian Streites, 14 seqq.), O. Seeck (Zeitschrift f. Kirchengeschichte, 32, 1911, 277—281) ir Bardenhewer (Gesch. der altkirchl. Literatur, III, 37 sq.). Seniau tokią pat nuomonę buvo reiškęs garsusis H. Valesius, Annotationes in librum I-mum historiae ecclesiasticae Theodoreti: Migne, P. G. 82, col. 1523, 1528 ir ypač 1529 sq. Šiuo buvo pasekęs Galland, Veterum Patrum Biblioth., IV, Proleg., p. XIX seq.: P. G. 18, col. 525, A—C. Dar seniau (14-jo šimtm. pradžioj) taip buvo manęs garsus bizantiškis istorininkas Nicephorus, VII kn. 7 ir 8 skyr. (nurodytas Valesiaus, P. G. 82, 1523). Tos pat nuomonės yra prisilaikęs ir pats Tėvų leidėjas J. P. Migne, P. G. 18-me tome dėdamas pirmoj vietoj Ep. ad Alex. Const., o antroj vietoj — trumpesnįjį aplinkraštį (Henos sōmatos). — Priešingai, Hefele (Conciliengeschichte, I, 269—271), X. Le Bachelet (Diction. de théologie cath., I, 765 ir 1783), Snellman (Der Anfang des arian. Streites, 71 sq.). V. Hugger (Theol. Quartalschr. 91, 1909, 66—86) ir G. Loeschcke (Zeitschr. f. Kirchengesch. 31,1910, 584—586) žiūri į trumpąją enciklišką kaip į ankstybesnę. Šiokių tokių neaiškumų ir sunkenybių, ištiesų, yra abiejose pozicijose, bet čia ne vieta smulkiau jas nagrinėti. Bendrai imant, mūsų palaikomoj pozicijoj sunkenybių yra žymiai mažiau.

[3]) „Manent litterae Alexandri episcopi olim ad Silvestrum sanctae memoriae destinatae, quibus significavit, ante ordinationem Athanasii, nunecim tam presbyteros quam etiam diaconos, quod Arii haeresim sequerentur, se ecclesia ejecisse...“ Liberii ad Constantium imper. epistola Obsecro. (Šį Liberiaus laišką patiekia Jaffé, Regesta Pontificum Romanorum 1^2, Lipsiae 1885, num. 212, o anksčiau Migne, P. L. 8, 1351—1354. Tą ir dar kitus aštuonis Liberiaus laiškų nuorašus yra mums pertiekęs Hilarius Pictaviensis savo istoriniuose-polemiškuose raštuose, pagamintuose tebegyvenant Liberiui ir iš likusiuose daugiausia fragmentariniame pavidale. Atatinkamas rinkinys — „Fragmenta ex opere historico S. Hilarii Pictaviensis“ — yra atspausdintas Migne, P. L., 10, 627—724. Mūsų cit. Liberiaus laiškas sakytoj vietoj figuruoja kaipo fragm. V. 4. — Cfr. Bardenhewer, op. cit. III, 381—384 ir 585). — Liberių čia turėjus galvoje trumpąją Aleksandro enciklką

aplinkraštis buvo skirtas visos Katalikų Bažnyčios episkopatui. Aišku, Aleksandras negalėjo viso vakarų episkopato pasiekti kitu keliu kaip per Romos papą, kurs drauge buvo visų vakarų patriarkas.

Ar yra Aleksandras, be tų dviejų enciklikų, rašęs vyskupams dar daugiau laiškų arionų dalyke, nežinia. Berods, Epifanius minėja rinkinį net septynių dešimtų Aleksandro antiarioniškų enciklikų (ἐπιστολὰς ἐγκυκλίους) Palestinos, Fenicijos ir Celesirijos provincijų vyskupams [1]). Tačiau negalima manyti tai buvus vis kitas, vis naujas enciklikas. Greičiausia, tai buvo nuorašai vienos ar kitos anųdviejų mums jau žinomųjų Aleksandro enciklikų (manyčiau, ypač pirmosios, ilgesniosios), su nuorašais įvairių adresavimų ir gautųjų iš vyskupų pritarimų. Taip manyti leidžia paties Epifaniaus nusakymas, nes jisai įvardija eilę vyskupų (Eusebių Cezarietį, Jeruzalės, Makarių etc.), kuriems Aleksandras išsiuntinėjęs savo aplinkraščius [2]).

Čia priminsime, kad Sokratis žinojo du rinkinius laiškų (τῶν ἐπιστολῶν συναγωγάς) susiųstų Aleksandrui arionizmo klausimu, vis dar priešnikeišku laikotarpiu. Vienas rinkinys buvo sudarytas iš laiškų vyskupų, pritariamai atsiliepusių į patriarko enciklikas ir pasmerkusių arionus; šį rinkinį buvo paskelbęs patsai Aleksandras. Kitą rinkinį buvo paskelbę arionai (Sokračio žodžiais — pats Arius): tai buvo laiškai Eusebiaus Nikomediečio ir dar kai kurių vyskupų užtariančių Arių arba ir palaikiusių jo manymus [3]). Tuo būdu, Nikeos sinodo išvakarėse buvo ryškiai doku-

---

(Ἑνὸς σώματος) galima tikrai spėti iš suminėtojo skaičiaus Aleksandro ekskomunikuotų kunigų ir diakonų. Tiek, greta paties Arians, kunigų ir diakonų įvardijama kaip tik šios enciklikos 2-me skyrely. Todel nerandu galima pritarti Bardenheweriui, kai jis cituotąjį laišką Silvestrui skiria nuo abiejų Aleksandro enciklikų. sakydamas: „Andere Briefe Alexanders in Sachen der Arianer sind nur dem Namen nach bekannt. Ein Brief an Papst Silvester zitiert Papst Liberius..." (op. cit., III, 39). Viena, juk šisai Silvestrui laiškas yra ne tik „dem Namen nach bekannt", bet žinoma šis tas iš jo turinio, kas itin supuola su trumposios enciklikos 2. skyr. daviniais. Antra, Liberiaus nurodymas „ante ordinationem Athanasii" jokiu būdu nėra suprastinas kaipo laiško datavimas prieš pat Atanazo įšventinimą vyskupu. Šais žodžiais Liberius norėjo tik nurodyti, jog imperator us neteisingai žiūri į vyskupą Atanazą kaip į tikrąjį schizmos kaltininką; delto jis primena, jog šio vyskupo dar nebuvo, kai arionai buvo atskirti nuo Bažnyčios.

[1]) Epiphan., Haer. 69, 4 (P. G. 42, col. 209, A).

[2]) Bardenhewer, op. cit., III, 39 išsitaria čia šitaip: „Epiphanius gedenkt einer Kollektion, welche etwa 70 encyklische Briefe (ἐπιστολαὶ ἐγκύκλιοι) Alexanders in Sachen des Arius an die Brischöfe der Provinzen Palästina, Phönicien und Cölesyrien umfasste, hauptsächlich jedenfalls mannigfache Ausfertigun en der zwei noch erhaltenen Encykliken nebst Zustimmungserklärungen und Unterschriften". Mums rodosi Epifanių čia turėjus galvoje ypač pirmosios enciklikos nuorašus. Juk jis pažymi Aleksandrą savo laiškus parašius aniems Rytų vyskupams tuojau (εὐθύς), kai tik Arius ėmęs lankytis pas Palestinos vyskupus. Prieg tam nepamiršk ime, kad Aleksandras raštiškų pritarimų prašo tik pirmojoj enciklikoj; antrojoj tokio prašymo nėra.

[3]) Mūsų čia nauodojamas Sokračio liudijimas, tarp kita ko, dalinai patvirtina taip paties Aleksandro „tomo", taip jo syriško ekscerpisto minėtuosius 98–99 pusl. pareiškimus. Jisai rašo: "Kuriems Arians manymas buvo absurdas, tie pritarė Aleksandro sprendimui, ir kad teisingai nuteista taip manančius. O Eusebiaus Nikomediečio šalininkai, ir kuriems patiko Arians manymas, tie rašė (Aleksandrui), kad panaikintų paskelbtą ekskomuniką, ir ekskomunikuotuosius vėl priimtų į Bažnyčią, nes jie maną neblogai. Kai tuo būdu buvo susiųsti vyskupui Aleksandrui (savitarpy) priešingi laiškai, tapo sudaryti tųjų laiškų rinkiniai: Arius (sudarė) sau palankiųjų (rinkinį), o Aleksandras priešingųjų". Socrat., H. E. lib. I, cap. 6 (P. G. 67, col. 53, B; cfr. col. 52, B). — Arians rinkinyje be abejo figuravo taip pat aktai Bitinijos ir Palestinos

mentuotas herezijos praplitimas ir episkopato suskilimas, berods toli nelygiomis dalimis, kas dar aiškiau turėjo pasireikšti pačioje Nikeoje.

5. Šv. Aleksandro skelbtoji tikėjimo doktrina. — Negalėtume kaip reikiant suprasti Nikeos sinodo ir jo definicijos reikšmę bei svarbą, jei, išnagrinėję Ariaus ideologiją, nepažiūrėtume arčiau, ką yra gynęs ir mokinęs pirmas didysai arionizmo priešininkas šv. Aleksandras, Aleksandrijos patriarkas. Tai vykusiai yra jau pažymėjęs arionų užimtosios pozicijos ir nikeiškos kontrakcijos mokslingas tyrinėtojas X. Le Bachelet [1]).

Ariaus doktrinoj, kaip matėme, buvo įvairios rūšies elementų, toli nelygiai liečiančių krikščionišką tikėjimą. Sūnaus, arba Logo, amžinumo ir dievybės neigimas, skelbimas jį esant sukurtą iš nieko, dieviškos Trejybės ardymas ir Išganytojo dievybės atmetimas, — tai buvo tezės tiesioginiai užgaunančios Šv. Rašte paduodamas tiesas ir tradicinį Bažnyčios tikėjimą. Bemotyvuodamas savo tezes, Arius vartojo labai įvairius argumentus. Vienur jis naudojo tam tikras Šv. Rašto vietas, savotiškai jas aiškindamas; kitur rėmėsi posakiais kai kurių Tėvų, būtent tų, kurie buvo nevykusiai bandę suderinti dogmatą su tuolaikinėmis filosofinėmis pažiūromis; dar labiau vartojo jis protinės dialektikos priemones ir tam tikrus filosofinius postulatus (μόνος ἀγέννητος, tik tarpiškas Dievo santykiavimas su pasauliu, ir pan.). Taigi, nevisi Ariaus doktrinos punktai lygiai lietė tikėjimo tiesas; kai kurie jų, ir tai žymi dalis, labiau lietė klausimus esačius kitose srityse, jau už atakuojamo dogmato ribų.

Patriarkas Aleksandras nemano sekioti Ariaus doktrinos punktus visose šio paliestose srityse. Jisai atsiliepia tik kaipo katalikų vyskupas, tikėjimo tiesų saugotojas ir mokytojas. Kas jam rūpi, ir ką jisai, drauge su Aleksandrijos sinodu, pasmerkia ir katalikų pasauliui praneša, tai nėra filosofiniai Ariaus samprotavimai; taip pat nesirūpina jis del šiokių ar tokių posakių senųjų tikinčiųjų rašytojų, kuriems nebuvo nusisekę rūpimojo dogmato aiškinimai. Jisai smerkia tik tas arionų tezes, kurios stačiai yra priešingos Šv. Rašto tiesoms ir Bažnyčios tikėjimui. Jog tik tie arionų doktrinos punktai yra jo smerkiami, aiškiai rodo šie žodžiai jo universalioje enciklikoje, kur paduodama santrauka arionų herezijos [2]):

„Štai, ką jie skelbia, priešingai Šv. Raštui sugalvoję (Ποῖα δὲ παρὰ τὰς Γραφὰς [3]) ἐφευρόντες λαλοῦσιν, ἔστι ταῦτα): Dievas nevisados buvo Tėvas, bet būta, kada Dievas (dar) nebuvo Tėvu; nevisados yra buvęs

sinodėliu (kuriuos nurodėme 92—93 pp.). Šis rinkinys galėjo būti pirmoji Sabino Herakleiečio versmė, o per ją — ir Sozomeno, pirmuosius arionizmo etapus nusakant. Žiūrėk aukščiau, 46—48 pp.

[1]) Žiūrėk jo stambios studijos „Arianisme“ I skyriaus 4-ji skyrelį (Dict. théol., I, 1791 seqq.). Tame skyrelyje patiektieji daviniai ir protavimai yra tiek tikslūs, kad mums čia tenka iš ten daug kas beveik stačiai pakartoti. Palyg. dar Tixeront, op. cit. II, 27 sq.

[2]) Epistola encyclica Henòs sòmatos, § 2—3 (P. G. t. 18, col. 573, A—C); Socrat, H. E. I, 6 (P. G. t. 67, col. 45 seq.).

[3]) Prielinksnis παρὰ su sek. galininku ir priešingumo reikšme (adversativ) pasitaiko ir klasikų kalboje (žiūrėk K. Brugmann, Griechische Grammatik, 4. Auflage, bearb. von A. Thumb. München, 1913, § 512, p. 511). Naujojo Testamento leksikone παρὰ šia prasme yra dažnai vartojamas. Pav., π. τὴν διδαχήν Rom. XVI, 17; π. τὸν νόμον Act. XVIII, 13; cfr. Rom. I, 25. 26, IV, 18; XI, 24; Gal. I, 8; Hebr. XI, 11. Palyg. E. Preuschen, Vollständiges griechisch-deutsches Handwörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur (Giessen, A. Töpelmann), s. v. παρά, III, 6.

Dievo Logas, bet tapo sutvertas iš nieko, nes tas Kurs Yra, Dievas, nesantį sutvėrė iš to, ko nėra; taigi, būta tokio „kadaise", kada dar nebuvo (Logo). Nes Sūnus yra sutvėrimas ir padaras, ir nėra panašus į Tėvą (sava) esybe; taipojau nėra (jisai) tikrasis ir prigimtimi Tėvo Logas, nei tikroji jo Išmintis, tik vienas padarų ir sutvėrimų; šiaip jau perdėtai (arba piktnaudžiojimo keliu) yra vadinamas Logu ir Išmintimi, kadangi ir pats yra atsiradęs dėkui nuosavam Dievo Logui ir pačiame Dievuje esančiai Išminčiai, kurioj Dievas sukūrė ir visa kita, ir jį patį. Todel prigimtimi jis yra atmainus ir gali (moraliai) kitėti, kaip ir visi protingi (sutvėrimai); Dievo esybei Logas yra svetimas, skirtingas ir kitoniškas (prigimtimi). Tėvas Sūnui yra nejšsakomas, nes Logas tobūlai ir kaip reikiant nepažįsta Tėvo ir negali Jo regėti tobūlai. Net savo paties esybės (pilnai) nežino Sūnus, kokia ji yra. Jis yra sukurtas del mųsų, kad per jį, lyg per įrankį, Dievas mus sutvertų. Jis visai nebūtų atsiradęs, jei Dievas nebūtų panorės mus sukurti". Patriarkas piktindamasi pažymi dar vieną dalyką: „Kaž kas juos paklausė: Ar gali Dievo Logas pakitėti (pakrypti), kaip pakitėjo velnias; ir jie nesidrovėjo atsakyti: Taip, gali, nes, būdamas sutvertas ir padarytas, yra atmainios prigimties" [1]).

Taip tat patriarkas reziumuoja Ariaus ir jo draugų esmines klaidas. Tas brandingas ir stiprus r é s u m é nei kiek neprasilenkia su paties Ariaus ir jo vienminčių pareiškimais, kuriuos esame iškėlę ir išnagrinėję 64—83 pp. Tai, kaip tas smerkiamas tezes Aleksandras sumušinėja, aiškiai rodo doktrininę poziciją, kurioj jis nori katalikus išlaikyti: kiekvienai arionų tezei jis atstato neabejotiną Šv. Rašto liudijimą apie dieviškus Sūnaus atributus.

Toje pačioje enciklikoje primena jisai, jog Šv. Raštas aiškiai skelbia Dievo Sūnų, arba Logą, esant amžiną, ne sutvertą, tik pagimdytą, vienos su Tėvu substancijos ir be jokio atmainumo, ir visai ne del mūsų jį gimusį amžinybėje, tik, atvirkščiai, mus sutvertus jo garbei. Ten pat jis sumaniai pažymi: jei kada nors nebūtų buvę Sūnaus, kurs yra Dievo Logas ir Išmintis, išeitų Dievą kada nors buvus ἄλογον καὶ ἄσοφον (4). Arionų „blasfemiją", būsią Sūnus negana pažįstąs Tėvą, vyskupas sukerta įsikūnijusio Sūnaus pareiškimu Jon. X, 15: „Taip kaip pažįsta mane Tėvas ir aš pažįstu Tėvą"(5).

Didžiojoj enciklikoj Aleksandras ne tik didesniu atsidėjimu sumušinėja arionų tezes, bet ir savo ginamą tikėjimą plačiau išdėsto ir paaiškina. Dievo Sūnus nėra atsiradęs *iš nieko*; jis yra neatskiriamas nuo Tėvo prigimties, tarp jo ir Tėvo nėra jokio διάστημα, jokio tarpo (4). Dievas Tėvas ir Sūnus neatjungiami nuo viens kito (ἀλλήλων ἀχώριστα πράγματα δύο) (4). Niekad nebuvo tokio momento, kada nebūtų buvęs Sūnus (4, 6 ir 7). Tėvas visad buvo Tėvas, taigi visad turėjo savąjį Sūnų; tai neigti, reiškia naikinti patį Tėvą, reiškia atimti jam amžinąją jo garbės Atšvaitą, Paveikslą ir Išmintį (7). Mūsų Išganytojas yra Dievo Sūnus pačia prigimtimi, ne įsūnystės būdu;

[1]) Š. Aleksandro čia suformuluotoji ir paskelbtoji arioniškos herezijos santrauka yra suvaidinusi didžiausį vaidmenį ir žymia dalimi nulėmusi arionizmo klausimą Nikeos sinode. Pravartu pami nėti sakytosios santraukos vertimus. Yra du nevisai vienodi lotyniški vertimai; vienas H. Valesiaus (Migne, P. G., t 67, col. 46—47), tas yra elegantiškesnis, bet laisvesnis. Kitas vertimas yra, jei neklystu, Gallandi'o (Migne, P. G. 18, 574). Šis yra artimesnis graikiškam tekstui. Prancūzišką vertimą, nors nepilną, duoda X. Le Bachelet, loc. cit. (Dict. théol. I, 1792). Hefele's (Op. cit., 270—271) vokiškas atpasakojimas tų wichtigsten Irrsätze prilygsta gerą vertimą.

jo sūnystė yra vienintelė tikra ir naturali (φυσική), turima gimimu iš paties Tėvo, o ne kokiu doros praktikavimu ir įgytosios malonės keliu (7 ir 8); jo dieviškoji sūnystė neturi nieko bendro su mūsąja įsūnyste, gaunama malonės ir dorybių keliu (ten pat). Dievo Sūnus yra už syk tobūlas ir neatmainus; jis negali tobūlėti, juo labiau negali sumenkėti ar pagesti (7). Jis yra Tėvo esmės tikrasis paveikslas (ἀπαράλλακτος ἐικών); kas gerbia Sūnų, tuo pačiu gerbia Tėvą, ir atvirkščiai (9). Tik kad arionai, pamiršdami Šv. Rašto žodžius apie prigimtinę Sūnaus garbę, kilnumą ir buvimą pas Tėvą, vis minėja tuos nykumus, kuriuos Išganytojas įsikūnijime yra pasisavinęs mūsų delei (9).

Skelbdamas tokią prigimties vienybę Tėvo ir Sūnaus, Aleksandras nepamiršta dieviškų asmenų skirtumo: τῇ ὑποστάσει jie yra δύο, ne vienas (9). Juodu skiriasi tuo, kad vienas Tėvas tėra ἀγέννητος (4; palyg. 11 ir 12), o Sūnus yra gimęs iš Tėvo (passim). Pats Sūnaus gimimas yra dieviškas slėpinys, viršijąs visų sutvėrimų išmonę, suprantamas tik pačiam Dievui (5, 12 ir 14).

12-me skyrely patriarkas patiekia ištisą tikėjimo išpažinimą (s y m b o l u m f i d e i), regimai Aleksandrijos bažnyčios, tik labiau išvystydamas jį ir paaiškindamas. Ypač stengiasi jis paaiškinti tarpusavį Tėvo ir Sūnaus santykį. Tėvas yra vienintelis ἀγέννητος, jis nėra iš kito, neturi τοῦ εἶναι αὐτῷ τὸν αἴτιον; bet tik tuo ir tesiskiria jis nuo Sūnaus, ta yra vienintelė jo viršenybė: τὸ δὲ ἀγέννητον τῷ Πατρὶ μόνον ἰδίωμα, tai jo οἰκεῖον ἀξίωμα. Apie Sūnų tikrai sakoma „buvo, visad, prieš amžius", bet būti a m ž i n u nėra tas pat ką būti ἀγέννητος. Tik šiuo dalyku Sūnus yra lyg žemesnis už Tėvą: μόνῳ τῷ ἀγεννήτῳ λειπόμενος ἐκείνου. Patriarkas sykiu primygtinai pabrėžia, jog Dievo Sūnaus iš Tėvo gimimo negalima vaizduotis lyg kokio kūniško gimimo, su dalijimais, tekėjimais ir t. t. (οὐ κατὰ τὰς τῶν σωμάτων ὁμοιότητας, κτλ.); „tikime — rašo Aleksandras — Sūnų gimusį iš Tėvo neišsakomu ir neišaiškinamu būdu" (ἀῤῥήτως καὶ ἀνεκδιηγήτως). Minėdamas Dievo Sūnaus įsikūnijimą, jisai vadina Mariją *Dievo Gimdytoja* (ἐκ τῆς Θεοτόκου Μαρίας).

Atatinkamus savo tvirtinimus Aleksandras remia daugiausia tokiais Šv. Rašto tekstais, kurie teologijoj tapo klasiški: Jon. I, 1, 3, 18; X, 15, 30; XIV, 8—10; Mat. III, 17; XI, 27; Rom. VIII, 32; Kolos. I, 15—17; Žyd. I, 2 sq., Ps. II, 7; CIX, 3; etc.

Kai kurie protestonai „liberalai" mėgsta žemai vertinti Aleksandro protavimus [1]). Negalime su jais sutikti. Tiesa, jo terminologijai kai kur stinga aiškumo ir precizijos. Tačiau jo mintys yra aiškios ir stiprios. Jisai planingai ir visašališkai išrodė, kodel krikščionys turi tikėti Sūnų esant nesutvertą, tikrai gimusį iš paties Tėvo, amžiną ir tikrai Dievą. Atsakymas arionizmui buvo griežtas, aiškus, tikslus ir pamatuotas.

Kelias nikejiškai definicijai yra nutiestas.

[1]) Pav., H a r n a c k, Lehrbuch der Dogmengeschichte, II, 202. Palygink ir G. K r ü g e r, op. cit., 189.

Cp 3283

10,-

2

„Šviesos“ spaustuvė
KAUNAS
Jakšto gatvė Nr. 2

1921

89 748 32